

Liber Daticus

Chronik der Gemeinde Toftlund.

De første 17 sider i Liber Daticus er skrevet på tysk med en gotisk skrift, der til tider er lidt ulæselig. Forfatteren af disse sider er sandsynligvis pastor Christian Theodor Weber, præst i Toftlund 1893-1909. Siderne foreligger i kopi i en oversættelse skrevet af sognepræst Henning Madsen (1964-1988).

De resterende sider (alle skrevet af pastor Lassen) er skrevet ind på computeren i efteråret og vinteren 2014/15 af præsteseekretær Kirsten Christiansen og sognepræst Gerda G. Melchiorsen, før dennes pensionering med udgangen af februar 2015.

Indholdsfortegnelse over de sider, som er skrevet af sognepræst Hans Christian Lassen, præst i Toftlund 1943-1964:

- Om kirken – dens beliggenhed s. 23 flg.
 - Kirkehuset s. 26 flg
 - Kirkens indre og inventar d. 45 flg.
 - Begravelser i kirken s. 55
 - Hovedstandsættelsen 1953-54 s. 85 flg.
- Præsterne s. 113 flg.
- Degne s. 191 flg.
- Kirkegården s. 211 flg.
 - Ligkapel s. 219
 - Brudeplads s. 220
 - Kirkebrønd s. 221
- Kirkens Land s. 222
- Om Herrested og byens formodede brand og præstegårdens beliggenhed i fordums tid m.m s. 257flg.
 - Herrestedgaard s. 272 flg.
 - Hølleskov s. 277
 - Enemark s. 278
- Helligkilden, fattigblokken og Korsbjerg s. 278 flg.
- Præstegården s. 281 flg.
 - Stenderup eng s. 281 flg.
 - Skoven s. 284
- Præstegårdens bygninger s. 285 flg.
 - Lejehuset s. 285
 - Præstegårdens indløsning s. 297 flg.
- Kirkelige forhold m.m. s. 301 flg.
 - Hjemmedåb s. 303
 - Ligprædiken s. 305
 - Skriftemål s. 306 flg.
 - Salmebøger s. 308 flg.
 - ”Prahls og Heinebuch” s. 311
 - Liturgi s. 311
 - Tyske gudstjenester s. 313 og 318
 - Dansk og tysk i K.kollegium og skolen s. 315

Konfirmationssøndag s. 317
Menighedsliv m.m. s. 319 flg.
Børnehjem s. 319
Indre Mission s. 319
K.F.U.M og K og ”Unge Hjem” s. 322
Luthersk Mission og Bethania s. 323
Hedningemission, Kvindeforeningen s. 324
Diakonisser s. 325
Gule spejdere og F.D.F s. 325
Den Danske Børnehøjskole s. 325
Husmoderaftener s. 326

Kirken

Side 23.

Den ældste kirkebog påbegyndt 1610 lyder på Herrested sogns kirkebog. I kirkelisten i Ribe Oldemoder 1321 – 48 staves det Heryxstæth. Det må være derudfra det i ”Sønderjyske stednavne” tydes som Erikssted, hvad der sikkert også er rigtigt. Det sidste bogstav i navnet i dette sted må have været et K-X lig med KS. Begyndelsesbogstavet H har sin forklaring i den Vestjyske udtale af mandnavnet Erik. Erik Bondesen i Torrup i Alslev Sogn blev endnu i min tid aldrig kaldt andet end gamle Hjerik. Herrested har altså ikke noget at gøre med Herred og endnu mindre med Hertha – Nertus – og en dyrkelse af denne gudinde på dette sted, som Haupt fantaserer om. Det er Eriks sted. Herrested holdt sig som kirke- og sognenavn helt op i 1700 tallet, men efterhånden omvekslende med Toftlund. Thorning siger i sin indberetning 1766, at navnet Herrested kirke er gået mere af brug, dog kaldes den endnu tit og ofte sådan. Første gang jeg har fundet den kaldt Toftlund kirke er 1686 i omtalen af de fattiges blok (se side 278).

Pastor Gutfeld var den første præst, hvis kaldsbrev 1758 lød på ”præst i Toftlund sogn”.

Side 24

Kirken står på det højeste punkt i sognet 56 m over havet og er således den højst beliggende i Vestslesvig. Det er også langt det kønneste sted i hele sognet med en betagende udsigt mod syd, øst og nord. Nu kan kirken synes at ligge lidt forkert, næsten helt i udkanten af sognet, men det er nok først efter at Toftlund by er vokset så stærkt, at man er kommet i tanker om det. Der oppe stødte alle de gamle veje fra sognebyerne sammen og når Allerupperne skulle mødes med Ørderupperne, kunne det heller ikke have været ret meget kortere for dem. Der gik jo også den gamle hærvej fra Slesvig til Ribe forbi; den bøjede af fra Oksevejen ved Toldsted i Hjorkær sogn og gik så over Ønlev, Hønkys, Hellevad, Agerskov, Geestrup og fra Herrested videre over Arnum til Ribe. Thorning kalder den ”Old-Weien”. Men det afgørende for kirkens placering har måske været, at den er blevet rejst, hvor der fra hedenold har været kultsted. Dette højdepunkt med de 4 kæmpehøje i en klump på toppen, som kunne ses viden om, har frembudt et særsyn, som ganske givet fra Arilds tid har gjort det selvskrevet til kult- og folkeforsamlinger. ”Herrested er som et centrum i landet” siger Thorning. Det første, vi har om disse gravhøje, er i Marcus Stures indberetning 1638, hvor han skriver:

Side 25

”På kirkegården ligger 3 store høje vesten kirken, den ene på den høyer side og den anden på den venstre side”. Søndsten og udenfor kirkegården ligger en stor høj, vesten ved kirkegården en høj med en dyb hull offeren derudi.” Den næste omtale af disse høje findes i Thornings indberetning

1766 således: ”På kirkegården er 2 store høje vesten for tårnet, hvoraf den søndre er høj og noget spids, men den nordre er flat og slet ovenpå. De er og ikke så høje som Jelling højene, som jeg har set”. I sin indberetning det følgende år 1767 supplerer han: ”Af høje findes foruden de to på kirkegården 2 straks udenfor, hvis 4 lige skal ikke findes i Nør Rangstrup Herred, og er det og ventelig, at der udi ere begravelser” Det har været noget enestående. Man er gået mellem disse høje ind til kirken. I ”Sønderjyske årbøger” 1895 skrev Jørgen Fausbøll, at ”for rigelig 30 år siden” – altså i 1860’erne – ”ødelagde tidens vandalisme tvende og store kæmpehøje til fordel for vejvæsenet”. Det har været de to uden for kirkegården, den ene syd for, den anden vest for, der da forsvandt til fordel for Geestrup Agerskov vejen. De to på kirkegården var der endnu i 1843 ifølge Dannevirke af 2.12. dette år. Efter Arkivar Ellekilde i Heimdal af 11.9.1939 skal Mette Marie Jessen, Ørderup have optegnet, at ”der har været to høje på kirkegården, men de blev sløjfet i 1855”. Det stemmer med

Side 26

kirkeregnskabsbogens notat om, at der året efter blev bortskaffet sten fra den Søndre høj. Der skal graveren efter sigende endnu længe efter være stødt på stensætningen. Det var også i den høj der 1893 ved P. Hartmanns begravelse blev fundet danefæ, hvorom museumsinspektør Neumann, Haderslev har tilskrevet mig: ”Det omtalte bronze fund findes her på museet og er et af det smukkeste, vi har. Det består af et smukt og velbevaret bronze sværd, en bøjlenål, som er 21 cm lang og 2 små smykkeplader af bronze med opretstående midterspids, såkaldte tutuli”. Der må så have været både en mands og en kvindegrav i denne høj. (senere note) Det kan være den første Eriks og hans hustrus gravgods. Det er disse gravhøje, der har forvoldt, at kirken har måttet bygges på bakkens østskråning og gulvet i koret derfor ikke har kunnet lægges højere end i skibets.

Om selve kirkehuset

Thorning antog, at ”Herrested kirke har været en af de første og ældste, thi den bygtes efter den tids byggemåde, lang og smal og noget lavagtig; kirken er ellers af skikkelig bygning opmuret af nette quadersteen overalt med bly bedækket”. År 1608 gør murmester Jakob Oluffsøn ud i Ribe vitterligt at han ”selvsjette i 7 ganske uger har arbejdet på Herrested kirkes tårn, som var ganske og aldeles forfalden og i lige måde næste år selvfemte har arbejdet på førnævnte

Side 27

kirke, hvor alle store hugne stene på den gandske synderside var fra ende til anden nedfalden.” Mens alle andre kirker i Thørninglen var vel ved magt, var der her forfald og elendighed. 100 år efter i 1708 var det lige så galt igen. En kommissions betænkning siger: ”Herrested kirke er ganske brøstfældig på den Søndre side, noget af muren står for fald”. Det er de første vidnesbyrd om, hvor mageløst vanrøgtet kirken har været siden reformationen. Og den tilstand er den, som vi skal se, blevet ved at være i til helt op mod slutningen af det 19. århundrede.

1634 Sct. Karens nat 10.-11. december ”blev tårnspidsen bøjet af en stormvind, så at de måtte nødes til, siden kirken ingen midler havde, at nedbrække det, hvorved tårnet tabte højde” (Thorning) Da fik det så sit nuværende sadeltag. Det forsvundne spir har været af den Thørninglenske type rejst ovenover de 4 særprægede spidse gavle, hvoraf kun den på østsiden er bevaret i sin oprindelige skikkelse.

1642 fik kirken en ny klokke. Derom har Thorning følgende: ”klokken, hvorpå står med store latinske bogstaver: Salvator Mundi, Deus, salva nos (Verdens frelser, Gud, frels os)- M. Andreas Petri Romdorpius. Præpositus Rip. – H. Markus Sture sognepræst 1642. Dernæst på klokken et Mariabillede med barnet på armen og rundt om 3 brystbilleder af mandspersoner. Nedenunder står et våben eller sign (et), hvilket skal betyde klokkestøberens navn Claus Wiolo, hvorom

Side 28

findes opskrevet i en gammel bog af bemeldte præst, at klokken blev støbt 2. december 1642 i våbenhuset ved kirken ud i 4 timers tid. Klokkestøberen Claude Voillard var en franskmænd som arbejdede i Danmark 1638 – 42.

1709, året efter, at den søndre mur var sat op igen, var det helt galt med taget; det skulle de hellere først have taget fat på. 2 blytækkere arbejdede i 11 dage og en karl til at passe dem op. 1710 skal der endnu mere bly til kirken og 3 fyld deller, 3 vogne til at hente dem i Åbenrå. Og 1712 har blytækkeren selvanden måttet arbejde på kirken i 17 dage og en plidskarl ud i 19 dage, en tømmermand udi 2 dage. Træværket under blyet har også mange steder været råddent og måttet fornyes og så var det endda ikke nok. Der var købt endnu et stykke bly i Åbenrå, som ikke var afhentet.

1737 byggedes et våbenhus. Peder, Michael og Iver, murmænd fra Skærbæk, to andre murere, 91 dage for én mand; en kalkslaaer 24 dage item i 9 dage, 1 karl plidsmænd til at pikke sten, 3 karle at nedtage Ouret af (det forrige) våbenhus, menigheden hjalp at nedbryde muren og at rydde stedet. En tømmermand til at hugge træ til gavlen; 12 udvalgte latter, 3 hand bånd; det gamle brænde bæres på loftet, som kan bruges, når der støbes bli. 1000 udvalgte mursten, 3 karle en dag at lægge kampesten og køre grus fra kirken,

Side 29

de går frit”. Det var ikke det første våbenhus. Der var jo også et våbenhus, da klokken blev støbt 1642. Da det nye havde stået i halvanden hundrede år, var også det forfalden. 1878 ”skal” det omtækkes, sparrer, bjælker og loftsbrædder fornyes, det er delvis råddent; men det er nok foreløbig kun blevet ved det gode fortsæt, for 5 år senere 1883 står der i forsamlingsprotokollen, at ”det såkaldte våbenhus på kirkens søndre side, der forvoldte så mange udgifter og så vanskeligt kunne holdes tæt, så regnen derfra atter og atter trængte ind i kirken, skulle nedtages og, efter at den søndre kirkeindgang var lukket, en ny indgang til kirken indrettes ved at bryde åbning i tårnets vestre ende såsom i Høyrup kirke og mange andre steder er sket, hvis det uden skade for tårnets fasthed lod sig gøre efter tilkaldt fagmandsdom. De foresatte myndigheders tilladelse til disse nye indretninger skulle indhentes.”

Det er dog heldigvis ikke kommet til udførelse. Der var våbenhus endnu i 1904 og indtil 1912. Der mangler nogle sokkelsten under tårnets vestmur midtpå, som måske kunne tyde på, at der engang langt tilbage i tiden har været en dør der. Under det nuværende sydvindue i tårnrummet ses halvstens false, som efter nationalmuseets formening også kunne stamme fra en ældre åbning. Men det synes jeg nu slet ikke det ligner. Taglinien af det gamle våbenhus ses endnu oppe på pulpituret. Et oprindeligt vindue, som i 1912 er blevet dækket af det forhøjede og udvidede våbenhus, har indtil fornylig endnu kunnet ses tilmuret.

Side 30

1878 trængte også skorstenen i ”skriften” – e skrævt, skriftehus – til at efterses. Der har altså været kamin, sikkert nok et muret åbent ildsted som det der endnu er i Agerskov kirkes våbenhus; det har vel været til opvarmning under skriftemål og når degnen underviste ungdommen der. Ved en sådan ovn har klokkestøberen vidst også kunnet smelte metallet i 1642. Den har været fjernet før 1912. Tårnets vestmur har alle dage været slem til at forvitte og skalle af. Det giver Marcus Sture de gravhøjes skyld for ”som kerken stor og mærkelige skade årligen gjøre, fordi så alle hårde og svære væjrlige hidkommendes aff vesten oc sydvest går imellem disse høje oc skal endeligen neden oc offuen till tårnet” Det vil sige, når disse vinde presses mellem højene ind mellem tårnet forned tvinges de nedenfra op af dem. 1677 blev det grundmuret, men har gennem hele 1700 tallet måttes repareres. 1722 med 400 sten, 14 tønner kalk, 2 murere og 3 pligtskarle i 14 dage. 1750 igen 4450 sten. 1757 blev det skalmuret d.v.s. beklædt med en halvstens mur og dog gik der i 1782 2200 sten og 1784 ikke mindre end 4500 sten til tårnet.

År 1686 opsattes en vindfløj og i 1741 var der udgifter ”for spiret og hanen er færdige” Sin nuværende vejrfane fik tårnet år 1800.

Side 31

I skibet var Lauritz Snedicker år 1731 selvanden i 30 dage i arbejde med at gøre nye kvindestole og samme Laust Snedker år 1733 selvanden i 34 dage med at gøre nye karl-stole. Der var 31 mands og 31 kvindestole; i hver stol kunne sidde 4 mænd, men 5 kvinder, skriver Thorning, endskønt stolene nok har været lige lange, blot at kvinderne – tænker jeg mig – ikke har behøvet at sidde så mageligt. Af de dengang gamle kasserede stole er gavlenden af præsten Marcus Stures familiestol blevet skånet og anbragt foran en af de nederste stole. Thorning skriver nemlig: På en kvindestol lige for kirkedøren har hr. Marcus Sture ladet sit navn tillige med årstallet indskære således: Hr. Marcus Sture anno 1637.

Den er smidt væk.

Bevaret er endnu en gavl med initialerne M.W.+K.G.

Samme år 1731 som de nye kirkestole kom, blev der også opsat et pulpitur i skibets vestende med 5 stole til mandspersoner på den søndre side og 5 stole til kvindespersoner ved den nordre. Om pulpiturets maling og senere skæbne se side 99.

I regnskabsbogen for 1742 nævnes en Soel-skiv, et solur. År 1744 fik kirkeskibet nyt loft som er bekostet af hr. Outzen og ligger under bjælkerne

Side 32

så det gamle endnu ligger ovenpå bjælkerne (Thorning). Dellerne til det blev hentet i Aabenraa med 6 vogne. Laust Snediker lagde dette nye underloft; han skulle have ”kost i 65 dage, da han for få sygdommen ej kunne komme hjem på helligdagene”. Han havde været udensogns fra. Hans geselle arbejdede 46 dage og fik kost i 55 dage. Det var det kasetteloft, som havde ligget indtil 1653.

1751 købtes en stor kakkelovn og 1768 solgtes (den forrige) ”en liden jernkakkelovn i kirken som ej brugtes”. Det har været den første kirkeopvarmning.

I præsteindberetningen 1766 bemærker Thorning, at der på den søndre side af koret (år 1743?) er indbygget et lidet sakristi af sal: Hr. Outzen (præsten som kirkeværge) ”men som den egentlige hensigt ej kunne optimeres, er det ej i brug, skønt det står endnu” Det får vi forklaringen på i hans brev til biskoppen af 19.7.1771 ”der var kakkelovn derudi, men den røgede stærkt. Den har hr. Outzen i Branderup taget til sig og har og bruger den siden 1762, om jeg mindes ret, endskønt Toftlund kirke ejer den”. År 1770 gjorde denne hr. Outzen, som vi skal høre mere om, kort proces og nedrev simpelthen sakristiet, det var ham der var kirkeværge!

Side 33

I apsis har der oprindeligt været et vindue mod øst. Da Trap beskrev kirken kunne det ses på ydermuren i stenene, hvor det har været. Men 1742 gjordes tvende nye kirkedøre i muren i østerenden ”hvad der vel må betyde, at der blev lavet en indgang der for præsten (med en over- og underdør?). Det var ved den tid sakristiet blev bygget. Det har så nok ikke haft en yderdør. I 1878 var der træk ved øst døren, den måtte tættes med en cementrand; da var den rette præstedør på korets sydside ”vermauert”. Det er den nok blevet, da sakristiet blev nedbrudt. Den blev først åbnet igen i 1913, men den interimistiske øst dør blev tilmuret og et lille vindue indsat i stedet.

Om vinduerne i nordmuren skrev Trap, at de sås endnu. Dette sås endnu må vel betyde, at de var tilmuret. Det var kvindedøren også på Thornings tid 1766 og ifølge Danske Atlas også i 1781. Den og nordvinduerne blev først åbnet igen i 1913. Da der var opsat pulpitur i skibets vestende blev det vestligste af disse vinduer udhugget og betydelig forstørret af hensyn til lys på pulpituret og under samme; det var i 1733. Med den øverste del af dette vindue skete der 1874 ”den forandring, at et fastgjort lille blyvindue blev lavet til et slagvindue af hensyn til kirkens udluftning”. Sådan var det indtil 1953.

År 1870 tages en bedre opvarmning af kirken under overvejelse, da der fra menigheden var

Side 34

udtalt ønske om det. Sagen blev dog udsat men der lagdes fodbrædder i stolene, fordi stengulvet var for koldt til fødderne.

År 1878 kom kirkekollegiet op på kirkens loft og så de sørgelige følger af, at taget havde været så utrolig forsømt i lange tider; man havde blot lappet de værste lækager, nærmest ved tårnet endda med teglsten. Hvad kunne der ikke have været sparet, hvis man i tide havde ladet hele det gamle blytag omstøbe. Det er så let gjort og så havde kirken haft det endnu. Nu var loftet så pilråddent, at der ”for uden fare at kunne gå langs med kirkeloftet skal midt på samme lægges to brædder fra vest til øst”. Tårnets tag var ”heller ikke så lidt beskadiget”. En loftsbjælke var afrådnet i den ene ende. Vi nærmer os det skæbnesvangre år 1883 .

Nu mander kirkeforstanderskabet sig endelig op til at vedtage et forslag til ”fornyelse af det i høj grad trængende kirketag samt tårntag”. Blyet skal sælges og nyt tag lægges af den bedste skifer. Peter Refslund og Kresten Knudsen skal rejse til Bedsted og forhøre sig angående skifertækning. I juni måned blev der sluttet akkord med C. Nielsen, Aabenraa om belægning med skifer og ”hvis der forefindes nogle mangler ved tømret eller murene, at der skal noget nyt

Side 35

indfattes, da har Nielsen at udføre det for en moderat pris udover akkorden”. Det måtte vel være tilstrækkeligt – troede de da ; og det var jo overkommeligt. De regnede endnu med, at blyet som andre steder, Bevtoft og Skærbæk f.eks., kunne betale omkostningerne, men da så i juli måned ”alt bly og brædder var aftaget, viste det sig, at alt tømret såvel som loftet var i en sådan dårlig og rådden tilstand, at det ikke stod til at reparere, så det blev nødvendigt at sætte nyt tømmer op i stedet for det gamle over hele kirken og ligeledes nyt loft”. ”Reparationen af det forfaldne kirkehus var bleven til en uoprettelig nødvendighed og det i langt højere udstrækning end kirkekollegiet forventede. Spærre, lægter og bjælker var i den grad faldefærdige at der hvilket øjeblik som helst kunne ske en ulykke for kirkegængerne”. Ved tårnet var der foruden tætning med skifer og nye lægter nødvendigt at nedtage og opmure igen den vestlige og østlige gavlmur. Og at udbedre samtlige 4 hjørner med bjælker og jernankre. Gennem det utætte tag har regnvand kunne sive ned i murerne og volde frostskafer. Klokkeloftet i tårnet var også råddent og måtte omlægges, hvortil de bedste af de gamle brædder fra det nedtagne kirkeloft blev brugt. Inde i kirken var lydhimlen så rådden, at man næppe kunne røre ved den; det var kommen af, at der ”i skibets østre endemur (ovenover prædikestolen) kun var et hul (intet

Side 36 ,

vindue for) som det sneede ind ad og tøde og dryppede ned i kirken. ”Den gamle loftstander”, pulpituret måtte også underkastes en hovedrestauration; dets gulv, stole og bjælker var allerede for 2 år siden af politiøvrigheden påbudt repareret for at forebygge ulykker. Alt takket været det så grueligt forsømte tag. Man begriber ikke, at de ansvarlige har kunnet lade stå til så længe med det. De må dog have været forstandige mænd; men sikken en økonomi. Man ser sig da nødsaget til at optage et lån, som dækning af de store uforudsete omkostninger, tilmed ”da det aftagne blytag endnu ikke havde været at afhænde til antagelig pris.” Lånet fås hos Mat. Skau i Bevtoft, 3000 M. til at afdrage i 15 år. Men skadernes omfang var endnu ikke alle kommet for en dag. Den stakkels søndre kirkemur måtte til dels nedtages igen; ”den var så faldefærdig, at den under reparaturen måtte støttes med stænger og videre måtte den i hele sin længde udfyldes med cement, fordi den var hul rigelig to meter ovenfra nedadtil, så murens ydre og indre side havde skilt sig” – det velsignede regnvand. Kampestens muren mellem højkirken og lavkirken ovenfor bjælkerne var revnet og faldefærdig og blev fornyet; og ”over hvælvingen som skille høj og lavkirken (d.v.s. over korbuen) blev en jernbjælke indsat til sikkerhed for hvælvingen og kirkens ydermure

Side 37

i nord og syd.” Den østlige endemur af lavkirken (d.v.s. den, der udefra ses ovenover apsis) som var så let bygget af bindingsværk og tavlmur, befandt sig i en faldefærdig tilstand og fornyedes med nyt bindingsværk med brædder og skifer på”. For at give kirkemurene den tilstrækkelige fasthed, forsynedes de med 14 stærke jernankre, som befæstedes til loftsbjælkerne i kirken. Kirkegulvet måtte repareres flere steder. Det skyldtes nu også det stærke regnskyl den sommer, som

”overhovedet forværredes kirkens indvendige beskadigelse” og gjorde at ”de gamle grave sank ned under gulvet”. ”På grund af det dårlige vejr blev arbejdet forsinket og udgifterne bl.a. til malerarbejde på stolene større end først beregnet!” Man må lade de gode mænd, at da de langt om længe fik taget sig sammen, gik de grundigt til værks og den hædersgave som kirkeforstander C. Knudsen, Toftlund, får ”for den store umage han har haft den afvigte sommer af tilsynet med kirkens reparatur” har været ærligt fortjent. Endog ”den udelig blevne vejrfane (fra år 1800)” blev fornyet og kuglen på samme forgyldt. ”Så sættes også endnu et jernkors på tårnet”. Men det blev nu for meget af det gode, da de ”enstemmigt besluttede at kirkens mur indvendigt skulle afpudses eller betrækkes med cement og således, at den danner en jævn flade i stedet for den bulrende som vansirer kirken” sic! Det kunne virkelig have været sparet. Et yderligere lån i Toftlund sparekasse måtte i december udvides til 5.000 M.

Side 38

A.G. Lau var regnskabsfører. C. Nielsen, Åbenrå fik for skifertækning 3.774 M; Woetmann, Åbenrå 1139,61 M. Det har været for tømmer og brædder. Det var jo slet ikke gået efter beregning med at få blyet afhændet. Der gik et helt år, inden der bare kunne sælges 4.000 pund for 460 M., det var jo – 12 øre pundet. Lidt gik til Flensborg for 40 M, men det var ikke ret meget udover hvad fragten kostede. 100 pund gik for 12 mark. Endelig i 1885 skulle det resterende bly, 50200 pund først tilbydes kirkeældste Jacob Bjorholm, Ørderup, til samme pris som P. Møller, Haderslev, for kort tid siden havde budt nemlig 7,5 p. p. pund, når det så leveredes i Vojens. Hvis Bjorholm ikke ville, skulle P. Møller have det, han havde nok også fået det. Våbenhuset beholdt sit tegltag. Men nu skulle kirken helt igennem sættes i sømmelig stand. 1884 behøvedes endnu ”maling af hele kirkens indvendige træværk”. Altertavlen og prædikestolens maling skulle overgives til en malermester, som måtte anses som bedst egnet dertil. Det blev Johannes Johansen. For 140 M. maler han præstebilledet, prædikestolen, himlen, kristusbilledet over kordøren, præstestolen og degnestolen (side 45) dog ikke søjlerne (eller våbnene og figurerne på dem) og rammen og hele omgivelsen af alterbilledet. Alterbilledet får han ikke lov til at røre ved, da consistoriet afslår ny maling deraf med den begrundelse, at kirkekollegiet ikke vil have de rigtige folk til det. Med den i 1870 påtænkte opvarmning blev det ikke engang nu til noget. I al den tid til 1912 var der end ikke en kakkelovn i kirken.

Side 39

I 1878 har den gamle kirkeklokke fra 1642 været revnet. Det besluttedes at indhente nærmere oplysninger om, hvor store omkostningerne ville blive ved at få den omstøbt og hos Ohlsen i Lübeck om, hvor meget han forlangte, for at reparere den. Men det endte med en enstemmig beslutning, at anskaffe en støbe ”stålklokke med antifrictionsapparat fra Bochumer Güssstahl fabrik.” Det blev ved en klokke som vejer 375 kilo. Den kostede med tilbehør 689 M. Dertil kom for transport 50 M og tømmer for 100 M for at få klokken forsvarlig ophængt og arbejds løn 100 M i alt 939 M. Af et indhug i en lofts bjælke i skibet og et stort hul brudt gennem muren fra loftsrummet ind til tårnet ses, at klokken må være kommet den vej op. Den gamle malmklokke fik de 400 M for. Sådan forsvandt den.

År 1904 modtager kirkekollegiet en skrivelse fra consistoriet, hvori meddeles at ”efter sidste generalvisitationsberetning og midlertid samlet (statistisk) materiale kirken har vist sig at være for lille, så snart menigheden forsamler sig fuldtalligt og at denne mangel på plads er betænkelig m.h.t. sundheds og sædeligheds krav; endvidere at kirken er af en tarvelighed, der ikke mere kan gælde for tidssvarende for den opblomstrende by Toftlund”. Da begyndte så forberedelserne til en udvidelse og yderligere restaurering af kirken. Disse overvejelser stod på i hele 8 år. Det skal siges, at kirkekollegiet såvel som den Kgl. regering og consistoriet har gennemtænkt det nøje for at finde den bedste løsning. Der var mange projekter. Først at bygge et sideskib ud mod nord. Men professor Haupt var

Side 40

betænkelig ved at røre den gode gamle uforandrede nordre mur og foreslog enten et sideskib på sydsiden eller to korsarme ud til hver sin side fra koret. Kirkekollegiet var dog på det tidspunkt endnu enstemmigt af den mening, at et sideskib mod syd ville gøre kirken for mørk og spolere alt for mange kønne gravsteder og holdt fast ved et sideskib på nordsiden og ellers to korsarme. Der blev også foreslået, at nøjes med et pulpitur langs med hele nordsiden, men det var kollegiet imod. Der har også været tænkt på at bygge en helt ny kirke nede i Toftlund by; men i 1909 blev det besluttet ”endgültig” at lade den plan falde. Det blev så ved det forslag, som arkitekt Blunck, Berlin var kommet med: Fjernelse af hele den uholdbare sydmur og den nuværende udvidelse mod syd med de tre gavle ud fra det synspunkt, at det på den måde blev en god prædike kirke, tilmed der så også kunne laves et pulpitur ovenover våbenhusets loft. Det krævede så igen, at våbenhuset måtte bygges helt op i højde med de andre gavle og ligeledes tækkes med skifer. Derved skjultes og lukkedes det oprindelige vindue i den gamle sydmur, som endnu ses at have været der ovenover det forrige våbenhus. Det relief i muren på pulpituret som forestiller skattens mønt, har vel skullet påminde de dansksindede om også at betale, hvad kejserens er. Det var i 1912-13, bygmester var Hans Nielsen. I koret blev præste-

Side 41

og degnestolen fjernet, ”en mere praktisk anlagt alterskranke” lavet, præstedøren åbnet og østdøren tilmuret og et vindue indsat der. I nordmuren blev kvindedøren og alle vinduer åbnet, de skulle have ”broget” glas, hvad de også fik. Der kom nyt bræddegulv i stolene. Den svære bærebjælke under loftet så lang som den nedrevne sydmur er en møllevinge fra Åbenrå egnen. Midterpillen er den tykke del af samme møllevinge. Til selve ombygningen slap sognet med 6.000 M efter flere bønsskrifter om, at, hvad det der udover ville komme til at koste måtte blive dem foræret som et ”Gnadengeschenck” fra regering og consistorium. Der nævnes 4.000 M. Derudover syntes kollegiet dog selv at have måttet betale for de nye stolestader. De skulle laves – og er så nok også blevet det – i lighed med dem i Halk kirke og af samme materialer. Arbejdet tilbydes snedkermester Lausten for 2400 M. Gavlenderne af de gamle stole fra 1731 blev opsat som panel opad murene under pulpituret i vestenden af skibet, så mange som der har kunnet blive plads til, da var der også kommet orgel der. Havde de dog blot dengang beholdt Marcus Stures stolegavl. Der blev indlagt et dampvarmeanlæg fra Ottensener Eisenwerke i Altuna til 1750 kr. De penge bad de om at få som ”ausser ordentliches gnadengeschenk” Men alt nyt træværk måtte endnu males og det blev overdraget professor Wilkens at udsmykke alterprædikestolen og orglet. Loftsbjælkerne i sideskibet blev dekoreret af malermester Niels Nielsen i Toftlund

Side 42

efter Wilkens anvisning. På prædikestolen blev billedfelterne belagt med uægte bladguld og kobberplader; maler Nielsen havde skaffet ægte bladguld, men det blev Wilkens for dyrt; alt det andet af prædikestolen blev malet mørkebrunt. Trap skrev: ”Kanzel etwas trübe bemalt” Krusifixet blev malet helt sort. ”Am Sonntag nach Ostern 1912 wurde der letzte gottesdienst in den alten Kirche abgehalten. Am passionsmittwoch vor Judica 1913 fandt der erste gottesdienst in der erweiteren kirche statt, die herbst 1913 vertiggestellt wurde.“ Det havde virkelig i 1904 været på tale at sætte spir på tårnet igen. Men man vovede dog dengang ikke at gøre sig noget håb om det; man antog at det ville koste 15-20.000 M. Det venter endnu på sin Danielsen. Men tårnet måtte igen repareres, også det i 1912. Det blev overdraget bygmester Jacobsen for 1040 M. Det fik en afpudsning med cement, som man året efter tænkte på at hugge af igen, fordi det skallede af, men i 1914 kunne man alligevel ikke bestemme sig til ”die Cementschlemme abzutragen, da die abbütterung aufgehört hat.” Omkostningerne havde været store, men så trøstede man sig også med at ”die dauernde erhaltung des türmes” på den måde syntes bedst sikret. Gid det havde været så vel. Til alt uheld slog nu også lynet ned i tårnet i 1915. Bygmester Christensen udbedrede skaden for 280 M og så blev hele kirken forsynet med lynafledere -1332 M.

Side 43

Og tænk, at det skifertag, der dog skulle være så langt bedre end bly, allerede i 1916 trængte til reparation og flere steder måtte understryges (241,55 M).

Varmeapparatet fungerede dårligt, varmede for lidt i kor og tårnrum og i sydmuren og ovnen var i en sådan forfatning, at det var farligt for fyrbøderen; den arbejdede med 60-80 atmosfæres tryk. Der var ikke andet at gøre end at erstatte det med et varmluftanlæg fra Hess i Vejle. Arbejdet ved indlæggelsen blev betroet muremester Nis Damm i Toftlund. Rørene fra det andet anlæg blev udtaget og solgt. Den 26.6.1944 fandt den første forhandling sted om hovedstandsættelse af kirken efter en af arkitekt Lønborg Jensen skitseret plan. Se derom videre side 85 følgende.

Side 44

- blank side-

Side 45

Specielt om kirkens indre og inventar.

Koret har haft hvælvinger endnu i 1864, da skriver Trap: Koret er forsynet med hvælvinger jævnt hertil side 90. På den bageste af de nuværende bjælker i koret er indskåret: Zimmerer P:G.

Abrahamsen, Aapenrade 1883. Hvælvingerne er blevet fjernet i det år. Apsis har været adskilt fra koret ved brædevægge med døre ud på begge side af alteret i flugt med altertavlen, ligesom endnu i Arrild kirke. Apsisrummet har vel så været delt i to, et til præsten og et til degnen. De kaldtes præstestol og degnestol (side 40-41). Præstestolen havde på sin brædevæg et "kristusbillede med jordkuglen under sine fødder". Degnestolen havde Moses med lovtavlerne. De var der endnu i 1883, da der blev malet på dem (side 38) og er vel så blevet fjernet i 1913. Indtil 1953 lå endnu gulvbjælkerne med huller, som stolper til dørene havde stået i.

Det oprindelige stenalter stod endnu i 1667-68 og også i 1736, da der i to dage var "en murmand at mure ved alteret og ligeledes endnu i 1750". "Ved alteret" kan dog også betyde "i koret" ved murene, pillerne og hvælvingerne, sådan må det da vist forstås i 1750, for da var der ved det murarbejde også udgifter til "lai" = stillads. Men at det første alter har været af sten, er dog ganske givet. Det findes ingen steder optegnet, hvornår det er nedbrudt. Ikke så underligt. Det var helligbrødre. En bemærkning i forhandlingsprotokollen 3.9.1906, kunne tyde på, at man har ment, at det var der endnu inde bag træpanlet. Men allerede i indberetningen om "kirckliche altertümer" 1871 hedder det "alter hölzern".

Thorning indberetter 1766, at "i nordre siden af altereret er som et lille skab med en jærndør, som en rist gjort for, indhugget i muren, hvori der menes at munkene har haft kalk og disk stående

Side 46

eller relikvier liggende, ligesom særdeles hellige relikvier i et endnu i samme skab indhugget dybere hul". Efter nationalmuseets værk, "Danmarks kirker" skal dette skab have været i nordsiden af alterbordet, men det er forkert. "Med alteret" mener Thorning her som også andre steder: Koret. Det har sikkert været i muren i den nordre side af koret, der hvor der endnu i min tid var noget ganske tilsvarende i Hostrup kirke ved Varde: "Som et lille skab med rist for" det har nok været til at gemme de hellige kar og den indviede hostie i, men sikkert ikke til relikvier, som Thorning mente. Relikvier, som alle kirker har haft, forvaredes i et gemme i stenalteret i en fordybning i den overliggende store stenplade, sådan som den blykapsel som relikvien har været i, endnu ligger i Alslev kirke i Varde.

Om altertavlen opgiver H. Petersen i "Toftlund sogn" side 279, at den skal være skåret af billedskærer Hans Dreyer, som døde i 1653 i Oksenvad, men Petersen angiver ikke sin kilde. (Senere tilføjelse: Carsten Petersen skriver i Sønderjysk Årbog 1927: Hans Dreyer, en Holstener kaldet 1607 fra Segeberg til kgl. beskikket hofbilledskærer med bopæl i Haderslev, han døde 1653, 81 år hos sønnen Petrus i Oksenvad præstegård. I Tørninglen har jeg set een altertavle, som jeg uden betænkning anser for Dreyers arbejde, nemlig i Toftlund kirke.)

Mere om altertavlen side 93. Navnet på ham, der 1736-37 malede i 28 dage ved alteret og pulpituret staves forskelligt: I arkediakonatets regnskaber: Kryzingbahr, i vor egen regnskabsbog: Krytsing Bæhr. Selv skrev han sig på pulpituret: Krützing Baar og bagpå altertavlen: Kebr. Han var fra Tønder. 1736 noteres en udgift for: En vogn efter maleren Bæhr i Tønder for alter og pulpitur at male.

Den kalk og disk, som er i brug endnu, er skænket

Side 47

af pastor Bjerregaard og hustru. Indskriften på den lyder: Tilhører Toftlund kirke J.B. og B.M.B. født L (eth) den 10. juni 1844. Dertil en oblat æske. År 1894 den 27.4. anskaffedes ”et sølver sold eller ske”.

Præsteembedets hjemmeberettelsessæt er gjort af sølvsmed Poul Hansen i Tønder og bekostet af præsten Jacob Burchardt. På kalken læses: ”Denne kalk med fad og dåse er givet til Guds ære og prydelse for Toftlund kirke ved de syges betjening af sognepræsten Hr. Jacob Burchardt og hustru Mad. Martha Christina Bøtkjer i året 1798.” Et oblat gemme som er skruet på kalkens fod er: ”Besørget af giverens anden hustru Sara født Giersten”. Angående særkalke blev der ved et menighedsmøde i 1932 afgivet 23 stemmer for og 35 imod, men ved et menighedsrådsmøde i 1933 meddelte fru Coln, at en privat indsamling havde indbragt 317,50 kr. og så fik urmager Bruhn overdraget at omdanne kalken og anskaffe særkalke og M. Høeg bestilt til at lave et bord til dem, det der efter 1953 har stået i konfirmandstuen. Men endnu i 1938 blev særkalken ikke brugt ved altergang den sidste søndag i måneden.

Den vinkande af tin, som nu er i brug igen, har under låget og i bunden: F.H.Thiessen 1812 og under bunden hans mestermærke J.B. Omkring 1840 stod den ”sort og ubrugt” og man har vel ikke ment, at den var bedre værd, da man i 1921 anskaffede en vinkande og to skåle af porcelæn.

Side 48

De to renæssance lysestager på alteret er givet til kirken. Derom står der skrevet i den gamle kirkebog ved giverens død: ”12. juni 1696 døde Jørgen Lauses i Stenderup, honorofice sepultus at. 32. Hand forærede ud i sin sidste afskeed til et par messing liusestager til kirken tie rigsdaler i croner og til præsten 3 rigsdaler.”

Den syvarmede lysestage med inskriptionen: Toftlund kirke med tak til Herren maj 1923” er skænket af fru Paula Herreborg, født Jacobsen, København, Pastor Jacobsens faster.

År 1912 lavedes ”en ny kirkekiste af jern” til 22 mark. Den har vist stået i koret, som man ser det endnu adskillige steder. Den var til opbevaring af messeklæder og alterduge.

Om den ældste prædikestol, den senere degnestol – se side ?. Den stod før 1913 til venstre for orglet. Den ligner fuldstændigt prædikestolen i Hostrup kirke ved Varde.

Om prædikestol og himmel kan, foruden hvad jeg har meddelt side 96, endnu gives følgende oplysninger: I arkediakonatets regnskaber er alt hvad Hans Tammesen har brugt af materialer til begge nøjagtigt opført og han takker Hr. Anders Clausen for rigtig betaling (note i Danmarks kirker). Jeg skrev side 97, at stolen har stået i bar træ fra 1654 til 1726. Nationalmuseet mener dog i ”Danmarks Kirker”, at den kan have haft en foreløbig staffering, der muligvis blot har været en snedkerstaffering; men der foreligger

Side 49

ingen oplysninger om det. Om stafferingen i 1726 findes i kirkens regnskabs bog dette notat: ”Dass Hr. Christian Outzen an mir unterzeichneter hat bezahlt für den Prädichstuhl in Toftlund kirche zu vergulden und mahlen, wie auch dass gitterwerck füren Altar og Beichstühl 13 reichsdaler 30 pf, schreibe dreyzehn rd dreysig, solches attestiere hiermit Nicolay Hansen, mahler. Toftlund 7. september 1726 – hvorfor mon på tysk, når han ikke kunne det bedre? Om denne staffering skrev P. Rhode: ”Den smukke prædikestol i kirken er et bevis på Hr. Outzens gavmildhed” Det har virkelig været præsten Christian Outzen, der selv bekostede det. Hvad jeg skrev side 98, at det muligvis var hans fader, der burde have gjort det, er forkert. Pastor Christian Outzen var selv

kirkevæрге i hele sin præstetid. Om malerarbejdet på prædikestolen i 1884, se side 38 og i 1913 se side 42.

Døbefonten skal nok være lige så gammel som kirken og have haft sin første plads nede ved indgangen: ”Guds husets dør er i vor dåb” Siden har den stået ”innerhalb der alterschranke in die nordwand eingelassen.” Og i fortegnelsen over ”Kirchliche altertümer 1871” hedder det: ”Dickt an der mauer ein halbrunder taufstein”. Der har den sikkert været indmuret i en niche med kun det halve af den udenfor. Den niche har været der før, den må stamme helt fra middelalderen, for den er munkestens muret. 1894 blev døbefonten flyttet til

Side 50

korets nordvestlige hjørne. Se videre side 94. Et låg på døbefonten blev 1895 repareret og malet. Det ligger for længst på loftet.

På døbefontens gamle vandkande var endnu 1874 bevaret årstallet 1654. Det er sikkert den samme, som er der endnu, selvom årstallet ikke ses mere. Det er vel blevet afslebet ved pudning og lodning. Også den stod ligesom vinkanden i lange tider før og efter 1840 ”sort og ubrugt”, man brugte en vandkande af sort emalje.

Om madonnaen siger Thorning 1766: ”Norden alteret udi hjørnet ved pillen findes endnu et mariabillede noget beskadiget.” Og Haupt: ”Es hatte 1780 seinen platz Nördlich am alter” Mon den ikke fra først af har stået i den gamle niche, men er blevet stillet hen i hjørnet ved pillen, da døbefonten blev indsat i nichen. Der må madonnaen have været lidt i vejen og så er den blevet smidt op på loftet. År 1881 hedder det i fortegnelsen over ”ausser gebrauch gesätze sachen: maria mit dem Kinde steht jetzt der reparatur bedürftich auf den boden“. År 1883 blev figuren solgt på auktion for 3 mark. Konsistoriet, som læste om det i avisen, erklærede dog handlen for ugyldig og hele provstiet fik en eftertrykkelig påmindelse om, hvordan man havde at forholde sig med kirkens gamle inventar. Det kunne ikke sælges. Madonnaen måtte hentes hjem igen og så er den nok kommet ind i nichen igen i 1894, da døbefonten

Side 51

kom væk derfra. Der stod den indtil 1953. År 1905 forespurgte direktor Sauermann, Flensborg, om man ville sælge den til Gewerbemuseum. Han bød 100 mark. Se videre side 95.

Krucifixet hang 1871 på væggen bag ved prædikestolen, men 1884 over korbuen, se videre side 100.

Orgelsagen begyndte med, at der indgik en skrivelse ”fra en del adresser, hvori der tilbydes 500 M. (indsamlet i menigheden af Toftlund damer) til anskaffelse af et orgel.”

Det var i 1893. Kirkekollegiet afslog at modtage pengene, men tillod dog med 8 stemmer mod 6, at ”der opstilledes et orgel i kirken og at dette spillede i gudstjenesterne på den betingelse, at alle udgifter både nu og i fremtiden opbragtes ad privat vej og således, at det opstilledes foran tårnrummet, og at emporen skæres igennem og bælgerne lægges ind i tårnet.”

Pastor Weber (præst ved kirken 1893-1909) skriver, at ”ursprünglich war wenig Stimmung dafür in der Gemeinde. Man fand oder dachte Kirkemusik unpassend, den Gesang störend, nervenangreifend, katholisch, deutsch.”

Det orgel, som orgelkommissionen så fik installeret i 1895 var købt af orgelbygger Hansen i Flensborg, det havde stået i Wandsbeck ved Altona og må der have spillet for Mathias Claudius. Det var dog ikke alle stemmer i det, der nåede hertil, men det havde da 2 manualer med 5- resp. 3 stemmer. Prisen med transport og opstillingskoster beløb sig til ca 2080 M. Det blev indviet 15. december 1895. Indtil videre var det orgelkommissionens

Side 52

ejendom, men ”for at gøre en ende på den provisoriske tilstand” lod pastor Weber ved en gudstjeneste i 1901 den forsamlede menighed votere, om de ville overtage orglet med den derpå hvilende gæld 1150 M., eller om det skulle fjernes igen. Samtlige kvinder og mændene på 2 nær

stemte for at overtage det. Så besluttede kirkekollegiet sig også til det, dog mod 2 stemmer. Der blev optaget et lån på 1200 M.

Under 1. verdenskrig blev ”prospektets” orgelpiber beslaglagt. Dem fik de 793,60 M. for . I 1923 stillede ”Nationalfonden til anskaffelse af kirkeklokker til sønderjyske kirker” i udsigt, også at bekoste facadepiber til de kirker, der i krigens tid havde mistet deres zinkpiber i orglet.

Marcussen & søn, Åbenrå, ville gøre det for 425 kr. Det tilbud tog man gerne imod. Det er disse nye piber – af principalen – der sidder der endnu.

I 1928 var træfløjterne ødelagt af orm * (de ligger på loftet). I 1929 tænkes der på hele 4 nye stemmer og en ny kassebælg, ”hvorved orglet ville komme i en udmærket stand.”

Det har nok været pastor Jacobsen, (præst ved kirken 1921-29) der stod bag ved det. Marcussen & søn ville levere det for en samlet pris af 1880 kr, det blev også af menighedsrådet ”antaget til udførelse snarest”. Men da Jacobsen var rejst, blev det dog ikke til noget. I 1936 var det svundet ind til, at der påtænkes en udvidelse ”med dybe toner” til en udgift af ca 250 kr. ”for så vidt der kunne skaffes midler til det.” Se videre side 102.

Side 53

Af de tre lysekroner er den mindre af dem givet i 1904 af Cathrine Jessen kaldet Trine. Hun havde været gift med urmager Johannes Jessen, som boede i Stie’s hus på Ørderup Kirkevej. Efter mandens død var hun husbestyrerinde hos kirkeældste Christian Knudsen på Peter Schmidts ejendom i Søndergade. Af de to andre store kroner er den ene mærket: Jacob Bjorholmsminde A.D. 1907 og den anden: Auguste Bjorholm A.D. 1907. Weber bemærker, at nyhedens ”Reiz” med de nye lysekroner ved passionsgudstjenestens onsdag aften gjorde sit til at kirkebesøget var ”sehr erfreulich”.

År 1923 blev der indlagt elektrisk lys i kirken. En sogneindsamling til det gav 855 kr. Alle sognets beboere blev anmodet om et bidrag, kun 25 gav ikke noget. Elektriker Detlefsen fik arbejdet for 826 kr.

I maj måned 1919 forhandlede der første gang om en mindetavle for de i verdenskrigen faldne døde og savnede. Men ”da man ikke kunne komme til nogen endelig beslutning blev sagen udskudt til et senere tidspunkt”. Efter den 22.1.1920 trådte man i forbindelse med billedhugger Steffen Møller, Haderslev om marmortavler med plads til 72 navne. Hvor mange faldne der var vidste man jo nok, men navne på de savnede skulle først tilføjes ”når det var endelig afgjort hvem der ikke vendte tilbage”. Det blev til 70 navne. Den 30.6.1920 forelå der fra Steffen Møller krav om en skadeserstatning

Side 54

på 600 mark, fordi han ikke fik levering af altertavlen (det må være mindetavlen han mener). Kirkeforstanderstabet var af ”den mening at vi ikke skyldte ham noget og ville derfor lade det komme til klage”. Men det blev nu alligevel ham der fik det. Ved genforeningen var Toftlund kirkes kapital 893,21 mark. Præsteembedets kapital 33716,69 mark. Degneembedets kapital 3836,90 mark.

Side 55

Begravelser i kirken.

Deraf er følgende kendt: 1) Mads Jacobsen. Thorning skriver: ”Han ligger begravet i alteret med en træramme hos sig hvorpå er at læse endnu: ”Her ligger begravet den ærlige og velægte mand Hr. Mads Jacobsen i Toftlund som døde sal. i Herrens år MDCXV den 15. april. Christus Est Surrectio Nostra . Joh. XI.” I 1841 kaldes denne ramme et monument over ham. Da var den der endnu. Mon den da har hængt på muren?”

2) Marcus Stur ” Hand ligger og begravet i alteret nedenfor hans formand. Læsningen på hans ligramme lyder således: ”Her hviler i Herren hæderlig og vellærde Hr. Marcus Stuer sognepræst til Herrestedsted Kirch og herreds provst som døde sal. i herren den 8. juli anno (IXLIIX) i hans alders LXVII. Nescimus Quando Perimus Per Mortem Ad Vitam (Thorning). ”

3) ”Ligeledes vides at hans hustru skal være begravet hos ham i altergulvet”. Thorning.

N.B. Weber skriver at indskriften på Marcus Stures ramme lyder sådan. Har tavlen mon været der endnu i hans tid?

4) Anders Clausen og hans to hustruer

5) må også antages at ligge i koret neden

6) for Epitaphiet over dem.

7) Claus Andersen Schlange blev ledsaget til sit houle kammer i Toftlund kirke den 24.3.1729 (kirkebogen).

Side 56

8) Hans hustru Elisabeth Schlange blev den 9.11.1740 ledsaget til hendes sovekammer i Toftlund kirke (kirkebogen)

9) Christian Outzen blev ledsaget til sit sovekammer og hvilested i Toftlund kirke

10) Jacob Burchardt skal være begravet i midtergangen.

11) Hans Nissen Allerup ”som kirkeværge efter kongens lov blev hans lig lagt i kirken” år 1697

12) Jørgen Heinsen kirkeværge og sognefoged begravet i kirken 1728.

13) Ølgaard Claud: Schlange ledsaget i Toftlund kirke ved hendes første mands Jørgen Heinsens side 1731.

Alt efter kirkebogen.

Der er nok flere. Ved den sidste restaurering sås også enkelte murede gravkamre i skibets nordside. Under en gudstjeneste så sent som i Pastor Lerfeldt tid skete, at en grav under korbuen sank under ham.

Siderne 57-84 er blanke sider.

Side 85 - 112

Hovedstandsættelsen af Toftlund Kirke. Siderne 85-112 er læst ved sammenkomsten på Frosch Hotel efter genindvielsen af kirken 1. søndag i advent den 28. nov. 1954 og foreligger allerede i afskrevet kopi.

Side 113

Præsterne.

I den præsterække som pastor Carsten Petersen efter Pastor Lerfeldts anmodning har forfattet og som findes indklæbet bag i C. Petersens bog om slesvigske præster, nævnes som de første en Nicolai Jud (?), en Joachim Canuti og en Claus Petri; men landsarkivar Frode Gribsvad, Aabenraa har oplyst, at disse tre ikke har noget med Toftlund at gøre, men var præster i Herrested sogn, Vinding Herred, Svendborg amt. Det første kendte præstenavn ved Herrested kirke her er **Niels. (1)** Om ham har jeg fra Gribsvad, at han er opført som kaldet i Eberhardt Wittensee's tid. D.v.s. i tiden 1528 – 33. Men vi ved hverken hvornår han blev kaldet eller hvornår han fratrådte, kun at han var præst her før og efter 1523. Efter ham opgav Pastor Dahl, Horsens, for mig en **Knud Lauridsen, (3)**

men det stillede Gribsvad sig yderst tvivlsom overfor. Han havde ikke kunnet finde ham nogen steder. Jeg har dog taget ham med efter Dahl for 1560-67. ”Først på året 1568, da præsten i Herrested var død, blev der udnævnt en anden” hedder det. Men det er ikke angivet, hvad den afdøde præst hed. Den nyudnævnte var ifølge Wieberg **Peder Nielsen. (4)** Det var biskoppen i Ribe, der havde valgt ham. Men menigheden var utilfreds med ham og erklærede, at manden var ”ganz lispk mütt

side 114

süner sprake” d.v.s. havde et læspende mæle. De vil ikke have den præst Per Nielsen udi Ribe, som bispen vil påsætte dem og selv have ret til at vælge deres præst. Bispen holder på, at der ikke er noget ondt at sige om P. Nielsen og vil ikke lade sig sige af sådanne selvråbende og uforstandige

bønder, der ikke ved deres eget gavn. De klager til Lensmanden i Haderslev, han holdt med dem og skrev derom til bispem. Denne klagede til kongen over lensmanden. Kongen skrev til Hertug Hans om sagen, hertugen stod også med bønderne, men lensmanden har dog måttet indrømme, at personen var god nok. Biskoppen syntes at være gået af med sejren, det er dog ikke så helt sikkert, at Peter Nielsen alligevel blev præst i Herrested, (C. Petersen i "Slesvigske præster side 67-68). Det vides ikke, hvor længe Peter Nielsen var i embedet.

Så er der **Mikkel. (2)**

Om ham vides ikke andet end at der i Ove Thornings indberetning siges, at der skal have været en som hed Hr. Peder og en som hed Hr. Mikkel. Det er derfor ikke let at vide, hvor han skal placeres om før eller efter Peder Nielsen. Jeg har efter Dahl sat ham efter Niels omkring 1560.

1578 var **Mads Jacobsen præst;(5)** det år aflagde han ed til Hertug Hans sammen med en del andre præster, men det vides ikke hvornår han blev kaldet. Han var provst og døde i Toftlund 1615. Om hans gravsted foran alteret se side 55.

Side 115

Hans eftermand blev **Marcus Stuer (6)** (Sture eller Stuhr) han var søn af Peder Marcussen og hustru Elsabe fra Nustrup præstegård. Sturene var ellers hjemmehørende på Als og har sikkert været en gren af den berømmelige svenske adelsslægt af samme navn. Han blev ordineret kapellan 19.9.1610, fik 1611 Mads Jacobsens datter Anne Marie til ægte og blev efter Mads Jacobsens død 1615 sognepræst. Det var ham præstegården brændte for 1644 (se side 257), han døde 4 år efter i 1648. Om hans og hans hustrus grave i kirken se side 55. Og hans familiekirkes stol se side 31 og 41. Han har måttet tale ved begravelsen over Claus Andersen og hans søster Kjersten "som druknede norden Ribe i Farup i den store flod 11.10.1634, hvor udi og utallige mange folk og bæster ved vestkysten druknede. De begravedes begge i en grav tillige med en lille pige" (kirkebogen).

Han efterfulgtes af **Anders Clausen,(7)** cognomine Slange ellers Schlange. Han var fra Brøns vistnok af bondeæt, student fra Ribe, kandidat fra Københavns universitet; blev 28 år gammel i 1647 adjunkt hos Marcus Stuer året før dennes død. Hans oldebarn præsten Detlef Outzen i Branderup, søn af pastor Christian Outzen, Herrested har i en indberetning givet følgende oplysninger om hans indstilling til Adjunkt Marcus Stuer: "Amtmand Reventlow kasserede den af min morfaders morfader hr. Marcus Stuer, præst udi Toftlund, selv foreslagne person til sin medhjælper (denne person var sal: Biskop Brorsons oldefaders

Side 116

broder, en duelig og kristelig person) og foreslår ham Andreas Clausen, Brøns, som og blev ham af amtmanden adjungeret. Denne hr. Anders, som han kaldes af bønderne og ej så let glemmes, var præst i Toftlund, provst udi Nr. Rangstrup Herred, kongelig majestæts tolder (i 30 år), kromand udi Toftlund og spillemand tillige; thi han for at fornøje sine gæster siges at have lejet på fiolin for dem."

Denne tradition om hans udnævnelse bekræftes af et brev fra amtsmand Rewentlov til Marcus Stuer 1647 (i P. Rhodes samlinger) hvori det bl.a. hedder: "Og er det denne person som jeg vil unde eder til medhjælper, thi mig synes, at han kan vel forrette dette og håber jeg, at han vel kan bestå udi hans lærdom og er han født udi Brøns af ærlige folk og vil jeg også høre mig for efter andre; thi jeg kan ikke vide om denne person haver lyst dertil". Nej såmænd særlig lystelig kan det ikke have været for hr. Anders at blive arvtager til det fattigbo, som Marcus Stuer efterlod sig efter præstegårdens brand. Og det lykkedes ham aldrig at komme på den grønne gren. Tingsmødet forskaffede ham ikke offentlig hjælp til en nyoprettet gård og dertil kom så endnu polakkernes hærgen, misvækst og pest med den forarmelse, som længe efter må have været følge deraf. Efter alt at dømme de værste tider for sognet i historisk tid (se side 260).

Om den anden gård i byen, han byggede og i hele sin 57 årige præstetid blev boende i og 1704 døde på (se side 259 følgende).

Sagnet om at han skal have værget sig mod polakkerne ved at kaste sine bisværme imod dem

Side 117

og til løn derfor være blevet tøjret med skægget indspunset i et hul i en træstolpe, kan meget vel have sin rigtighed. Det har polakkerne ikke været for gode til. og det kunne vist også godt ligne Anders Clausen. Han blev 84 år gammel og førte kirkebogen til 2 år før sin død. Derefter skrev sønnen og efterfølgeren i bogen: ”Dette er det sidste hr. Anders Clausen har skrevet og vidner nok om hans tristhed og fortrædelighed, som han havde levet udi med hans sognemænd”

Hvad der ikke må forstås som om han havde levet i evindelig strid med sine sognemænd. Men om den tristhed og genvordigheder de havde oplevet med hinanden i de onde tider. Om hans epitaphium i kirken se side 98-99.

Han var i 1647, mens han endnu kun var adjunkt, blevet gift med Marcus Stuers datter Elisabeth (eller Elsbeth-Elsbe) Marcusdatte Stures, med hvem han havde 3 børn. ”Hun døde med så mange andre 1659 i Ribe” siger kirkebogen. Det var det år, pesten rasede. Er hun flygtet til Ribe, men så alligevel bukket under for den? Han giftede sig anden gang med Margrethe Jonasdatter Mekelnbourg, datter af præsten i Agerskov, Jonas Schnell. I kirkebogens døderegister har han gjort denne makabre bemærkning ”lig viste at være helt og holdent bevarede med hovedskal, tænder og alle øvrige ben efter 37 års forløb, hvilket hr. Anders skinbarligen har beset og beskuet”

Hr. Anders's søn **Claus Andersen (Schlange) (8)** var født 1653; ”han gik en del årringer og forrettede embedet tillige med faderen og nød midlertid de halve indkomster af embedet, men antog det hele kald efter faderens død 1704. Døde i hans alders 86 år mindre

Side 118

3 dage. Hans hustru Elisabeth Schlange døde 1740 den 25. november gl. 74 år. (Thorning) og P. Rhode: ”Claus Andersen Schlange fra 1685 forrige sin fader adjungeret, da han var 32 år gammel. Han var præst i 54 år. Hans hustru Elisabeth Stuer fra Skodborg præstegård blev her sin stiftmoders broders ægtefælle og mor til en søn, som blev præst i Arrild foruden flere børn”. NB. hendes stiftmoder, som var gift med skodborgpræsten i hans andet ægteskab, var datter af Anders Clausen og således en bror til Claus Andersen. Det var hr. Claus der byggede præstegården, men det vides ikke i hvilket år, sandsynligvis før faderens død i 1704. Han var jo adjunkt i hele 19 år og har som gift mand måttet have egen bolig, men den gamle har villet blive i sin egen rede. Hans eftermand og svigersøn Christian Outzen skrev i kirkebogen: ”1739- 15. marts døde velærværdige Claus Schlange min kjære gamle svigerfader i hans 86. år mindre 13 dage, og blev ledsaget til sit hvilekammer i Toftlund kirke den 24. marts. Provsten i Agerskov hr. Christian Riese prædikede og Freuchen Branderup paranterede”. Og: ”1740 den 4.11. døde min gamle svigermor Elsebeth Schlange 74 år gammel og blev den 29. ledsaget til hendes sovekammer i Toftlund kirke.”

Så blev det **Christian Outzen (9)**. Her er hans data hos Thorning: ”Forældrene var højædle og høfornemme Sign. Detlef Outzen i Roost, hans kongelige majestæts velbetroede ridefoged over

Side 119

Hvidding og Nr. Rangstrup herreder tillige med den højædle og gudelskende Frue ridefogeds Heilvig Højer af Ladelund præstegård. Forældrene overleverede ham til undervisning udi velærværdige og højlærde salige Hr. Pastor Wøldikes lærde vejledning i Sommersted præstegård. Han var født i Roost den 27. april 1691. Blev præst her 1723. Fik til ægte Elsbeth Sclange, hr . Claus' datter, som var født den 3. november 1697, i ægteskab 1723 den 10. september. Hun døde 1726 den 17. april, 28 år gammel minus 5 måneder og 3 dage. De var kun gift i 2,5 år. Det andet ægteskab var med Elisabeth Charlotte Klinkert den 3. juli 1727, som endnu i 1766 er efterlevende og er født i Oksbøl præstegård på Als. Den salige mand døde den 24. juli 1758. NB. Hr. Detlef Outzen i Branderup, som er hans søn, har en fuldstændig levned's recit om den salige mand, hvilken jeg håber han indsender til biskoppen til nærmere og fuldstændigere underretning, hvilken jeg ikke kan gøre bedre.” Outzen skrev i kirkebogen om Elsbeth, som døde så ung, at hun døde kl. 9 om

aftenenen og blev begravet torsdag efter påske helligdagene. Hans 2. hustrus efternavn staver Thorning andetsteds Klinkeren og siger, at hun ved den tid, de blev gift, opholdt sig hos provst Christian Riese i Agerskov. Ahrend opgiver hendes fars navn til Johann Bügislaus Rinker. (Rinkert) I præsternes indberetning til biskop Block har Carsten Petersen fundet om Christian Outzen: ” ..at da hans sidste svaghed begyndte, gik han

side 120

8. p.trin sidste gang på sin prædikestol og holdt en kort, men meget alvorlig og bevæget afskedsprædiken til menigheden og gik derpå hjem, lagde sig straks til sengs og bortsov 9 dage derefter”. Ved hans død er indført i kirkebogen: ”1758 den 24. juli kl. mellem 5 og 6 døde salig og sødt i Herren vores i live kjære elskelige og i døden salige fader Christian Outzen, sognepræst i Toftlund menighed, i hans alders 67 år, 2 måneder, 3 uger og 6 dage og blev ledsaget til sit sovekammer og hvilested i Toftlund kirke”.

Det er nok sønnen Detlef, præst i Branderup, som har haft vakancen og har skrevet det. Mon ikke også Elsbet er stedt til hvile i kirken, selv om det ikke står i kirkebogen? P. Rhode har æret Outzens minde med dette NB.: ”Den smukke prædikestol i kirken er et bevis på hr. Outzens gavmildhed”. Han havde også forbedret den nye præstegård.

Outzen har været en nidkær præst. Ved visitaten 1742 noterede biskop Brorson: ”Outzen prædikede meget opbyggeligt over Johannes Åbenbaringen 3, 20. Han er en brav mand i sit embede og vandring, det er glædeligt at høre ungdommen svare dejligt i denne menighed, som tilforne har været ekstrem vandkundig. 1746 holdt Outzen en smuk og bevægelig katekisation over den 2. artikel, ungdommen svarede vel, menigheden var bevægelige. 1754 roser Brorson også Outzen ”er alvorlig i sit embede”. Men 1762 skriver Brorson, at: ”menigheden er ikke af de bedste og viser ikke den frugt, som man af den salige lærer C. Outzens mange års utrættelige flid og arbejde skulle have ventet”

Peter Gutfeldt (10) var født den 11.12.1727 som søn af ridefogeden i Bregnerod ved Esrum. Fra 1755 præst på de Vestindiske Øer. Efter sin hjemkomst derfra skrev han 31.7.1759 til biskop Brorson: ”Hermed tager jeg mig alderndådigst den frihed at bekendtgøre deres højjærvædighed min ankomst til København som efter en sejllads af 6 uger og 4 dage skete sidst leden 14. juni Jeg havde vel efter min underdanige pligt straks skullet bekendtgøre hr. højjærvædighed min hjemkomst, men sygdom hvormed mit fædreland straks tog imod mig

Side 121

haver hidtil forhindret mig fra at efterkomme min pligt. Den 16. april fik jeg først af majestætens brev af generalguvernøren på Sct. Croix at vide, at jeg den 27.10. forrige år var allernådigst bleven kaldet til Toftlund kald. Den anden søndag efter påske holdt jeg min afskedsprædiken og gik derpå med første hjemsejlende skib bort fra Vestindien den 29.5. Men da mine omstændigheder nødvendig udkræver, at jeg endnu i 6 uger må opholde mig her i landet, dels for at få nogle få sukker- og kaffebønner som jeg til løn af min vestindiske menighed haver hjembragt, gjort i penge, dels også for at få mig forsynet med nogle varme vinterklæder og andre ting som her i Danmark på ny for mig behøves, så beder jeg at deres ... ville være mig så bevågen at give mig sin gunstige tilladelse samt hædre mig med en lille efterretning angående mit tilkommende kald, og hvad mig allerede før min ankomst der til stedet måtte være mig fornødent at vide.

Et andet brev som tidshistorisk ikke er mindre interessant skrev Gutfeldts mor til biskop Brorson den 18.7.1760. Jeg indsætter også dette uden kommentarer: ”Forlad jeg beder underdanigst, at Deres Højjærvædighed forlader mig den frihed, at jeg incommondorerer med min fattige skrivelse, da min store sorrig og tab driver mig dertil, at jeg den 15.8. læste den bedrøvelige tidende fra advis contoret her i staden, at min søn Peder Gutfeldt ved døden skulle være afgået, som var præst i Nr. Rangstrup herred i Toftlund og da jeg bedrøvede moder ikke ved nogen anden lejlighed at få den

Side 122

med sandhed at vide og tillige er forsikret om, at deres højjærværdighed viser mig af medfødte godhed den kjærlighed at værdige mig ved første post er par ord til gjensvar. Og præstens navn i Herredet, som jeg tænker er vikar for så længe, da jeg kunne nærmere melde mig ved ham; i det håb lever jeg med underdanige estime velædle og højjærværdige hr. Biskops underdanige og ringe tjenerinde Margretha Dorit Gutfeldt enke.”

Gutfeldt var kun præst her fra 1758 til 60; blev forflyttet til Bevtoft, hvor han i 1761 giftede sig med Bevtoft præsten Crystalsins datter Christiane og blev provst; efter at have haft flere andre embeder døde han som præst i Skærbæk 1797. Efter hans forflyttelse til Bevtoft var der uenighed mellem ham og hans eftermand i Toftlund, Thorning angående enkeafgiften til Madam Outzen.

Et smukt vidnesbyrd om Gutfeldt som præst og sjælesørger er et brev fra Rasmus Lauridsen af Arnum til Gutfeldt i Bevtoft angående en mand i Lindet skov ”den ynkværdige patient Johannes Teubner, som kun har dette ønske, at Gutfeldt kommer til ham engang, i hvad det end skulle koste”. Brevet er ualmindelig smukt skrevet; det fortsætter: ”Han har ingen sinds rolighed før han får eder i tale, disse tanker er ham heller ikke påkommen formedelst menneskers ros, som man kunne tænke, han havde hørt om eder, men er noget han har hørt fortalt af eders prædikner. Hans sjæl er bekymret i hannem og sådan anfægtet,

Side 123

så han synes at han ikke selv kan frifægte sig uden eders hjælp. Selv kan han ikke skrive og få ere hans venner, thi hans egne bespottede ham i hans trængsel, ja man snart må tænke, han er den anden Job, sådan elendighed ligger han i. Derfor om I kunne synes, det var eder ikke anstændig at drage på sådan måde ind i en anden menighed” så mener brevskriveren, at man må ”se hen til den kanaanæiske kvinde, hun var heller ikke af Kristi menighed, som han var udsendt til”, men han hjalp hende dog., Alle disse breve er fra Ribe Bispearkiv.

Ove Thorning (11). Det er hans indberetninger, vi har det meste fra om gamle dage og også hans egen vita: ”Født 1725 den 2. juli i Giøl præstegård i Vendsyssel. Hans farfar, sognepræst til Thorning, som var kaldet til at være professor Græcae Linguae ved Københavns akademi, men refuserede dette. Hans farfars far var også præst på disse steder, hvor hans far igen var en bonde- mand søn og fordi hans far som var en bonde slog ham, fordi han ej vel kunne kjøre ploven, blev samme søn så irriteret og gav sig i skolen” (og blev således slægtens største præst). ”Til Mandø 1750. I ægteskab med J. Christiane Junghaus 1751, datter af formanden på Mandø. Blev forflyttet 1760, introduceret 1761 og lever endnu.” Det skrev han selv. Rhode har givet ham det skudsmål, at han ved universitetet var ”en berømt studiosus og var baccal. Philos, ernærede sig ved at informere....nød også de friseres og skelers ordentlige og overordentlige stipendier og Communitet i 3 år indtil

Side 124

han 1750 blev kaldet som præst til Mandø..., stod her i 11 år og agter nu at lægge sine ben i Toftlund”. Denne muntre mands artige begjering her at anføre, skal ske, og det er denne: ”Skriv: Clericus Supprimitur a laico, ergo hic sepelitur cleros”. Det må Rhode have haft fra ham selv, han har kendt denne muntre mand (de var samtidige) og Thorning har villet have ham til at skrive også denne sørgmuntre selvforfattede sentens som siger en del om, hvordan han som præst i Toftlund har haft det med sine sognemænd: ”Den gejstlige undertrykkes af lægmanden, således bringes denne (nærværende)gejstlige til graven”. Thorning var kommet af en lærd præsteslægt og var selv en habil teolog, udgav mens han var i Toftlund 1771 en ”Bibel- og Kirkehistorie” i to bind. I lighed med sine forfædre har han nok også været noget ”hedkoret”, som svenskerne siger. Han var uenig med Gutfeldt i Bevtoft om enkepensionen til Madam Outzen og var heller ikke ven med ridefoged Christian Outzen (side 32 og 213), men det har nu ikke været hans skyld alene. Værre var det med, hvad vi ved om ham fra Ribe bispearkiv, om hans stridbarhed og at denne muntre mand i al fald i yngre år har været lovlig munter. 1774 den 28.6. klager Jes Christiansen Bjerre i Ørderup p.t.

sognefoged udi Toftlund sogn til biskoppen over hr. Thorning: ”Kornet er tørt, præsten kommer ikke og tæller, sender heller ingen til det, kornet skal blive stående” siger præsten.

Side 125

Bjerre lader to upartiske mænd tælle, tiendet bliver straks kørt op, men karlen må ikke komme ind i præstegården, skal lade vognen stå på gaden, hvor løse kreaturer ”schlægger”. Bjerre må op og tale præsten til rette. ”Jeg begriber ikke” skriver han videre ”hvorledes præsten tør understå sig at udvise den allerringeste malice imod noget menneske, i synderlighed da det uomgængelig må være ham bekendt, hvorledes præstens levned og opførsel ere ved sådanne laster og udyder gjort foragtelig og afskyelig, at jeg som en verdslig person næppe uden væmmelse tør fortælle samme; had, avind og drukkenskab ere de laster, der gjør ham afskyelig og forfører ham til at gjøre sin orden vanære og sin næste ulejlighed og skade. At anføre nogle eksempler på hans fuldskab er mig en let sag, og at bevise samme er mig ligeså let, hvorledes var hans opførsel engang ved hr. Pastor Møllers barsel i Højrup; måtte det derværende selskab ikke se sig nødsaget til at forlade bordet for hans uhumske opførsels skyld, hvorpå nogle af gæsterne efter en lang tids forløb fandt den fugtig gejstlige mand på det aparte sted sidde sovende i sin egen saus og meget slet tilstand” – flere eksempler – ”I mit eget hus og på et andet sted, hvor han i et honet selskab drak af den af ham selv bestilte Smyrna vin så længe indtil han jagede gæsterne formedelst en fæl stank fra bordet... At han tit og ofte af had imod en eller anden forlader sin søndagstekst for at igennemhagle adskillige personer

Side 126

der enten på en eller anden måde har forset sig på ham.” Derefter Thornings brev desangående til biskoppen 8. juli 1774: ”Da Jes Christensen på biskoppens spørgsmål ikke ville have en provsteret sat og således uden videre søgsmål selv kjærede og tilbagekaldte sin klage helst ønskende, at vi herefter ligesom hidtil kunne leve i god forståelse med hverandre ... så formærker jeg, at deres Højærværdighed heller derpå videre reflekterer. Jeg tilstår, at nogle af de i klagen anførte forseelser for mange år siden i ungdommens uforsigtighed og overilelse af mig ere begangne, men jeg har siden ved Guds nådes kraft således våget over mig selv, at ingen siden den tid med sandhed skal sige mig noget ondt på, lover og herved ” Endelig et brev til biskoppen 23.7.1774 underskrevet af dem begge: ”Da der for nogen tid siden formedelst onde menneskers forførelse oprejste sig en disput imellem os ... men som vi nu er bleven højlig overbevist om, at onde menneskers løgn og forførelse haver været årsag hertil, så haver vi forliget os med hverandre derom, så at den ene med den anden ej haver noget at klage, men vil leve i fred og enighed og aldrig have nogen fortrydelse mod hverandre derfor. ”

Denne den gejstliges sidste fortrædelighed fra lægmands side har nok været årsag til, at han alligevel ikke som sagt til Rhode har villet lægge sine ben i Toftlund, men endnu samme år lod sig forflytte til Sevel, hvor han er død 15.1.1801. To år efter at han var

Side 127

kommen til Toftlund bad han Biskop Brorson om lov til at rejse til Ålborg ”da den gode Gud har behaget at opholde til dato min gamle moder, som jeg ikke har set i 13 år, ville jeg opfylde hendes forlængsel og min, engang, om det var muligt at se hverandre i dette liv”.

Jacob Burchard (12) var student fra Fredericia. Fader var Dr. Med. Fra 1766 havde han været præst på Venø. 1774 kaldet til Toftlund. Om sin første hustru skrev han i kirkebogen ved hendes død: 11.2. døde og 21. ditto blev begravet min elskelige uforglemmelige hustru mad. Martha Christina Burchard, født Bøtcher i Fredericia 1.9. 1727, gift 1.5. 1767, gl. 62 år 5 måneder og 11 dage. Mærkeligt at hun døde samme dag og time som hendes bror hr. Johannes i Jerne”. Det var de to, der skænkede hjemmeberettelsessættet 1798 (side 47). Hans anden hustrus navn: Sarah født Giersten er kendt fra oblat gemmet i kalkens fodstøtte. Hun overlevede sin mand. Som præsteenke oppebar hun af Toftlund sognekald 24 rigsdaler. Burchard havde desuden for hende og af hendes midler indsat 110 rigsdaler i den almindelige enkekasse, som ydede hende 20 rigsdaler årligt ”så

hun både af kaldet og af kassen kunne nyde 44 rigsdaler til årlig pension” Det er ikke meget vi ved om J. Burchard, men hans kostelige gave til de syges betjening, siger dog ikke så lidt. Og pastor Weber må have haft hjemmel til at kunne skrive: ”Han stod som en retfærdig og ærværdig lærer for menigheden. Han døde i Toftlund 24.1.1798 og skal være begravet

Side 128

i kirkens midtergang. Nabopræsten i Branderup, Barfod kaldte ham den ædle J.B. og havde ham meget kær.

Peder Simonsen (13) er den Toftlund præst vi ved allermindst om. Han var født 13.8.1756, søn af en bonde, student fra Haderslev. Så han har nok været sønderjyde (var fra Ødis) Var først 7 år residerende kapellan i Thisted og sognepræst for Skinnerup menighed i Thy. Blev i foråret 1798 forflyttet hertil og overtog embedet i forsommeren. Var 23.4.1793 blevet viet til Christina Sophia Wonsild, datter af degnen i Hoptrup. Døde 9. september 1828 i Toftlund 66 år, 3 uger og 6 dage gammel, efter at have været præst her i 24 år. I 1812 måtte han bede biskoppen om at udsætte visitatsen, da hans datter lå for døden.

Jørgen Hansen Bjerregaard (14) har i Liber Daticus selv skrevet: ”Født 4. oktober 1787 på gården Bjerregaard i Dalby sogne, Haderslev amt. Han begyndte i foråret 1803 at studere og blev i efteråret 1808 student, tog anden eksamen 1809 og i efteråret 1813 den 22. oktober embedseksamen. Som student måtte han for en del ernære sig selv ved timeinformationer, hvorved han ligeledes ernærede sig som kandidat indtil i forsommeren 1814, da han overtog en huslærer plads for inspektør Thulstrup, som i nogen tid boede hele året igennem på landet, men flyttede siden ind til København om vinteren og levede på landet om sommeren. I denne stilling forblev han 5 år og var derefter i 3 år lærer for den øverste klasse i Bredgades pigeskole under fattigvæsenet i København. Den 14.2.1823 blev han

Side 129

allernådigst kaldet til sognepræst for Toftlund menighed og indlod sig i ægteskab den 10.6.1824 med daværende jomfru Bolethe Margrethe Leth en datter af sal. afdøde pastor P. Frederik Leth i Bjert. Efter at have været præst for bemeldte Toftlund menighed i næsten 39 ½ år blev han på grund af alderdom og svagelighed efter ansøgning allernådigst entlediget den 12.5.1862 fra dette sit embede med pension.”

I denne sin levnedbeskrivelse har han ikke nævnt, at han i 1846 søgte Fjelstrup sognekald. Hvorfor han gjorde det fremgår af biskoppens anbefaling: ”Suppleanten er en for sin karakter og sin vandel meget agtværdig mand, der forestår sit embede med hengivenhed og nøjagtighed og al samvittighedsfuldhed. Den sørgelige omstændighed, at hans præstegård har været udsat for attenteret mordbrand, har virket så dybt på en mand som allermindst kunne vente et sådan misgreb, at han især derfor ønsker at forlade et sted, hvor han så længe har virket i fordringsløs stilhed og i hans alder er det ham af stor vigtighed, netop nu at komme i den allernådigste betragtning, hvortil lang og tro embedsførelse efter al den ham givne evne og en eksemplarisk vandel gør ham værdig.” (C. Petersen i sine meddelerser til Lerfeldt). Han fik ikke Fjelstrup. Biskop Daugaard opfordrer ham nænsomt til at tage kapellan, hvad han dog nok ikke har villet. Den attenterede mordbrand, som vi i øvrigt intet nærmere ved om, har givet ham et chok, som han aldrig forvandt. Et fotografi af ham nu i Toftlund embeds arkiv, som jeg har fået af Wilken Jessen, Bevtoft viser ham

Side 130

som en svækket og hærget (nervenedbrudt?) olding. Efter sin afsked flyttede han til Haderslev, hvor han 4 år efter i 1866 døde 79 år gammel. Med Bjerregaard rykker vi så nær op til vor egen tid, at jeg endnu har kunnet få lidt at vide om ham af gamle folk i sognet. ”Æ gammel Glaser” Peder Lindholm sagde, at han gik i barndom, læste sin prædiken og læste dem i søvn, så degnen mangan gang greb ind og sagde ”lad mig”. Fru Marie Lau fra Stenderup, senere Toftlund, nu på De Gamles Hjem, har fortalt mig, at han tog en plejedreng, Nis Østergaard og at Pastor Weber, hvor han kom i

sognet, tit nævnte Bjerregaard og altid talte godt om ham. Fru Laus farmors bror tjente hos ham og Bjerregaards sporer er gået i arv i Lau slægten. Om fruene har fru Lau hørt, at hun syntes pigerne nåede mere i Højrup præstegård end hjemme hos dem. Jørgen Bjerregaard og hustru skal dog frem for alt mindes som de, der skænkede kalk og disk til kirkens alter. (Side 47)

Carl Emil Christensen (15) var født 12.12.1820 i København. Søn af vognmand And. Christensen, kapellan i Greve-Kildebrønde ved Tåstrup 1846-47. Lærer ved Holmens kirkeskole 1848, konstitueret præst ved Hellig-Gejst kirke i Flensborg 1850, præst i Hjørpsted 1851, i Toftlund 1862. Han blev i 1866 december suspenderet, fordi han efter først at have vægret sig ved at holde den i december 64 befalede fredsprædiken, nu også har troet ikke at kunne opfylde den befaling, at 11.11.1866 holde takkefest eller takkebøn i kirken for den i Prag afsluttede fred (provsten) og ved den anledning brugte nogle uforsigtige og skarpe ytringer i sin prædiken (Berlingske Tidende).

Side 131

Alle beboere undtagen 5 ansøgte forgæves om at beholde ham. I midten af 1867 forlod han Toftlund endnu før nådens år var omme, og rejste foreløbig til København. Var siden hjælpepræst forskellige steder (15-20 steder) døde den 4.1.1893. Han var i 1849 blevet gift med Wilhelmine Marie datter af Palaisforvalter på Amalienborg Jens Magnus Christensen og Barbara Marie Van D. Burgh. Fru Anne Madsen "tante Marens mor" kunne huske pastor Christensen som en lille, lidt svær mand, der gik meget med hænderne på ryggen og stokken pegende opad. Hun havde gået til præst hos ham. Han faldt (apopleksi) engang, mens konfirmanderne så det. Han var en troende mand, sagde hun, gik meget til syge folk. Hun havde et NT, som han havde givet hendes syge søster, som han så tit kom til. "Det var nogle gode sjældne folk, også konen, de havde en datter Martha og en søn Anders. Den anden søn Magnus fandt man død ved Riber bro ad Bevtoft til, hvor han nok har villet drikke af bækken og fået et anfald" (som faderen). Ja han druknede 16 år gammel (Magnus druknede den 31.3.1867 kort efter at Christensen var blevet suspenderet – de stakkels præstefolk) og ligger begravet på Toftlund kirkegård med denne indskrift på mindepladen: "Han er opstanden, han er ikke her". Det er pastor Christensen, der ses i slåbrok med lang pibe på fotografiet foran den gamle præstegård med sin hustru og to børn Martha og Anders.

August Heinrich Schumacher (16). Hans selvfortællede levnedsskildring i Liber Daticus gengives her i oversættelse (efter Weber her side 15) "Født 12. april 1835 i Petersdorf på Fehmern. Søn af pastor Diderich Christoph Johann Schumacher dersteds og dennes hustru

Side 132

Elsabe, født Olderog. Besøgte universiteterne Kiel, Erlangen og København, det sidste særligt for at lære det danske sprog. Blev eksamineret i Slesvig påsken 1835. Huslærer indtil efteråret. Indtil Michaelis 1866 kapellan i Ketting, derefter prædiker i Brarup; efter 5 måneder i begyndelsen af marts 1867 konstitueret i Toftlund og tillige i Branderup. Men så 1868 i maj fastansat som præst i Toftlund. Den 16. august 1871 giftede han sig med Julia Petrea Anna Margretha Ørbeck, den eneste datter af hans tidligere, året forud afdøde embedsbroder, pastor P. Ørbeck i Arrild, som mistede sin ægtehustru efter kort ægteskab allerede i 1877 den 5. juli ved døden. Derefter, tilføjet af Pastor Jessen: "Pastor Schumacher døde den 16. juni 1886 en pludselig død, faldt om i sin have og var død på stedet. Han ligger ved siden af sin hustru på kirkegården (side 217). Da han vinteren 1883 var blevet syg, fik han en vikar cand.theolog Eide Petersen fra Arrild, derefter 15. september 1884 som ord. adjunkt pastor Simonsen, født i Gråsten". Det mest kendte om Schumacher er vist hvad han skrev i Liber Daticus om gudstjenester: "Skriftemålet begynder kl.9.00 efter posturet. Den egentlig gudstjeneste begynder straks efter omtrent kl.9.30 efter posturet i Toftlund. Og da prædiken kun varer kort – højst en halv time så er, når der ikke er barnedåb, selv ved altergang på 80 personer, den hele tjeneste allerede til ende kl. 11.00 efter posturet. Enhver kan være hjemme til middag. Siden der af mig prædikeres kortere har kirkebesøget

Side 133

taget til. Og kan korte prædiker ikke nok som anbefales; de kan lettere huskes, navnlig af svagt begavede folk, der husker dårligt og kan påhøres med usvækket opmærksomhed og spænding. Jeg beder mine efterfølgere i embedet, dersom de skulle holde længere prædikener, engang at forsøge med sådanne korte sammentrængte prædikener.”

Gamle Hübschmann i Allerup sagde ellers, at Schumacher var langsom og lang i sine prædikener. Det var nok før han lagde om. Han klagede i sin første tid over uorden under kirkegangen. Fru Anne Madsen sagde: ”Han kunne ikke sige så meget, han skulle have betaling for det, led meget i sin mave og lå meget i haven.” P. Lindholm, e glaser: ”Schumacher prædikede godt med tysk dialekt, talte dårligt dansk, en god mand i sognet, flittig på hus- og sygebesøg, almindelig afholdt, næsten altid ridende på sin hest ”Svend”, den fik spott på de dårlige veje, så anskaffede han sig en væltepeter, så, sagde han, kan jeg da komme rundt i sognet.”

Gamle Lorentz Skøtt fra Hølleskov sagde: ”Schumacher var tysksindet, men han ville have dansk på sin gravsten (ligesom på sin hustrus) han var en god mand, gav meget bort, nogle sagde hele præstekaldet, når fattigfolks koner kom og klagede sig, fyldte han en pose til dem.” Fru Marie Lau fortalte, at Schumacher så et billede af hans tilkommende i hendes hjem, tog det ned fra væggen, lagde den ved sin kop, mens han drak kaffe, og tog til Arrild og friede. Hun var meget dansk; pastor Ørbeck havde efter Frederik den 7's. eget udsagn holdt den bedste tale

Side 134

til ham (da han mellem krigene kom gennem Arrild) over ordet: Velsignet være han, som kommer i Herrens navn. Den nationale modsætning skabte spænding i præstegården. Hun har sagt, at hun aldrig var glad der. Pastor Schumacher giftede sig ikke igen. Det var ham som nedrev stald- og ladebygninger til den gamle præstegård, og byggede en ny lille lade og anlagde den fine blomsterhave og gemüsegarten på den anden side af bygaden (side 287).

Om Schumacher og den Indre Mission

Det har ikke været mig muligt at få fat i et billede af Pastor Schumacher i embedsarkivet. Fru Lisbeth Ferslev var så godt som vis på, at det fandtes i deres gamle album, men da var der ingen mere i live af dem, der kunne have udpeget det. Han efterlod sig kun en 14-årig søn Gustav Johannes Andreas, som vist ikke var rask. Der har hverken kunnet fås mundtlige eller skriftlige oplysninger om, hvor han er blevet af. En Michael Lorentzen fra Brarup stod fadder ved hans dåb, og Thomas Ørbeck, Lustrupgård ved Ribe, antagelig en svoger til Pastor Schumacher. Det burde vist endnu forsøges, om der ikke ad den vej kunne fremskaffes et fotografi af ham.

Ludwig Owe Jessen (17)- hans selvopgivne data efter Weber her side 16: Født 11.12.1852, søn af collaporator, senere rektor i Haderslev, Peter Hinrich Jessen. Født i Kiel. Moderen Louise Orvena Margrethe Sommer. Immatrikuleret 1871, studerede i Leipzig, Tübingen og Kiel, eksamineret 1876, besøgte præsteseminariet i Haderslev, ordineret 1877, præsteadjunkt i Gram og Øsby.

Side 135

Soldat 1879, vikar i Broderby; så præst i Simonsberg; 24.4.1881 til Spandet. 11.11.1886 til Toftlund. 1892 valgt til præst i Vilstrup, flyttede dertil ved juletid. Afskediget 1910, død i Flensborg 26.11.1916. Hans hustru døde i Toftlund af tæring den 2.10.1891. Efter stenen på hendes grav her var hun født 29.10.1855 i Ødis og hed Anne Marie, født Hardt. En lille pige, Ellen blev døbt over moderens kiste. Det vidste Anne Madsen, og hun sagde: ”Han var vist en god præst”. P. Lindholm: ”Jessen var en dygtig prædikant, der fik god kirkegang, han fik politi ind i kirken, det var ikke så godt” Har der mon stadigvæk været uorden under kirkegangen? Jævnfør side 133. Fru Maria Lau siger: ”Jessen var hidsig, ikke særlig afholdt, drak han? Han var fader til Bismarck tårnet på Knivsbjerg” En datter, Anna Elisabeth, blev gift med Thomas Matthiesen, indtil genforeningen præst for den danske menighed ved Helligåndskirken i Flensborg. De har i min tid været i Toftlund ved graven og i skoven, men traf os ikke hjemme.

Christian Theodor Weber (18) – købmandssøn fra Broager, født 18.11.1865, student 1884 fra Flensborg Gymnasium, studeret i Leipzig, Berlin, Tübingen, Kiel og København, kandidat påske 1889, soldat, vikar i Egen 1891-92, derefter adjunkt i Nordborg. Indsat til præst i Toftlund 11.6.1893, i 1909 kaldet til præst i Nordborg. Hans hustru Maria Catharina, født Ketelsen, var fra Sanssouci i Flensborg. De havde to sønner og en datter, Christian, den ældste af drengene gik jeg i klasse med i gymnasiet i Flensborg. Han var en køn dreng og en god kammerat; han meldte

Side 136

sig frivilligt og faldt i krigens allerførste tid. Oskar drog til Canada, datteren Elisabeth passede til sidst sin gamle fader. Webers fik bygget den nye præstegård (side 289) Af ”zweiter teil” her ses, at Weber må have været en flittig præst. Om den Indre Mission i hans tid, se side 327. I Webers tid var den nye gammelkirkelige liturgi kommet i brug, ”Vi sang hver søndag: Aleneste Gud i Himmerig” sagde gamle Skøtt af Hølleskov.

Christian Jørgen Nielsen (19) – var født den 12.9.1870 i Rinkeæs som søn af degn og skolelærer Hans Jørgen Nielsen og hustru Catharina Maria Petrine, født Beck. Han gik på gymnasium i Haderslev og studerede i Kiel, Marburg og Berlin. Blev 1900 præst i Flensborg ved Sct. Maria og Sct. Petri og for den danske menighed ved Helligånds kirken. Kom 1909 til Toftlund, blev 1911 Doc. Phil. i Erlangen på en afhandling om Søren Kirkegård. Tog derefter rektorprøven i Kiel og blev 1915 seminarieprorektor i Rendsborg, 1918 i Hilchenbach, 1919 i Ratzeburg og 1925 præst i Berlin, hvor han døde den 13.3.1933. Hans hustru var Sara, født Beckmann, født 26.10.1870 i Haderslev og død den 19.5.1942 i Berlin. Pastor Nielsen har her side 252-53 skrevet lidt om krigsudbruddet 1914. En søn, som har besøgt os og er præst i Flensborg, har overladt os et fotografi af faderen, som opbevares i præstegården.

Side 137

Knud Oksen Poort (20)– født 28.9.1877, søn af gårdmand Ocke Knudsen Poort og hustru Mette, født Østergaard af Tiset i Gram sogn. Gift med Johanne Vilhelmine Nørgaard, datter af degn og skolelærer i Gabøl, Lars Peter Nørgaard og hustru Ingeborg Marie født Bergen. Hun var født den 30.9.1881 og døde hos datteren Ruth på Philadelphia 6.12.1944. Poort blev uddannet på missionsskolen i Hermannsburg og var missionær i Indien (Tirupati) fra 1907-13. Kom 1914 hjem, var kort vikar i Gedeby og blev 15.4.1915 konstitueret i Toftlund. Den 19.11.1921 forlod han Toftlund og blev sognepræst i Brandrup. Han tog sin afsked i 1946 og flyttede til København, Voldmestergade 34 ved Sørerne, hvor han boede sammen med datteren Karen Irene i det hus, som datteren Ruth, lægen, havde fået af en patient. Poort har her side 254-55 skrevet om de første krigsår og side 255-56 om våbenstilstanden og genforeningen. Han døde den 27.6.1962.

Side 138

Christian Georg Karljohan Adolph Jacobsen (21)– født 14.10.1885 i København, søn af litograf, student fra Viborg, gift 20.9.1911 med Manon Prosch Dantzer, født 18.2.1888 i København, datter af arkitekt. Jacobsen blev sekretær i KFUM og K i Herning 1909, kaldskapellan i Ikast 1911, anden præst i Middelfart 1915 og sognepræst i Toftlund 1921. Han var formand for KFUM og K i Gram kreds og stod sammen med sin hustru, som også var en beåndet taler, i et blomstrende ungdomsarbejde i sognet. De fik stiftet ”De unges Hjem” (side 322), han var bestyrelsesmedlem for Sct. Lukas stiftelsen og fik den første danske diakonisse hertil (side 325). 1929 blev han hentet til sognepræst ved frihavnskirken i København. Arbejdede i det store sogn oversteget efterhånden hans kræfter, det drog ham tilbage til Sønderjylland. Han søgte og fik 1948 embedet i Skrydstrup. I det lille landsogn håbede han at kunne holde ud til han blev 70, men måtte 1954 give op. Var gentagne gange på Sct. Hans, hvor han kendte overlægen så godt og hvor han også døde den 7.6.1959, hans hustru er død 27.7.1957.

Side 139

Aksel Frederik Holdt (22)– født 12.8.1895 i Gentofte, søn af sognepræst ved Nazaret kirken i København. Blev 1921 sømandspræst i Hamborg, gift 10.7.1922 med Berta født Böttcher, født 17.12.1898 i Oldesloe. Faderen var agent. 1924 blev Holdt sognepræst i Daubjerg – M-S. og 1929 i Toftlund indtil 1934, da han blev sekretær i DMS for missionsmarkerne. Var delegeret ved Tambaram konferencen og kom syg hjem fra rejse til DMS missionsmarker i Indien og Kina og døde 19.10.1939. I Toftlund fortsatte han støt og roligt det menighedsarbejde, der var i gang og var sammen med sin hustru en uvurderlig støtte for kvindeforeningen. Hans enke bor på DMS i Hellerup som sekretær.

Side 140

Svend Halfdan Lerfeldt,(23) født 7.4.1908 i Odense, søn af bankkasserer, gift 6.6.1934 med Inger Marie, født Wilkenschildt, født 9.3.1913 på Frederiksberg, datter af generalmajor. Først uordineret medhjælper i Sønderborg og blev 1934 sognepræst i Toftlund indtil 1943, da han kom til Frederikssund og derfra blev sognepræst ved Helligånds kirken i København 1954. Lerfeldt tog i 1949 den teologiske doktorgrad med disputatsen: ”Den kristnes kamp. Mortificatio carnis. En studie i Luthers teologi”. Siden 1958 har Lerfeldt været formand for Kirkeligt Centrum.

Side 141

Hans Christian Lassen (24) født 3.11.1895 i Nr. Ønlev, Rise sogn, søn af gårdejer Las Lassen og hustru Anna Margaretha, født Lamp. Konfirmeret i diakonissestiftelsens kirke i Flensborg af Pastor Karl Mathiassen, indkaldt fra gymnasiet i Flensborg juni 1915. Rekrut hos jægerne i Heidelberg. På min 20 års fødselsdag over Memel til fronten i Kurland. Sidst i 1917 på officerskursus i Münsterlager. Påsken 1918 til Finland (Hangø) med v.d.. Golz. Under gadekampene i Helsingfors 13.4. var vi gået i en fælde, omringet på alle sider af de røde; da troede vi ikke, at vi kunne slippe levende ud af det. Det var på min mors fødselsdag, hun havde været så nedtrykt den dag og sagde: Christian er i stor livsfare i dag” Det vidste hun. Dagen efter blev vi forlagt til Malm, hvor jeg traf min tilkommende hustru Eva Maria Marklund, født 12.6.1894 i Helsingfors, datter af boghandler Johan Georg Marklund og hustru Dagmar Charlotta Maria født Bergroth, dengang boende i Borbacka. Under novemberrevolutionen blev vort bataillon indsat i Berlin. Efter hjemsendelsen begyndte jeg februar 1919 studierne i København. Blev 1924 sognepræst i Alslev -Hostrup. Den 3.8.1928 blev Eva og jeg ægteviet i Alslev kirke af sognepræst P. Filtenborg, Fole. Efter 19 ½ i Vestjylland fik jeg Toftlund sognekald, hvor vi blev indtil jeg den 1.4.1964 fik min afsked. Vi bor nu i Åbenrå, Kirkevej 8.

142-190 tomme sider.

Side 191

Degne:

Om Ribe Latinskoles disciple har forrettet degnetjeneste ved Herrested kirke før reformationen som Thorning melder om (se side 281) får stå hen. Men det lyder såmænd troligt nok. Fra Thorning har vi også fået kendskab til to navngivne degne fra gammel tid. Der var ”en stor sten inden kirkegården, hvis inskription er: Her under hviler sal. Jørgen Lauridsen Oxholm, født år 1634 i Oksbøl sogn på Als, kaldt til sognedegn i Herrested sogn år 1655. Kom i ægteskab med Anne Hans datter af Rurup år 1693, døde år 1729, hans alder var 75 år. Og hans hustru døde sal. i Herren år 1717. Hendes alder 51 år. Derpå: Den skat som gemmes her i gravens skjulte bolig, fra verden afsked tog og hviler vel og rolig, hver sjæl til himlen kom ved stadig tro og bøn, hvis gravsted prydes af de dødes yngste søn. Og ønsker at han dem for Jesum finde må, ved livets ende og når dommens dag skal stå. Hafnia år 1693 L. O. H.

Disse bogstaver betyder Lorentz Oxholm som er krigsråd og mønsterskriver ved Holmen, som er endnu levende og i tjeneste. Han var de afdødes yngste søn og var født her i Toftlund, hvor hans

ældre bror Hans Jørgensen var degn. Han kom til København som skrædderdreng, som var hans profession, siden blev han færdig.

Side 192

Han var meget høj og velskabt Hejduk (lakaj) hos sal. Kong Christian den 6. Derfra avancerede til mønsterskriver og krigsråd og han er den, der har bekostet denne sten hos sine forældre, thi står der og på den: Hafnia.”

I Thornings egen tid var det 1761-1774 skolemesteren i Toftlund by, der også beklædte embedet som degn. Hvor den degneskole har haft lokale får vi ikke at vide. En skolebygning var der ikke. ”Kun i Stenderup By har de en kjøn opmuret skole, som blev bygget for en snes år siden (ca. 1746) (og står der endnu) hvor til også hen leger (noget) og underholder en skolemester i år og ½ års tid, som de bedst finder.” I de andre byer Allerup og Ørderup ”haves en skolemester, som går om og de underholder i deres huse. Overalt mestendels holdes kun skole om vinteren undtagen i Toftlund by, hvor der holdes også om sommeren og de andre byers børn kunne gerne søge hen til, dersom forældrene vare ellers dertil at persvadere; men de påstår, at deres børn bliver forknyttede ved den sommerlige skolegang, derfor de ickon nogle få ere dertil at overtale. Byerne lejer sig selv en skolemester, som de helst ved og kan.”

Men tilbage til degneembedet. Det er der ret fyldige oplysninger om i kirkeforstanderskabets forhandlingsprotokol fra 1881 følgende. Det år blev lærerembeder i Toftlund og Stenderup begge vakant og k.f. skal overfor synodal udvalget gøre

Side 193

rede for, hvordan det hidtil har været med degnestillingen og hvordan de nu har tænkt at ordne det. De skriver: ”Dengang Allerup, Rømet og Toftlund endnu var et skoledistrikt, var læreren for dette distrikt, Jensen, tillige degn for Toftlund menighed (han boede på Kirkhøj og har vel også holdt skole der) Han afgik både som lærer og degn 1854, og det endnu til 1856 bestående skoledistrikt, Allerup, Rømet og Toftlund opløstes og hans eftermand ikke var seminarist og sognets ældste lærer Popp i Ørderup heller ikke var seminarist, så kom degnekaldet til Stenderup, hvor lærer Lagesen var seminarist; og blev der, efter hans forflyttelse til Brøns 1867 hans eftermand lærer Sørensen udnævnt både som lærer på Stenderup skole og degn for Toftlund kirkemenighed. Fordi degnekaldets forvaltning ved vejens længde især om vinteren forvoldte ham stor besværlighed, ansøgte han i år om forflyttelse til Hygum, som også bevilgedes. Der er nu intet til hinder for at degneembedet forflyttes til Toftlund by og forbindes med det der i året 1878 oprettede skolekald, som måtte anses for bedst af hensyn til degnens og skolens forsømmelse og beboernes henvendelse til degnen angående kirkelige anledninger”. Flertallet af k.f. ønskede dog: ”for at forbedre alle skolekalds indtægter i Toftlund sogn, at degneembedet skulle forvaltes af samtlige 4 lærere i sognet på den måde at dets forvaltning skiftede i hver uge

Side 194

imellem dem og at lærerne delte degnekaldets faste indtægter, men for resten fik deres uges ofringer og gebyrer” Ved et senere møde samme år erklærede tre medlemmer (pastor Schumacher og Stenderupperne selvfølgelig) at der ”ikke er noget til hinder for, at degneembedet bliver i Stenderup, hvorimod 4 degne er uheldigt, når ikke alle er kvalificeret som kirkesangere” Enden af det blev, at læreren i Toftlund, Poulsen, blev ene om degnekaldet. Dog at de andre lærere skulle synge lig ud i deres eget distrikt. Det var degnen, der endnu i 1893 besørgede klokkeringningen, det fik han 5 ½ tønne rug for, den såkaldte ringerug. Men samme år overvejede man at ansætte en kirketjener til det, som så også skulle overtage kirkens renholdelse og ombæring af klingpungen, hvad der alt blev kaldt den ”niedere kirchendienst”. Men kun to år senere ønskede dog hverken kirkeforstanderskabet eller degnen den lavere kirketjeneste adskilt fra degneembedet, men hvis det skete d.v.s. hvis der blev antaget en kirketjener, foreslog de, at denne også skulle have 20 mark for ombæring af klingpungen ”hvilken bestilling k.f. ikke ser sig i stand til at opfatte som en ærespost.” Mon de gode kirkeældste havde gjort det hidindtil eller nu var blevet anmodet om selv at

gå med klingpungen, men ikke set sig i stand til at opfatte det som en ærespost for dem? Hvad det visselig ville

Side 195

have været. Gid de havde gjort det! I protokollen for 1904 noteres, at lærer Wiese i Stenderup ikke kan synge lig ud. Lærer Bickel, Allerup må vikariere for ham og have betaling og befordringsgodtgørelse for det. Konsistoriet anmoder om snarest muligt at ansætte en lærer i Stenderup, som kan det. Det må have været på tale at lade degnen synge lig ud i hele sognet, for konsistoriet skrev også, at en sådan ordning måtte anses for stridende mod kirkens interesse på grund af de mange skoletimer, også i religion, som måtte blive forsømt.

196-198 blanke sider

199 – 208: Gotisk –tysk (foreligger ikke i oversættelse)

Side 211

Kirkegården

Noget af det første der er skrevet om kirkegården, er om to små huse ved indgangene, ”de stod som stætter for den østre og vestre del af sognet” skriver Thorning og det må vel betyde, at de har stået i stedet for stetter som gennemgangs sluse ind til kirkegården. I 1711 var der endnu en port til kirkegården med en stang til at lukke den med – som ved en ladeport; men 1729 var ”to karle til at nedtage en stette”. Året efter kom der ”et hængelås på kirkehuset”. Der dukker det første af de to huse op. Det må have det vestlige af dem. 1735 ”ryttes” en anden stette og 1747 var ”en murmand at mure det nye hus ved Ørderup stette i 15 dage – 1500 rømmet sten, en Timmermann at bygge outhuset til huset og latte det i 3 dage, 27 latter 2 gange tolv alen, to tolv- alens og en 14 alens bjælker, to tækkere at tække det i to dage, tyve traug”. Om de to kirkehuse blev der strid mellem kirkeværgen Christian Outzen og Toftlunderne med pastor Thorning i spidsen. I et brev dateret: Roost 13.5.1762, forespurgte Outzen hos biskoppen, hvordan han skulle forholde sig med de huse enten reparere og opbygge dem på ny eller i deres sted opsætte to kønne ”todten-pforten”. Han skrev på tysk som dem i Agerskov.

Af hensyn til ”der angeborenen Malice, Hoffart und bekannten

Side 212

eigennützes der gesamten eingesessenen des kirchspiels Toftlund“ tør han ikke foretage sig noget uden biskoppens billigelse. Hvis biskoppen nu vil høre hans egen ringe tanker om det, så er han ikke i tvivl om, at biskoppen selv vil præferere ligportene. Thi 1) kan der i husene ikke stå mere end 4 par heste, hvilket forårsager, at når et lig bliver begravet, sognefolkene trænger sig ind i husene med deres heste ”mit solchem ungestüm” at de hverken sparer de folk som klæder liget, ej heller liget selv, herover bliver de forbitrede, skælder hinanden ud og forbander hinanden og griber sågar hinanden i håret. 2) Er det alle søn- og helligdage såvel i tørt som regnvejr, bøndernes udvalgte samlingsplads; der tænder de deres piber, holder ”collegium politicum”, afsætter konger og fyrster og går ikke ind i kirken inden prædiken begynder. 3) Er det et bekvemt opholdssted for tyve, spitzbuben og vagabonder, der som erfaring viser, forøver større gudløshed der end biskoppen kan forestille sig. 4) Er det imod vor souverains vilje, at slige med strå tækkede huse bliver tolereret ved kirkerne. ”. ”Deres højærværdighed kender jo de oprørske folk i Toftlund sogn og deres karakter, nemlig at det ”ein othern gerüchte. Hvordan ville det mon gå mig, hvis jeg foretog mig noget uden deres befaling?”

Side 213

Det var den Christian Outzen, som også lod sakristiet nedrive, efter at han havde taget kakkelovnen i det til sig – side 32. Han var efter præsten Christian Outzens død 1758 ”efter ansøgning blevet

beskikket som kirkevæрге og forblev det helt til 1781. Ved sin tiltrædelse boede han på Musvang, året efter boede han ganske vist i Roost, men samme husfoged Outzen besidder foruden 3 gårde i Roost, ½ fæstegård ibid, ½ ejendomsgård i Arrild, Hyrup Skov også Musvang Toftlund sogn.” Det forklarer, at han som grundejer også i Toftlund skønt boende andet steds, dog har kunnet være kirkevæрге der. Han har været en mand, der var ude om sig og efter tonen i brevet at dømme noget hoven. Ham har kirkekollegiet og Thorning ikke haft det let med. I over 25 år kunne de ikke få ham til at udbetale alt, hvad han skyldte kirken. Nu ville han også have kirkehusene kasseret. Selvfølgelig for at slippe for udgifter til vedligeholdelsen af dem. Thorning havde fået nys om, at Outzen forsøgte at få biskoppen med til sit forehavende, og for at få det forpurret fór han så også i blækhuset og skrev 19.7.1771 følgende i et brev til biskoppen: ”Der har været små huse på kirkegården for en del årringer der. Det ene står nu som en stette (stelle) til den østre del af sognet det anden til den vestre del..... det er det største og så rummeligt, at foruden at folk som kommer

Side 214

tidligt til kirke kan gå der i ly for regn og uvejr kan og indsætte deres bæster der, når de kører til kirke, hvilket er helt fornødent, (der var jo ingen kirkekro) for gamle folk, der går til alters eller ved anden deres kirketid skal køres til kirken siden nogle byer ligger langt borte over en halv dansk mil, og som nu den næste ved kirken beliggende by Toftlund er et temmelig stykke fra kirken og tit i ond vejr er besværlig at komme til, for at indsætte deres bæster så haver de der indsat deres bæster imidlertid hvilket nu siden 1736 om mindes ret har været anset for godt og er virkelig så. Men som nu spangementet går, at begge disse huse skulle og nedbrydes, så ville jeg hermed allernådigst såvel på menighedens som mine egne vegne tage mig den frihed indstændigt at bede deres højærværdighed, at det vestligste hus dog måtte blive stående og blive ved hørligt holdt i stand at menigheden kunne nyde derved ovennævnte bekvemmelighed, hvorved også kunne have den nytte at køresvendene kunne komme i kirke, som ellers ikke så let skete når de først kom ned til byen”. Det blev dog Christian Outzen, der fik sin vilje. 1774 eller 75 holdtes der auktion over husene til nedrivning ”auktionssummen over de ved Toftlund kirke forhenstående men nu efter biskop Hagerups forføjelse nedbrudte huses gamle materialer beløber sig til 27 rigsdaler.” (Regnskabsbogen)

Side 215

Samme år som huset ved Ørderup Stette 1747 byggedes der også et ”capell”, sandsynligvis et ligcapell, der var en murmand at mure det i tolv dage og en Timmermand til at hugge ”ouret” i 4 dage. Nationalmuseet mener, at dette kapel har været sammenbygget med et af porthusene. Der er der også noget i Christian Outzens foran citerede brev, der kunne tyde på. Sammen med deller til kapellets dør, blev der også købt træ til ”liig-baaren”. En sådan har der altså også været. Den var ”schwartz med sølver guld” og har vel stået i kapellet.

År 1870 skænkede pastor Schumacher 100 sølvpopler til kirkegården, kirkekassen skulle dog afholde udgiften til plantningen. År 1883 påtænkte kirkekollegiet, at erhverve en strimmel jord på ni til tolv alens bredde af gårdmand Mathias Juhl til kirkegårdens udvidelse mod øst. Der blev dog af sognets beboere fra forskellig side ytret ønske om at udvide mod syd i stedet for. Men ”det ville Niels Ferslev ikke afstå, hvis kan ikke kunne få et stykke jord af holdepladsen vest for kirkegården i vederlag, hvilket kirkekollegiet ikke kunne gå ind på af hensyn til holdepladsens størrelse”. Det forblev så med 7 meter mod øst, som vejentreprenør Husen fra Skærbæk skulle inddige sammen med sit nye kirkegårdsdige. Om den kedelige affære med de gamle stendiger i 1883 får besked i kirkekollegiets forsvarsskrivelse til konsistoriet for hvad de egenmægtigt havde

Side 216

gjort med dem uden at afvente konsistoriets svar på deres andragen om det. Vi læser: ”Den flere gange påbudte reparation var næsten ugørlig, det styrtede sammen igen. Vi var i stor forlegenhed, så tilbød sig endelig en god lejlighed til på en temmelig billig måde at få en fuldstændig ny og stærk kirkegårdsmur, idet nemlig chausse entreprenør Husen, der byggede chausse fra Arnum til Toftlund

og havde sten behov, viste sig villig og tillige var dygtig til at opføre en ny kirkegårdsmur ligesom ved kirkegården i Bevtøft. Sagen stod sådan, at hvis der ikke var blevet opnået overenskomst (inden konsistoriets svar forelå) havde Husen været nødt til at købe sten andets steds og Toftlund kirke var måske kommet i forlegenhed med at få kirkegårds digets sten solgt". (Husen har nok vidst, at der ville komme afslag og ville sikre sig stenene i et snuptag) "Hvad kirkekollegiet i så henseende har gjort forkert, måne af disse grunde blive os tilgivet, da vi i det mindste med god samvittighed kan sige, at vi altid har haft det for øje at spare (!) på de kirkelige udgifter så meget som muligt og vi tillige ved dette års uforudsete begivenheder (de store skader på kirkens og tårnets tømmer og loft og pulpitur m.m.) blev satte i knibe."

Sådan gik det til at Husen satte "et på ydersiden en meter høj stendige, mens der på indersiden kastedes et til beplantning med

Side 217

torn tilstrækkelig bredt jorddige skrånende ned til stien, alt for 490 M"; men så kørte han jo også alle de andre sten fra det gamle massive stendige bort ganske gratis og lod dem i massevis slå til skærver på landevejen efter Arnum til. Der ligger de.

I 1888 var der græs rundt om kirken – det blev nu fjernet og gruslagt på stenbro og gang.

I 1894 vedtog kollegiet (indendøre) "at i fald der findes en mindetavle for forhenværende pastor Christensens søn, skal den renses og forsynes med ny skrift". Der er nok ment en mindeplade på hans grav på kirkegården. Den er der endnu, denne søn hed Magnus. Man fandt ham druknet i bækken ved Riberbro hen ad Bevtøft 16 år gammel. Gamle Anne Madsen sagde: "han har nok villet drikke i bækken og fået et anfald". På mindepladen over ham har forældrene sat: "Han er opstanden, han er ikke her".

Ved siden af den grav er der sten over Julie Schumacher, født Ørbech, over August Heinrich Schumacher, sognepræst og over pastorin Anne Marie Jessen, pastor Jessens hustru.

År 1895 var kirkegården igen blevet for lille, der måtte tages af frijorden til familiebegrovelser. Det overvejes igen "at købe det stykke jord, der ligger sønden for kirkegården ud til Agerskovvej, det tilhører Hagen (Schmidt) Geestrup, henholdsvis

Side 218

N. Ferslev. Sidstnævnte ville nu nok sælge sit stykke for 200 M. Han vil også bytte sin parcel for det vestlig for Rurup chausseen liggende, til dels beplantede stykke, som tilhører kirken". Men det vil kollegiet ikke af med. De træder derimod i forhandling om køb af en hektar vesten for denne kirken tilhørende plantering med tanke på at anlægge en helt ny kirkegård derover; det var regeringsjord og pagtet af H. Hede. Udvidelsen mod syd blev opgivet og valget stod da kun om en udvidelse mod øst eller en ny kirkegård på regeringens jord vest for bemeldte plantering. 1898 bestemmer kollegiet sig endnu for det sidste. Men i 1902 købtes alligevel "det gårdmand Hans Fisker tilhørende areal ved østsiden over til den parallelt løbende landevej, 36 ½ ar for 800 M På sydsiden gik det lidt længere ud end den gamle kirkegård. Det var den anden kirkegårdsudvidelse.

Den sidste store udvidelse blev hele trekanten over mod Agerskovvejen og mod øst ned til det tidligere banelegeme blev der lagt plan om i 1945. Det blev købt af enkefru Kirsten Rosenberg og Alfred Ferslev for 12.415 kr. Tegning ,overslag og udførelse også opsætning af stendiget og beplantningen stod ingeniør Boe, Toftlund for. 1947 fik menighedsrådet bevilget et lån af stiftsmidlerne på kr. 30.000 til at afdrage i 28 år. Ved læsning af kampesten i Hyrup til det nye stendige kom arbejdsmand Jens Olson

Side 219

Ørderup Kirkevej så slemt til skade at han døde af det. Det var trist. Den nye kirkegård blev indviet af sognepræsten efter gudstjenesten Alle Helgen søndag 1950.

Ligkapellet

Det første forslag af arkitekt W. Christensen, Haderslev blev ikke godkendt af ministeriet. Arkitekt Aakjær, Rødding, som derefter havde fremlagt sin tegning med overslag, måtte på grund af sygdom frasige sig arbejdet. Det blev så Høcker, Haderslev der fik antaget sit forslag og blev kapellets arkitekt 1934.

De to lysestager i kapellet har oprindeligt stået i et før genforeningen nedlagt kapel i Åbenrå arresthus. Politimester Agersted, Åbenrå, overlod dem på anbefaling af sin bror Agersted, Agerskov til Toftlund kirke 26.6.1941. Det smukke egetræs kors er tegnet og størrelsen nøjagtig tilpasset efter afstanden fra alterbordet til vinduet af kirkemaler og konservator P. Andersen. Det er lavet af kirketjener Jørgensen og P. Andersen lagde farve og guld på kanterne mens han arbejdede i Fole kirke sommeren 1961.

Side 220

Brudepladsen

”På indgangen udenfor kirkegården kom der 1895 et læs grus efter at pladsen var rensat for grønt” 1926 forelå der fra maskinsmed Olesen og grovsmed Westergaard tilbud med tegninger på en dobbelt og to enkelte smedejerns låger til kirkens indgang. De skulle koste op imod 600 M. Der var tre forskellige udkast. Provstiudvalget gav tilladelse til at benytte det af arkitekt Aakjær, Rødding, anbefalede. Imidlertid var der nyvalg til menighedsrådet og så kom bygmester M. Høeg og ”fremlagde tegninger af indgangslåger til kirkegården af Pommersk fyr med de gamle beslag påsat med nye skruer og malet 3 gange” og det ville han levere for i alt 100 M. Det vedtoges. 1935 sluttede menighedsrådet forlig med Haderslev Amts vejvæsen om brudepladsen ”gående ud på, at menighedsrådet frafalder erstatning for afgivelse af areal (til vej) på betingelse af at amtsvejvæsenet langs forpladsens skel mod offentlig vej lader udføre en kombineret kant-og rendesten af gamle brosten, ligesom den afgravede del af brudepladsen gruses og kantes ved vejvæsenets foranstaltning.” I min tid ville politimester Borum have brudepladsen med til en stor offentlig parkeringsplads. Men det trak heldigvis over.

Side 221

De nye kirkegårdslåger ved indgangen fra brudepladsen er gjort af kirketjener Jørgensen efter tegning af arkitekt Clemmensen i stil med kirkens indgangsdøre. Arkitekten ville ikke have egetræet behandlet med noget som helst, fordi det så med tiden i tonen vil falde bedst sammen med kirkegårdsdiget. De låger kom i 1963.

Kirkebrønd

I kirkens regnskabsbog nævnes 1748 en kirkekilde, som da var ganske øde og blev omsat. Og efter arkediakonats regnskaber arbejdede en mand en halv dag ved kirkens brønd i 1817. I ”Danmarks kirker” udgivet af nationalmuseet antydes, at denne kilde eller brønd muligvis er identisk med Helligkilden, men det er udelukket. Det er nok betegnelsen: ”Kilde” der har forledet dem til denne kombination; men ”kilde” – kæl – er på Sønder- og vestjysk den almindelig benævnelse for en brønd. Det er næppe denne brønd, men en anden Thorning sigter til med ”en kilde østen og sønden for kirken, som har hørt præstegården til.” (Der tog han imidlertid fejl) Da kirken lå helt for sig selv på marken på et højdedrag har den givetvis måtte have en brønd til vand ved dåb, kirkens rengøring, læskning af kalk og til mørtel ved murarbejde og måske også til vanding af blomster på gravstederne.

Side 222

Kirkens land

Thorning skrev: ”Kirken har ingen gårde, men nok en ejendom, som kaldes kirkens land, som består af nogle agre her og på Toftlund mark, foruden en stor indlucket jord, som i alt er vel en otting land; men vides ej når de kom til kirken”. Og vi kan tilføje: Ej heller når de kom fra kirken. Den nu præstegården tilhørende skov syntes fra først af at have været kirkens ejendom. Side 284.

N.B. I 1599 var en otting af den ene gård i Toftlund ”kirkejord til Herrested kirke” jævnfør anmærkning side 280.

Så vidt af H.C. Lassen
(*skriver han selv.GM*)

Tomme sider indtil 245

245-255 – gotisk tysk (foreligger ikke i oversættelse)

Side 255 har sognepræst K. Poort skrevet følgende:

Den 9. nov. 1918 blev der Våbenstilstand og sognets mænd kom atter hjem.

Der km straks forhandlinger i gang om at Nordslesvig skulle afstås til Danmark.

Fredsunderhandlingerne trak dog i langdrag og i al den tid var der stadig militær i Toftlund. De sidste soldater folod først byen i december 1919.

Den 10. februar 1920 blev der afholdt afstemning her i 1. Zone. Afstemningen indledtes med en gudstjeneste i kirken, hvor jeg talte over Josva 24, 14-24. Den officielle genforening blev fejret den 9. juli samme år. Der var gudstjeneste i kirken og foruden sognepræsten talte pastor Nielsen, Esbjerg og valgmenighedspræst Eskesen, Skanderup. Salmerne ”Den signede dag”, ”Vor Gud han er så fast en borg”- ”O du min Emmanuel”- ”Mægtigste Kriste” – ”Til himlene rækker din miskundhed, Gud” og ”Kongernes konge” blev sunget.

Side 256

Efter denne gudstjeneste afholdtes der en gudstjeneste for sognets børn, for at også disse skulle have et varigt minde om denne højtidsfulde dag.

En anden større begivenhed bør endnu omtales. Den 30. maj 1920 afsløredes mindetavlerne efter de 63 faldne her fra sognet. Ved denne gudstjeneste var kirken fyldt til trængsel. Mindetavlerne kostede 15000 Mark, der alle blev givet i frivillige gaver.

Min gerning afsluttes nu her i sognet med den 19. nov. 1921.

Toftlund den 13. nov. 1921. K. Poort.

Side 257

Om Herrested og byens formodede brand m.m. og præstegårdens beliggenhed i fordums tid.

Derom er der skrevet og trykt i en uendelighed. Løst og fast om hinanden. Det er ikke til at finde ud af dette labyrint af sagn og hypoteser uden en tekstkritisk gennemgang og bedømmelse af de foreliggende skriftlige kilder. Vi må begynde med, hvad P. Rhode har om det i sin beskrivelse af Haderslev amt. Han skrev: ”Hr. provst Markus Sture udstod i året 1644 stor angst og jammer, idet de vrede svenske brækkede ind i landet, faldt an på dette sted, afbrændte hans præstegård og alt hvad brændes kunne, godt, at han selv slap derfra med livet. Gården blev i hans levetid ej opbygget ... provst Anders Clausen blev den forrige adjunktus og svigersøn 1647... Hr. Anders måtte nu være betænkt på at opbygge sit præstehus og for dertil at få assistance, løste han dette Tingsvidne: ”Vi effterscreffne Hans Hansøn i Roost, Herrizfoged i Nørre Rangstrup Herridt, Hans N. og J. Persøn, Sandemend giøre fuld vitterlicht hermeet for alle, at år efter Christi fødsel 1649 den 23. oktober, da vaar skickede for oss og Herritsmend hæderlige og vellærde mand hr. Anders Claussøn, Guds ords tjener til Toftlund kircke, hvilcken der liudeligen

Side 258

ischede og fick en fuldkommen tingsvinde aff otte loughfaste dannemend, som vaare . . . , hvilke for os wunde på deres christlige tro, siell og rette sandhed, att die hørde ock saae samme Dag och Thid, att hr. Anders Claussøn, sognepræst i Toftlund udi Hathersleffhuss Lehn stod personlige inden tinge for dom og rett ock begierede it sandfærdige vindesbyrd aff menige herritsmend, som den dag tingsøgte, anlangendes den store schade och ulykkelig ildebrand, som swendschen dennom mottvilligen påførde hvortill samtlige herritsmend met oprachte finger og Helligaands ed suarede, vunde och bekiende, att dett waar dennom fuldvell vitterligt, hvorledes swendschen rytter affbrende Toftlund præstegård alldieles uforskyldt, mottvilligen och foruden nogen dertil angiffende aarsag, saa att der icke bleff nogitt deraff staaendes och di fattige folck lidde fast deroffuer en uofferervindelig schade, som ikke nogen præstemand i gansche Hathersleffhuss Lehn udi form. schwendschen feide vederfors saadann ulycke, ock ikke det aleneste, men der till mett endochsaa paa Quæg och Bæster, Boschab och Huusgeraad lidde fast en uboderlig schade” Så vidt tingsvidnet.

Så er det let nok at forstå hvorfor præste-

Side 259

gården ikke blev opbygget i Stuhres tid, han har efter alt, hvad han havde mistet ved branden simpelthen ikke haft råd til det. De var blevet fattige folk. Stuhre døde 4 år efter. Kårene har heller ikke været anderledes for svigersønnen Anders Clausen, da han efter Stuhres død blev sognepræst i 1648. Ikke så underligt, at han allerede året efter søgte assistance og dertil løste det her citeret tingsvidne. Men han har nok alligevel ingen hjælp fået. Ove Thorning kunne nemlig i sin præsteindberetning 1767 sige for bestemt, at ”præstegården først blev opbygget af Hr. Claus”, Anders Clausens søn og efterfølger. ”Thi” skriver Thorning ”hr. Anders Schlange havde bygt på en anden gård i byen, hvor han boede og døde”. Uden offentlig hjælp har han sikkert ikke magtet at opbygge præstegården af ny, men måtte tage til takke med noget mindre og foreløbigt. Det var jo et fattigbo, han havde overtaget og de tiende indtægter han har kunnet få af det lille sogn med kun 450 indbyggere, har været små, især da i årene under og efter polakkernes hjem søgelse, som han jo kom til at opleve.

Efter Chr. den 4.'s krig mod Sverige 1643-45, da svenske tropper under Thorstensen oversvømmede hele Jylland og deres ryttere afbrændte Toftlund præstegård 1644, havde landet kun fred i 12 år. År 1657 vovede Frederik den 3. igen at erklære Sverige krig, mens Carl X var i Polen.

Side 260

Da var det, at Carl Gustav med Wrangel ”inden man så sig om” rykkede ind i Holsten op gennem Sønderjylland. Bagefter dem kom Sveriges fjender, polakker, østerrigere og brandenburgere under kurfyrst Frederik Wilhelm i håb om at kunne spærre svenskerne inde på den jyske halvø og tilintetgøre dem der. Men Carl Gustav smuttede fra dem ved i januar 1648 fra Heils at gå over isen på Lillebælt mod København. Disse polakker m.fl. var vore forbundsfæller, men de huserede langt værre i landet end svenskerne havde gjort. Som under Wallensteins indfald under kejserkrigen blev der plyndret og brændt. De troede, så utroligt det end lyder, at det var en svensk befolkning, de her havde for sig, som de nu af hjertens lyst kunne hævne svenskernes krigsførelse i Polen på. Så tågede begreber havde de virkelig om de nationale forhold i Norden. Det har Jan Pasek, som selv deltog i krigen som polsk officer sagt med rene ord i sin beskrivelse af den krig i Danmark. (Arkivar Hans Ellekilde i Heimdal 12.9.1939) I kirkens gamle regnskabsbog læses, at ”formedelst den forfærdelige krig og misvækst var kirken uden indtægter i alle årene 1657 – 1660. Pesten rasede også, ”den kom med de fremmede tropper begyndende ved Nyborg 1659 og 1660”. Kirkebogsførelsen fra den tid er mangelfuld. Ingen døde er indført 1658 – 1661.

Side 261

I disse hårde tider har Anders Clausen, fattig som han var i forvejen, ikke blot ikke set sig i stand til at bygge sig en ny præstegård, men også været nødt til at se sig om efter andre indtægtskilder. Det skal såmænd nok være forklaringen på, at han blev tolder og kromand ved siden af. Hvad for en

anden gård i byen det kan have været, som han har bygget på, og hvor han boede og døde – det vil vi komme tilbage til side 285 følgende.

Her søger vi foreløbig at udrede, hvor meget eller hvor lidt der i de verserende historier fra den tid er litterær hjemmel for. Dertil har vi endnu et holdepunkt i det, der stod på Mads Jacobsens liggramme (side 55) Ud fra de her anførte 4 dokumenter: A) indskriften fra Mads Jacobsens ramme fra 1615, B) Tingsvidnet fra 1649 og C) hvad P. Rhode og D) Thorning opgiver som historiske fakta er det sikkert og vidst:

1. 1644 brændte præstegården
2. Det var svenskerne og ikke polakkerne der stak den i brand.
3. Denne præstegård lå i Toftlund.

I tingsvidnet kaldes den udtrykkelig Toftlund præstegård og det kan umulig betyde andet end præstegården i Toftlund by. Det er helt udelukket, at der dermed kunne være ment Præstegården i Toftlund sogn, for ved den tid

Side 262

og længe efter hed det aldrig andet end Herrested sogn og da slet ikke 34 år før det i 1615, da Mads Jacobsen døde; når han i indskriften på trærammen kaldes hr. Mads Jacobsen i Toftlund, kan det heller ikke for ikke at sige endnu mindre betyde andet end at han havde haft sin bopæl i Toftlund by. Der har altså den præstegård ligget, som brændte i 1644.

4. I tingsvidnet er der intet om, at der foruden præstegården også var afbrændt en by dengang. Det er næsten utænkeligt, at der ikke havde villet være en hentydning til det, hvis det virkelig var sket. Heller ikke P. Rhode nævner noget om det. Det siger endnu mere. Han skrev jo, at svenskerne faldt an på dette sted. Hvis de da foruden at anfælde stedet også havde afbrændt dette sted, ville han sikkert ikke havde undladt at anføre det. Denne tavshed er talende, 1)Argumentum E Silentio. Når der ingen af de steder forekommer det allermindste om en bybrand, må vi deraf slutte, at der i 1644 ikke brændte andet end præstegården – i Toftlund by. Hermed er vi til ende med, hvad vi af de foreliggende skriftlige kilder kan notere som sikre fakta om de omhandlede begivenheder. Men hvad så med de sagn, der har gået og er

Side 263

blevet gentaget i det uendelige og ganske ukritisk taget for fuld troværdige om Herrested bys brand og byens flytning ned til Toftlund osv? Det har Thorning også med i sin indberetning. Han er den første, som har fæstnet disse frasagn til papiret. Jeg citerer: ”Det er ventelig, at Herrested kirke har fået sit navn af byen Herrested som lå sønden og østen for kirken, hvor der vises endnu en kilde som har hørt præstegården til (se dertil side 221) og marken hvor byen har stået kaldes Herrested tofte. Men denne by Herrested er nu ikke mere til, men indbyggerne bor nu i Toftlund by, hvor der så længe Herrested var i stand ikke boede andre end nogle Tofte-mend, som havde og har endnu nogle Tofter, både små og store. Og siges der, at denne forflyttelse skeede således, at ved fjendtlig oversvømmelse skal et Parthie af samme have draget højere ind i landet, af hvilket en ryttere, som var bleven bagefter de andre, kom ved aftenstid og spurgte vej efter de andre, hvorpå, da en af indbyggerne i Herrested viste ham der og derhen, som var hen i moserne. Rytteren, som red først denne vej, mærkede strax, at det var fejl og urigtig, strax vendte sin hest og red til byen igen og for at revengere sig skjød med skarpe og antændelige

Side 264

ting byen i brand. Hvorpå de arme indbyggere tog flugten og retirede sig til lunden i Toftlund, hvor de først skjulte sig, dernæst begyndte at bygge deres gårde, enhver på sin forhen hafte afdeling, hvorved Toftlund by er blevet formeret. Og altså var Herresteds ødelæggelse Toftlunds opkomst, som fra den tid således er blevet ved.. Men hvad år denne fatalitet er sket, ved ingen. Ikke heller siger mig nogen nogen gisning eller anledning til samme at kunne få at kende. Ligesom jeg derfor ikke ret kan udgranske samme, thi tænkte jeg... (her følger Thornings gisninger om det fatale år) citat sluttet.

Sådan skriver man ikke historie. Han udgiver det da heller ikke for mere og andet end hvad han sådan har hørt. Han anså det dog kun for ”ventelig” at kirken havde fået navn af en Herrested By, som skulle have ligget deroppe. Hvad han der skriver om præstegården lyder ganske vist, som om det var så godt som afgjort, at den havde ligget ved den kilde der; men i sin indberetning året efter med supplerende oplysninger udtrykker han sig ikke så bestemt om det; da skriver han kun, at ”præstegården siges at have ligget straks østen for kirkegårdsdiget”. Det er dog kun et sagn. Han lader os heller ikke i tvivl om, at hvad

Side 265

han fortæller om branden m.m. ikke er fastslået historisk data, men kun hvad der siges. Hele det stykke er også holdt i så svævende vendinger, at det kan udlægges om hvad som helst; intet om hvad det var for en fjendtlig oversvømmelse; og helt legendarisk bliver det med den rytter, som med skarpe og antændelige ting ene mand skød hele byen i brand. Det minder mig om tysk radiomelding i de første uger af Hitlers felttog mod Rusland; en eller anden tysk helt havde ene mand taget – det var vist – et helt kompagni til fange, hvorpå BBC øjeblikkelig brød ind med: ”Er hatte es nämlich umzinget”. Det er nok ”swendschens rytter” fra Tingsvidnet, der her er blevet til en enkelt rytter; men ”rytter” der er pluralis. Thorning ender da også med at erklære, at han ikke ret kan udgranske, hvordan det i virkeligheden forholder sig med den brand. Ingen kan sige ham det, heller ikke de, der har fortalt ham det. Hans egne gisninger om, hvornår det muligvis har kunnet finde sted, har jeg udeladt af citatet; de har kun interesse derved at han ikke gætter på 1644, selvfølgelig ikke det, må man næsten sige. Siden da var der jo på hans tid kun gået en 100 år; hvis det var sket dengang, ville hans samtidige i Toftlund givetvis have vidst det fra deres bedsteforældre og oldeforældre; men ingen vidste noget og det siger sig selv at senere

Side 266

krønike forfattere med samt deres eftersnakkere ikke kan have vidst mere end de. Hvad der i tidernes løb er broderet videre på Thornings oplæg kan lades helt ude af betragtning, som når I. Thiele i ”Danmarks folkesagn 1843” lader det være en svensk rytter, som slog byen i brand. Da måtte det have været 1644. Men i så fald ville det som sagt endnu have været i levende erindring på Thornings tid. I denne version er det ubestemte i Thornings gengivelse af sagnet om byens brand blevet forbedret med Tingsvidnets svenske rytter, som afbrændte præstegården. Efter J. Erichsens ”der Kreis Hadersleben 1895” skuldet det have været ”polakkerne som første plyndrede og siden afbrændte byen” Det var da også klogere først at sikre sig rovet, inden det gik op i lur. Den frodigste udløber af sagnet er vist leveret af den 85 år gamle degn Gammelgaard i Varnæs i hans meddelelser til Axel Olrik 1890 ; offentliggjort i F. Ohrts udvalgte sønderjysk Sagn. Hos ham var det også polakkerne og han får da ganske behændigt også puttet den kendte historie om Anders Clausen med bierne og skægget med ind i det. ”Præsten slap dog fra det med livet” siger han, en sætning, som han må have læst engang men bare anbragt den her, hvor den slet ikke hører hjemme; det er Rhode der siger det om Marcus Stuhre. ”Men” fortsætter Gammelgaard ”polakkerne satte ild på

Side 267

præstegården og hele byen brændte; indtil da hed byen Herrested og lå oppe ved kirken o.s.v.” Det er et værre sammensurium. Præstegården brændte jo 1644 påsat af svenskerne, polakkerne kom først 1658. Det var rigtigt nok i Anders Clausens præstetid, men hvis Herrested by var brændt i hans levetid, ville det så vist ikke have været glemt, da Thorning skrev; det var kun 63 år efter Anders Clausens død.

Som kildemateriale er alt dette værdiløst. Vi vender tilbage til sagnets originale røst Thorning. Det forekommer mig, at der allerede den gang i den form han har fået det fortalt, har været forskellige, ikke sammenhørende dele blandet sammen. Vi husker fra Tingsvidnet at ”samtlige Herritzmend met oprackte finger og Helligaands eed surraede, vunde och bekiende, att Toftlund præstegaard – blev afbrændt aldeles uforskyldt moettvilligen och foruden nogen dertil angiffuende aarsag” Forudsætter

det ikke, at der har gået rygter om, at det ikke var aldeles uforskyldt? Hvorfor blev der ellers afkrævet en ed på det? Der kan have været forlydende om, at ”en af indbyggerne, måske Marcus Stuhre selv med vilje havde vist svenskens rytter” fejl vej ud i moserne. Jeg formoder, at det stykke hos Thorning er en reminiscens af noget i sammenhæng med præstegårdens brand og som i løbet af de 122 år, der er gået mellem

side 268

1644 og 1766, da Thorning skrev, meget let i folkemunde kan være kommet til at gå i et med det ældre sagn om Herrestedbyens brand. Men det er nu kun en randbemærkning. For vor undersøgelse her kan det være lige meget med det. Det er det med sagnet om en præstegård i Herrested og denne bys brand og hvad det afstedkom, vi vil nærmere ind på.

Hvis der nogensinde var brændt en præstegård i Herrested, måtte det som vi har set i al fald have været før Mads Jacobsens tid (1578-1615), for han boede i Toftlund; og hvis Herresteds ødelæggelse skulle være blevet Toftlunds opkomst, som Thorning også selv synes at have ment, måtte det have ligget helt tilbage i Middelalderen. Toftlund by nævnes første gang 1510 i Løgumbogen. 1542 var der mindst 4 større og flere mindre ejendomme i hele byen. 1583 solgte Morits Podebusk 9 gårde og bol i Toftlund. 1699 var der 6 gårde, 4 større og 5 mindre Toftebol.

Nu må man vel aldrig helt se bort fra, at der kan være en lille sandhedskerne i ethvert sagn, hvor meget det end i tidens løb kan være blevet omformet.

Men jeg holder det dog ikke for usandsynligt, at det kan være opstået så at sige af sig selv, som en folkelig plausibel forklaring på, hvorfor kirken lå så ensom deroppe langt borte fra byen og præstegården. Det er for øvrigt nøjagtigt

Side 269

det samme sagn, der også er i omløb i Egvad sogn, hvor kirken før i tiden også har ligget helt for sig selv nede ved det lille vadested og hovedbyen Hønkys et godt stykke derfra. Der vil sagnet også vide, at der har ligget en by omkring kirken, som skal være afbrændt af fjendtlige tropper og at beboerne så er blevet ”kyst hen” til Hønkys. Et typisk folkeetymologisk fænomen. Bortset fra en smule lavning ved vadestedet og med en smal strimmel langs med åen, er jordsmundet deromkring så skarpt og sandet, at det helt op til vor tid knap nok var værd at dyrke og hvad da ikke i gamle dage. Hønkys derimod ligger hvor det har været ideelt for bønder at slå sig ned med agre til den ene side og et stort engdrag til den anden side. Der er beboerne så vist ikke blevet kyst hen. Det er hvad jeg også vil gøre gældende om Toftlunds opkomst. Der skal ikke megen bondeforstand til at indse, at der aldrig har ligget en hel bondeby oppe på det høje ved kirken på det lettere jord, hvor noget endda hed bransand, og de nærmeste enge for det meste har hørt til de ældgamle gårde, Kjærgård og Musvang. Bønderne har heller ikke dengang båret sig så uklogt ad, at de lagde deres gårde i den yderste sydligste spids af deres tilliggender med så godt som hele agerjorden til en side og engene, det bedste af det hele allerlængst borte. Anderledes kunne

Side 270

det ikke have været for de formodede Herrested gårde. Hvad skulle der ellers have hørt til dem? Så megen fornuft var der da også i sagnet hos Thorning, når der stod, at de nede i Toftlund ”begyndte at bygge deres gårde enhver på sin forhen hafte afdeling”. Der har aldrig eksisteret et særligt Herrested ejerlaug med egen bymark ved siden af Toftlund. I de gamle jorde – skatte – og pantebøger hører det alt til i Toftlund som nu. Det er som om Thorning har villet finde en støtte for teorien om en Herrested by med egen bymark i – som det hedder – at ”marken, hvor byen har ligget kaldes Herrested Tofte”; men af ”Toftlund markbog” fra 1683 fremgår det ganske tydeligt, at Herrestedtoft var en af de 7 ”vange eller indtægter”, som Toftlund bys marker før udskiftningen var inddelt i. Thorning siger da også andet steds, at ”kirken ligger på Toftlund mark”. Det er ganske givet, at de bønder, som havde deres udkomme af Toftlund ejerlaugs jorder, fra arilds tid også har bygget deres gårde og boet i Toftlund midt i deres tilliggender på grænsen mellem ager og eng,

sådan som de ældste landsbyer så vidt muligt alle har ligget. Af samme grund bør der heller ikke være mindste tvivl om præstegårdens oprindelig beliggenhed. Det var jo ikke bare et hus, men en bondegård som både i bygning, jordbonitet og rentabilitet

Side 271

skulle være blandt de bedste i sognet. Så kan den alle dage kun have ligget, hvor den vitterlig lå før 1615: I Toftlund by. (I præstegårdshaven fandt jeg en fint forarbejdet tosidet skraber af flint. Det kunne tyde på, at der allerede i stenalderen havde været en boplads på stedet).

Dermed være ikke sagt, at der ikke fra begyndelsen kan have ligget en enkelt ejendom oppe ved Herrested. Kirken må vel have fået sit navn efter et sted som hed sådan. Kan det tænkes, at den Erik som det er opkaldt efter, har været højsat der. Og at det er efter hans gravhøj stedet er blevet kaldt sådan? Det er dog nok mest sandsynligt, at det har været denne Eriks bosted; i så fald må det vel have været en bondegård. Lidt lavere liggende mark har der jo også været nær ved, som der er endnu til Herrestedgaard, og hvem ved, om ikke denne Erik kan have taget stedet med alt det omliggende i besiddelse endnu før Kjergaard og Musvang var til. Det fortaber sig i den grå oldtid, andet end formodninger kan det aldrig blive.

Fra Middelalderens slutning har jeg i ”Repertorium Diplomatum” 2. række 6 side 43 – 44 fundet, at: ”Tammes Negelss (Nielsen) to Herrestede og Broder Nyss (Nissen) to Herrestede år 1515 var med som vidner på Lø Herreds ting. ”Jeg er dog ikke så vis på, at det har været vort Herrested. Det synes mig lidt ejendommeligt, at mænd fra Rangstrup Herred har skullet møde på Lø Herreds Ting. (Efter skatte- og jordebøgerne 1542 var der ingen landejendomme i Herrested, det stednavn forekommer ikke). Men hvis de har været bosiddende her og været bønder, beviser det dog ikke, at der så har været mindst to gårde; på den tid kunne der

Side 272

være op til 3 og 4 om en og samme gård. De kan for resten godt have været møllere. En mølle har der dengang stået ved Herrested. Ifølge jordebogen fra 1542-43 skulle Herrested mølle svare en læst mel i skat til kongen. Og det var Herrested mølle i Rangstrup Herred. (Det er ikke engang sikkert, at deN stod i vort Herrested. Den betalte skat under Haderslev Herred.) Hvornår og hvordan den mølle og det gårdbrug, som muligvis kan have været drevet ved siden af, er forsvundet, vides ikke. 1683 ”lader Tofte Lunde bønderne male i Bøgetofte Mølle”. Og Thorning mente 1767, at ”ved Musvang kunne meget mageligt anlægges en vandmølle til stor lettelse for sognet, som ellers skal køre til Bevtøft mølle en stor mil at køre og tildels skerre vej.” I 1781 var der hverken mølle eller gård ved Herrested. I ”danske atlas” som udkom det år står: ”Kirken ligger for sig selv på mark”. Ligeså øde har det været op imod 1610, for i den gamle kirkebog er der ikke indskrevet en eneste som født, konfirmeret, viet eller død i Herrested. Det stednavn findes overhovedet ikke i den bog.

Den nuværende **Herrestedgaard** derimod kan der gøres rede for. Første gang det gårdnavn dukker op er i skyld- og panteprotokollerne for Nørre-Rangstrup Herred 1788. Men hvad der hørte til den gård og hvem der har ejet den kan derfra følges tilbage til 1701. Der viser det sig, at dens ejermænd fra først af har haft

Side 273

deres bopæl og så selvfølgelig også deres stald og ladebygninger nede i Toftlund by. Indtil 1745 var det en gård på 5 ottinger. Men da deltes den i to, hver med 2,5 otting, hvoraf Andres Christensen får den ene. Af en kontrakt dateret 16.5.1750 kan ses, at ”Anders Christensen, sandemand i Toftlund, afstår til sønnen Michel Andersen, Toftlund, hans hidtil beboede 2,5 ottingers fæstegrund samme steds med hus og bygning, mark og eng... og alle rettigheder som dertil hører og fra arilds tid hørt haver.” 1762 er Michel Andersen afgået ved døden og ”efterlader sig enke af andet ægteskab, navnlig Anna Catharina Laust datter uden livsarvinger”. Hun gifter sig derefter med Jens Jensen. Han døde 1773. Om den, der så fik gården 1774 står der ”Nis Dienes Lauritzen”. Indtil da havde det hele tiden været en og samme 2,5 ottingers gård i Toftlund by. Den næste som overtog gården i

1786 hed Peder Madsen. Nu kommer det interessante. Han gjorde 1788 en handel, som er protokolleret så lydende: ”Peder Madsen af Herrestedgaard sælger til kongelig ridefoged Bramsløw (i Stenderup) fra sin 2½ ottings fæstegård, Herrestedgaard kaldet, en Toft og Hede norden Toftlund, bestående af 9 tdr., 164 roder, 57 foder med tilliggende stendiger fra gaden og til nørlige fra Hr. Bramsløws skov – Lycke – gjærde til vester til den Skackenborger Lycke, samt et stk. tørvemose 4 skær bred af det nør-skifte på sønderside fra vester til øster, så vidt det strækker sig, til ligeledes ommeldte hr. Ridefoged Bramsløw og hans

Side 274

arvinger således: ”- 1300 mark Lybsk Currant. I øvrigt haver parterne imellem hverandre sig derhen forenet, at enhver skal holde det halve af indhegningen i forsvarlig stand og at sælger skal have fri fart og vej igennem Toften til hans skovlykke og eng, dog ikke med løse kreaturer førend 4 uger efter Mikkels dag.”

Her har vi den første Herrestedgaard. Det er godt en halv snes år efter jordfællesskabets ophævelse, hvorefter hver mand fik sin egen jord og kunne handle med og mageskifte, som han ville og bygge på den, som han fandt for godt. Dines Lauritzen har ved udstykningen givetvis fået tildelt sin 2,5 ottingers part af Toftlund ejerlaugs agre og enge i forhold til og i lighed med de andre Toftlund gårde og deriblandt er så nok det meste af Herrestedtofte tilfaldet ham. Han eller måske først Peder Madsen er så flyttet ud fra byen op til Herrestedtofte på en nybygget gård Herrestedgaard kaldet. Ældre er Herrestedgaard ikke. Det er en udflyttergård. Herrestedtofte bestod af ”Herrestedtofte agre med god rugjord” og ”brandsand agre med mådelig rugjord af sandgrund og noget muld.” Når Peder Madsen nu boede deroppe er det ikke så underligt, at han godt har villet af med noget af det, der lå længst borte fra ham. Det, der kaldes heden nord for Toftlund. Toften til det sted i Toftlund, de havde forladt, lod han også gå med i handlen. Den har han nok fået godt betalt. Men han beholdt sin skovlykke og gode eng dernede med fri vej til det gennem Toften, som Herrestedgaard har det endnu.

Side 275

Da de godt 9 tønder land var solgt fra, var den 2,5 ottingers gård blevet ”en cirka 2 ¼ ottingers gård” som den derefter blev ved at kaldes, så længe den vurdering blev brugt. År 1796 solgte Peder Madsen gården til Poul Lorentzen. 1806 kom der en Rasmus Christensen, som skriver sig: ”Jeg Rasmus Christensen i Herrestedgaard ved Toftlund kirke” Efter ham var det en Hans Jørgensen, der havde den. Han afstod den allerede 1810 til sin stedsøn Peter Jensen Ravn med det forbehold, at han med sin hustru vil blive på den ”påboede gård Herrestedgaard kaldet” og have sit aftægt af den, hvad han også får. 1836 er Peter Jensen Ravn død. Hans enke Christina beholder gården ”sammen med sin anden kæreste og tilkommende ægtemand” Peter Petersen Wernick. 1860, 26.5. tilskødede ”Peter Petersen Wernick og hustru Christina den dem tilhørende tidligere fæste; men nu ifølge tilskrivnings akt af 8.3.1860 til ejendom indløste 2 ¼ ottingers gård ved Toftlund kirke” til deres svigersøn Mads Frederichsen Ferslev og hustru Caroline født Ravn. Caroline var den ældste af Christinas to døtre fra hendes første ægteskab. Og Mads Frederichsen Ferslev, som hun blev gift med, den 1. af den Ferslev slægt, som siden i over 100 år har besiddet Herrestedgaard, indtil for nylig, da Alfred Ferslev solgte den. Længe før Mads Ferslev kom til, havde Wernick til den kongelige regering indsendt ansøgning om bevilling til krohold. Amtmanden i Haderslev fik det først til udtalelse. Hans indstilling til det er dateret

Side 276

21.10.1836. Kanselli sproget var jo den gang, også i den dansk talende del af hertugdømmerne, tysk. Han skrev: ”Der Suppleant bewohnt eine stelle, welche nahe bei der Toftlunder, vom dorfe dieses namens eine Strecke enfernt liegenden Kirche, gelegen ist und den Kirchgängern zum Absteigekwartier dient, weshalb er hier die Krügerei zu treiben wünscht....Da im kirchspiel Toftlund schon 3 Krügereien und darunter 2 im dorfe Toftlund vorhanden sind, welche nur ca. 8 minuten von der Kirche enfternt liegen, so will nur dass bedürfniss einer Krügerei in der nähe der

letzteren um so weniger einleuchten, da manche andere kirchen auch ein ? Amt bei gleich isolierter Lage weder stallraum noch quartier für die kirchgengere in ihre nähe haben...“ Han syntes derfor ikke han kan anbefale ansøgningen selvom ansøgeren skal være: ”ein ordentlicher mann” Han mener ikke, at kunne gå med til mere end, at ansøgeren som hidtil giver kvarter til kirkegængerne og at han også får lov til at række dem en forfriskning (men altså kun dem). Efter at kirkehusene var brudt ned, må der have været et oplagt behov for et sted ved kirken, hvor der kunne spændes fra og man også kunne søge ly i slemt vejr. Mon ikke det med en kirkekro allerede har været med i beregningen, da gården blev flyttet derop? Trods amtmandens betænkeligheder fik Wernick alligevel bevillingen; men det må have holdt hårdt. Først 27. april 1843 forelå concessionen. Siden da har det så været kirkekro

Side 277

indtil den nu ved Alfred Ferslevs fratræden blev nedlagt; desværre; der var så hjemligt og hyggeligt hos Alfred og Lisbeth. Den kirkekro vil blive savnet ved mange lejligheder, særligt ved begravelser. (se anmærkning side 280)

Til det lokalhistoriske være endnu bemærket: 1) om Hølleskov, hvad der læses i Toftlund markbog 1683: ”men ellers findes nogle buske og krat som kaldes Hølleskov og ligger Norden ved Kongens enemærke, hvoraf der ej må hugges mer giersel (gærdestave til indhegning) indtil deres Tofte gierder och kall-hauger (kålgårde).” Mon ikke det skulle være kongens enemærke, der hentydes til i dette hos Thorning: ”På Hølleskov østen Toftlund har stået en mægtig skov med dige omkring og port for, som svensken ved sidste oversvømmelse ødelagde og solgte bort til de fyrstelige i Aapenrade amt”. Markus Stuer mente 1638, at ”skoven uden tvivl kaldes sådan for den årsags skyld, at så mange Hølle torne ere opvoksne og groede der i fordums tid.” Men på sønderjysk hedder det nu ikke Hølle torne men Høffel eller Høveltvorn (som sikkert kommer af ”hoved”) eller kristtjørn udfra den tanke at det var en tornekrone af det træ, de satte på kristi hoved. Den eneste rette forklaring af det stednavn gik op for mig, da jeg en dag havde været derude og set en mand pløje med traktor og lagt mærke til, at han på et bestemt sted ved den ene side hver gang måtte løfte ploven, fordi det var så

Side 278

vådt der og hjulene ellers gled i det. Det fortalte jeg engang til Jens Jensen på Lebæk, som med det samme sagde: ”Ja, jeg havde da også mange høl på min mark. Hølleskov har været en skov med mange høl i.

2) Enemark figurerer i alle jordbøger som hørende til Toftlund sogn, men forekommer ikke i den gamle kirkebog. Det har altså kirkeligt hørt til Højrup, også før 1610.

3) Om Helligkilden, fattigblokken og Korsbjerg. Thorning har: ”På Stenderup mark norden byen har været et såkaldt berømmeligt hellig vand, blev søgt af mange og derfor på vejen til Stenderup blev sat en arm-blok 1681, hvoraf penge blev brugt til kirken og sognets fattighjem. Den vedvarede indtil 1708, den 20. december, da ingen siden kom til dette helligvand”. Ligeså i danske atlas. I kirkens gamle regnskabsbog ses, at der 1686 til Toftlund kirkes reparation er ”kommen af de fattiges blok på Stenderup mark 22 mk. lybsck” og 1696 13 M. L. 8 sk. Der er blevet gættet på, at dette helligvand skulle have været nordvest for Stenderup by, imellem Scheels og Møllins i en lavning, som nu er udtørret. Men en helligkilde var ikke en vandpyt, hvor de har været, er de endnu. Det må beagtes, at Thorning sad i Toftlund præstegård og skrev det. ”På Stenderup mark nord for byen” var for ham ikke nord for Stenderup, men nord for Toftlund.

Side 279

Der kan afgjort ikke være tale om en anden kilde end den, der endnu ustandselig rinder nedenfor Korsbjerg med en gammel træramme øverst om den. Nu springer den ganske vist på Toftlund mark lige ved grænsen til Stenderup ejerlaug; men amtslandmåler Bruhn, Toftlund, har sagt mig, at der ”ikke er spor i vejen for” at markskellene før opmålingen i 70'erne her og der kan have gået en

smule anderledes og at det lille stykke ved kilden i gamle dage kan have været regnet med til Stenderup Bymark. Det direkte bevis for, at det er den, der har været helligkilden ligger i, at fattigblokken stod på vejen til Stenderup og at den har stået ved kilden til at lægge votivgaver i af dem, der søgte kilden. Da ingen kom der mere, kom der heller ikke noget i blokken. Jeg vil også mene, at gården Korsbjerg har fået navn efter et kors af træ eller sten, som har stået på ”det bjerg”. Sådanne kors har der været mange af ved vejene også her til lands. Det har jeg læst om hos J. Aakjær i: ”Fra Agermuld og Hedesand” side 45 flg., hvor han om Astrup Korset siger, at der ”synden for Vredsted by ligger en høj, hvilken kaldes Korshøj, fordi der har været et kors af træ oprejst ovenpå med en blok hos, hvorudi gaver lagedes af de vejfarende”. Sådan har det været ved vort Korsbjerg: En helligkilde, en fattigblok og et kors på højen synlig for de vejfarende. (August F. Schmidt i Sønderjysk årbog 1926 side 120: ”Helligvandet fandtes på Korsbjerg mark”). N.B. den gamle vej til Stenderup gik vest for kilden, kun en 60 meter øst for Korsbjerggården.

Side 280

Anmærkning vedr. Herrested: I Ribe stifts arkiv i landsarkivet i Viborg findes et stiftsregister for Ribe stift fra 1599, som for hvert sogn indeholder en fortegnelse over tiendeydere med opgørelse af antallet på hele gårde, halve gårde og bol med angivelse af hvem de tilhører. Deraf ses, at der 1599 ikke var en eneste landejendom i Herrested, men 5 gårde i Toftlund (helgårde). Hvad der kan have været af ”gadehusmænd” i Toftlund er ikke medtaget i registret.

Side 281

Præstegården:

Allerede fra tidligt i middelalderen syntes præsterne på landet at have fået udlagt boliger med jord i de enkelte sogne. Jyske lov viser klart, at dette også fandt sted i Danmark og i Kong Olufs håndfæstning af 1376 fastslås det, at præsten skal have en gård henhørende til de bedste i sognet. Talrige gavebreve, især fra senmiddelalderen, taler om godsgaver til præsternes underhold og de danner formenligt for en del grundlag for præstegårdenes udvidelser. Hvor megen jord der i middelalderens slutning og de første århundrede derefter har hørt til Toftlund præstegård, er ikke opregnet nogen steder. Det er Thorning, der giver den første oplysning: ”Præstegården består efter den her ude brugelige måde at regne, af tvende ottinger eller en halvgård. Har ellers agger og eng med de andre halvgårde i byen og ikke mere og ikke mindre, følgelig intet, som dog de fleste præstegårde har noget særdeles eget.” De oven omtalte godsgaver til præsternes underhold synes Toftlund præsterne altså ikke at have fået noget videre af. Vi læser videre hos Thorning: ”I Stenderup bys enge ligger en firkantet eng, som præsten avler ind hver år af en 4 læs hø også mer, som en 16. part deraf i norden ende; hvilket således efter tradition siges at være sket: At der for og efter reformationen skulle én af Riber latinske skoles disciple forrette degne embedet i kirken og derpå spiste skiftevis hos bønderne

Side 282

i sognet samme dag. Dette befandt de fleste sig ikke vel ved og derfor med øvrighedens concens gav hver halve gård i Stenderup et lidet stykke eng, som blevet samlet på et sted til præsten for at spise samme person.” Sådan skal altså den eng være kommet til præstegården. 1845 har præstegårdens besætning 4 heste, 8 køer, 14 ungnød og 12 får. Mon de dog ikke også har haft en gris, men den er nok ikke blevet regnet for en besætning.

Thorning skulle også opgive om noget var præstegården frakommet og han svarede: ”Intet andet ved jeg end der siges nogle fiskedamme ved Muusvang, men måden dertil (hvordan de er frakommet) ved jeg ikke. Om det første omfattende salg af jorden fra præstegården er der i embedet Liber Daticus en afskrift af ”købe- og overladelleskontrakter mellem Pastor Schumacher og to mænd fra kirkekollegiet fra den ene side og landmåler A. Hørlück i Rurup og Jeppe Hansen Refsing i Roost på den anden side ang. to familiesteder på præstegårdens hede” Dateret 27.8.1867. Deri hedder det, at der afstås ”til Anders D. Hørlück og dennes arvinger fra præstegårdsjorden tvende

arealer resp. 16 tdr. bon. til 4 tdr. og 61 tdr. bon. til 3 tdr. til oprettelse af tvende familiesteder for 11.770 M.

Køberen er desuden pligtig til at svare til sognepræsten i Toftlund en canon af begge arealer af 10 tdr. rug årligt, der dog ikke udredes straks helt, men det første med 1/5 det andet med 2/5 og så fremdeles indtil med det

Side 283

fulde beløb efter 15 år". Hørlück havde allerede 1.5.1865 taget det i besiddelse, da havde han købt det på en auktion. I kontrakten er til sidst tilføjet: "dog med den forandring, at i stedet for Anders Hørlück alene sandemand Jeppe Refsing fra Roost tillige med Hørlück er køber" Det lå ad Hølleskov til, skriver Weber. Denne "hede" må have taget ved lige øst for præstegårdens "Gammel lycke" (se kort side 288). Dett kan man slutte af, at der begynder de arealer, der har været og til dels endnu er belagt med canon, tilhørende Jørgen Petersen, Østerlide, Michael Lautrup, Jens Møller og alt hvad der tidligere var "e revser-lyk" helt ud til Hølleskov markerne. Denne lykke har fået navn efter Jeppe Refsing, som var med til at købe det 1867. Det meste af det var lavt boniteret og har nok ligget i hede, hvad der vist kan sluttes af den lempelse i canon afgifterne indtil det var opdyrket og ydedygtigt. Det var ikke mindre end 77 tdr. land, der der gik fra. Efter det salg var præstegårdens arealer i 1877 ca. 26 ha., så må den før heden kom frem have haft en størrelse på mindst 129 tdr. land, alt iberegnet. Hvorledes engen i Stenderup skal være kommet til præstegården se side 281. Efter 1887 begyndes med at sælge af "Søndertoft" til byggegrunde 1890 til 91, "den besten grundstücker an der dorffstrasse vis a vis dem Pastorat, kosteten 1500 bezw. 1400 M." Det var der Schumacher havde sin gemüsegarten. Snart kom også turen til Gammel-Lücke og Vestermarken. Den nuværende præstegårdsskov synes

Side 284

oprindeligt at have været kirkens. I regnskabsbogen fra 1610 læses på et endnu ældre indklæbet papir: "Herristed Kiercke haffier en Skov i Toftlund. Naar der vaar Olden, da kunde den i fordums tid føde X svin. Anno 1581 er samme skovjord inds(v)oren og indstenet igen til Kiercken". I 1581 kunde den ikke mere som i fordums tid føde svin; da har svinene haft den ruineret, men nu skulle det blive skov igen."

"Porsplet" har selvfølgelig sit navn af busken Pors, som i gamle dage brugtes som tilsætning til øl. Man må håbe at Porsplet boerne også fremdeles vil sætte en ære i at holde et så interessant naturnavn i hævd og præsterne ligeså i kirkebøgerne. Indtil fornylig var endnu store strækninger op mod "æ skryp" over mod Porsplet dækket af Pors. "Lindholm" er kun den gård, som nu fejlagtigt kaldes Lindholmgård"

Side 285

Præstegårdens bygninger

Om den præstegård, som brændte 1644, er referet side 257 følgende: at den ikke blev opbygget i Marcus Stuers tid og heller ikke af Anders Clausen Slange endskønt han var i embedet i 57 år. Han havde bygget på en anden gård i byen, hvor han boede og døde.(side 259) At han byggede på en gård må vel betyde, at han ikke byggede den på en gang, men fra tid til anden byggede mere til og der ligger vel også deri, at han ikke fik den helt færdig. Det kan jo ikke have været en anden mands gård, han byggede den på og heller ikke på den anden mands grund. Jeg vil holde på, at stuehuset har været det såkaldte "svenskerhus". Det stod på sydsiden af præstegårdens søndertoft. Se kort side 288. Thorning kalder det "et leje-huus, præstegården tilhørende". Og et andet sted hedder det: "I et fem fags hus bor nogle lejefolk som årlig betaler den accorderede leje til præsten."

Bjerregård skriver 1845 i liber Daticus: "På præstegårdens grund står et gammelt hus indrettet til beboelse for to familier, hvortil er lagt noget havejord". Da man 1887 ville have Søndertoft udparcelleret, påtænkte "ligeledes at sælge huset på Søndertoft som hører med til præstegårdens bygninger." Ved et kirkeældstemøde om sagen "erklærede forsamlingen, at det ikke har været et enkehus, men sandsynligvis

Side 286

er bygget af svenskerne til hestestald” Bemærk: ”Sandsynligvis”. Da – 243 år efter svensketiden, har ingen rigtig vidst, hvad det oprindeligt var bygget til. Svenskerne har såmænd ikke gjort sig ulejlighed med og taget sig tid til at bygge egne grundmurede hestestalde under fremmarch af en krig, men lagt beslag på, hvad der var. Weber noterer så, (side 247) ”Dass an der Südgrenze liegende pastoratswitwenhaus, welches längst nicht mehr seinen zwecke entsprach, wurde 1890-91 verkauft.“ samtidig med, at hele Søndertoft blev udbudt til salg. Da det endelig i 1954 blev nedrevet, kom det for en dag, at der på to af loftsbjælkerne fandtes indskåret skrifttegn. På den ene læstes: ”Hesten beredes til stridsdag, men seyr k” resten manglede; det er et bibelord fra Ordsprogenes bog 21 vers 31, fortsættelsen har været ”men sejr kommer fra Herren”. På den anden stod der med andre typer: ”Gud giver os fred i vore dage sic .L. 1692”. Det er skammeligt, at jeg ikke sørgede for, at disse bjælker blev opbevaret og kom til præstegården igen. De kom til museet til Haderslev. Årstallet 1692 passer godt til Anders Clausens tid og ordene til de krigstider, han oplevede. Af svenske krigsknægte er disse inskriptioner bestemt ikke valgt og indskåret. Et så lille beskedent hus har Anders Clausen i sin fattigdom måttet nøjes med alle sine dage. Det skal nok passe jævnfør side ca. 260.

Side 287

Den rigtige præstegård, som sønnen Claus Andersen Schlange så fik rejst på den forriges brandtomt (side 118) og som blev forbedret af Christian Outzen, beskrives af Thorning som ”et 53 fag hus af mådelig bygning under et tag.” Efter Webers udførlige beskrivelse side 246 må den gamle præstegårds stald og ladebygninger, backhus og brændselslade omtrent have ligget, som jeg på omstående kort har indtegnet med blæk. Mellem laden og brændselsladen var indkørsel fra syd til den ”schlect gepflasterte” gårdsplads med mødding i den østre del af den. I 1870’erne brød Schumacher samtlige bygninger ned med undtagelse af stuehuset. Det var efter at de 77 tdr. ”hede” var solgt fra. Allerede pastor Christensen havde i 1853 fået lov til at udleje noget af præstegårdsjorden, det lykkedes dog ikke dengang med Vestermarken og andet. Schumacher søgte at få mere udpagtet i 12 år. Så var det nok med en (stald- og) ladebygning på 10 fag, som han byggede af ny øst for stuehuset mod nord og forbundet med dette ved en ”zwischenbau” (kort på næste side). Hvor backhuset har stået, var der siden en forhøjning (er der endnu) og ligeledes resterne af træladen. På hele det således ryddede areal og gårdspladsen med, anlagde Schumacher ”en herlig have fuld af blomster og buske.” Nord for den nye lade fik han lagt et nyt stykke med rig træbeplantning til haven. Det må have været det areal, som sportscafeen og Skovtofte nu ligger på. En vældig havemand må han have været.

Side 288

Et kort

Side 289

Han havde desuden en ”gemüsegarten” syd for bygaden vis a vis pastoratet. Midt i denne blomsterhave havde det gamle pastorat ”eine liebliche Lage”. I laden blev der 1894-95 indrettet konfirmandstue. 1898 var der kommet en ny præstelønningslov (side 245) og da fremsatte pastor Weber straks ”Den Wunsch nach einen sofortigen neubau des pastorats” fordi det gamle hus, hverken med hensyn til hygiejne eller behagelighed eller bekvemmelighed mere svarede til de mest beskedne fordringer. I forhandlingsprotokollen står: ”Da den forhånden gamle præstebolig aldeles ikke svarer hverken til præstens embedsstilling eller til de stedlige forhold, er ualmindelig lav, fugtig og svampet, da det fremdeles efter kirkeforstanderskabets og præstens skøn er umulig at istandsætte den gamle bygning således, at den bliver blot nogenlunde svarende til de krav, der må stilles til en præstebolig, så skal der snarest muligt bygges et nyt, solidt, sundt og tidssvarende våningshus”. Det havde også Schumacher spekuleret på og på indersiden af bogbindet til sin Liber Daticus lavet en skitse over, hvordan han havde tænkt sig det. Nu blev det imidlertid efter Webers ”angaben.” Jeg

formoder dog, at det har været mindst lige så meget efter fruens ønsker. Det nye hus blev lagt helt ud til skovvejen, så vogne kunne køre lige op til hoveddøren og intet af haven gik tabt til indkørslen og således, at laden blev skjult.

Side 290

På den måde kunne det gamle stuehus endnu beboes, mens det nye blev bygget. På kortet her ses at også den nye præstebolig blev sat i forbindelse med laden med en overdækket gang (lille kort indsat)

Der indkom flere tilbud. W. Hallenberg og A. Brodersen, Vojens ville bygge det for 16.117 M -L. Lorentzen, Alslev for 13.950 M. Marquardt, Toftlund mark for 15.000 M og Carl Christensen, Toftlund for 11.700 M."Da kun det sidste tilbud svarede til de for hånden midler, blev det antaget" Hele arbejdet skulle være færdig 24.8.1899.

1915 blev der indlagt elektrisk lys i præstegården, dog "foreløbig" kun i visse bestemte stuer" 1936 besluttedes det at nedrive den gamle lade

Side 291

og indrette konfirmandstue i de to nordlige stuer i stueetagen. Samme år blev der indhentet tegning og overslag til det nye udhus med bilgarage. I 1918 havde Garnisonsverwaltungs telefonafdeling et værelse i præstegården til leje.

Denne præstegård med hele haven blev 11.7.1963 solgt til møbelhandler Godfred Hansen for 150.000 kr. til overtagelse senest 1.10.1964

En ny præstegård kom til at ligge oppe ved kirken. Den blev færdig i 1965.

Side 292 -296 - blanke sider

Side 297

Om præstegårdens indløsning

Ved præstelønningsloven af 1898 ophævedes den gamle ordning med indløsning af præstegården. Indtil da havde det været som Thorning skriver: "Her i det Thorning-Lehnske er denne måde: At præstegården overlades til succeser for den taxt, som vurderingsmændene under Herredsfogedens direktioner sætter; altså kommer en præstegård at stå fra 6-7-900 ja 1000 rgd., ligesom de ere bygte til og belagte med sæd, thi sæden kjøbes og; ligeledes vurderes og stendiger, kilder, broerne, hauge-træerne og anden bekostning." Ved præstekifte blev præstegården overtaget af kirkeforstanderskabet, som skulle udbetale vurderingssummen til den fraflyttede præst og under vakancen vedligeholde bygninger og passe landerierne. Den nye præst har så skullet indløse det – så at sige købe det af kirkeforstanderskabet selvfølgelig til vurderingssummen plus eventuelle udgifter for K.F. i mellemtiden.

Det er ikke altid gået af uden kontroverser, som da pastor Jessen rejste. Han ville ikke nøjes med vurderingssummen, men forlangte 7900 M, men det ville kirkeforstanderskabet ikke gå ind på, de gjorde gældende at: "indløsning af haven får at blive en privatsat mellem formand og eftermand, ligeledes indløsning af brønden på marken". Indhuset takserede de til 3500 M, laden til 2800 M, de to

Side 298

brønde i huset til 80 M, i alt 6380 M. Samme dags eftermiddag erklærer det samlede kollegium, at indhuset er sat for højt, de vil kun have det vurderet til 3000 M, så hele summen ikke bliver mere end 5880 M. Der må fortages mægling som af synodaludvalget bliver overdraget til gårdejer H. Thomsen i Roost. Med tre stemmer imod to, går man med til at lægge 350 M til, så slutsummen bliver 6230 M, men Pastor Jessen, som er "smålig, påholdende og krævende" giver sig ikke, fordrer bl.a. endnu 86,13 M for kløverfrø, som han har sået i foråret og vil selv have ret til at sælge den halm, der er i præstegården. Først efter halvandet år blev der forlig.

Side 299-300- blanke sider

Side 301

Om kirkelige forhold m.m.

Toftlund kirke har aldrig været i privatmands eje. Den ”er ej solgt nogensinde, kongen ejer den og har Ius Vocandi” (Thorning) Den gik fra Hertug Hans over til kongen. Kirkeværgen har mange af præsterne været, i al fald Anders Clausen, Claus Andersen, og Christian Outzen; efter ham blev det den anden Christian Outzen fra Musvang (213) og for eftertiden andre gode mænd af menigheden. Kirkeregnskabsbogen fra 1610 begynder med følgende bestemmelser for kirkeværgerne: ”Thi skulle kirkeværgerne efter denne dag være forpligtede til årligen for Sct. Michels dag at indkræve eller inddele al kirkens indkoms udi koleye, jordskyld og rentepending og det holde til stede udi rede pending, når regnskab sker, såfremt de ikke skulle selv udligge det af deres egne pending. Sammenledes skulle kirkeværgerne ikke efter denne dag bygge eller lade bygge på kirken eller udi andre måder noget udgive på kirkens vegne uden det sker med Erchi=degnens råd og samtykke, såfremt det ikke skal dennem afkortes udi deres regnskab. Sinatum den 18. oktober 1609.

Egidius Lauritzsøn, Erchi Degn udi Ribe domkirke med egen hånd.

Johannes Faus, manu ipsisæ, sub.”

Side 302

Kirkebestyrelsen lå i ældre tid i hænderne på et kirkekollegium, hvoraf nogle få udgjorde det øverste råd og kaldtes kirkeforstandere. I tysk tid var der 4 kirkeældste og 6 menighedsrepræsentanter.

Bisperne har været flittige visitatorer, Brorson ikke mindst og i tysk tid Kaftan især. Christian Outzen har i kirkebogen noteret det som en stor begivenhed, at ved Hans Jessens begravelse 13.3.1743 ”kom biskop Brorson af Ribe og Biskop Brorson af Ålborg til kirken og begge deres kjærester (kjærerster er her hustruer); drog om aftenen, der de havde spist til Aggerschau”. De var jo begge gift med døtre af provst Riese i Agerskov. Hans Adolf i sit andet ægteskab. Den afdøde har vel været en slægtning til dem eller til deres kærester.

Der har fra gammel tid været brugt messesærk. 1716 anskaffedes en ny for 7 M og 1746 skulle der igen 13 alen fin lærred til en messeskjorte. Da den var opslidt i 1766 fandtes ”af alterklæder ej andet end en gammel messesærk, som er rådden og i stykker, ingen messehagel, et ringe pjaltet alterklæde og dug.” Christian Outzen indberetter: ”De forslidte alterklæder, nemlig messeskjorten og alterklæde og de udbrændte lysestumper, er altid falden præsten til del. Messehagel bruges ikke her i kirken.” En fattig kirke og nøjsom præst! Der skal såmænd endnu længere tilbage også nok have været messehagel. Lysestumperne har præsten dog ikke altid fået. 1736 figurerer de da i kirkeregnskabet: ”Til kirkelys 6 pund voks og 4 pund af gammel kirkelys

Side 303

dertil arbejds løn og en karl til at bære det til Brøns og hente dem igen.” Og atter i 1751 ”9 pund voks foruden det gamle til to nye lys og udgift til degnen i Branderup at gøre dem og til en karl at bære vokset til Branderup og hente lysene igen.”

1758 fik kirken en ”klingpung” til afløsning af tavlegangsbøssen. Hvad der indkom i den er i regnskabet medopført fra 1711. I 1915 bestemte kirkeforstanderskabet, at ”klingpungen for fremtiden skal gå ved alle kirkelige handlinger uden undtagelse”. Det syntes i ældre tid at have været kirkeældsternes bestilling at gå med den. Da der var blevet ansat en kirketjener, står der nemlig i forhandlingsprotokollen, at han skal have 20 M lagt til sin løn ”for ombæring af klingpungen, hvilken bestilling kirkeforstanderskabet ikke ser sig i stand til at opfatte som en ærespost”. Ved genforeningen blev den sat til side, men efter sidste kirkerestaurering taget i brug igen. Det var forstander Larsen, børnehjemmet, som foreslog det ved et menighedsrådsmøde tilskyndet til det af konservator P. Andersen og godt det samme.

Ved barnedåb kunne der på 1600 og 1700 tallet ved finere folks børn, være helt urimelig mange faddere, langt over en snes. Med D.L. kom en forordning om, at ikke flere end 5 var tilladt. Præstekonerne og især præstedøtre ses at have været særlig eftertragtede

Side 304

til faddere. Det hændte at man lod nogen stå faddere i en afdøds sted. Den dødes navn blev i kirkebogen indført blandt fadderne med tilførelse: ”I hendes sted stod NN” 1772 kom en ministeriel indstilling om at give børn et fast efternavn og 1790 blev det forlangt, men dog nok ikke altid efterkommet.

Barnedåb var i gammel dansk tid altid sket i kirken, med mindre barnet var i livsfare. Men 1879 ville konsistoriet have hjemmedåb tilladt og fremstilling efter nøddåb afskaffet. Cirkulæret lød: ”Das Consistorium hat in Erwägung gezogen, ob es nicht ratsam sein möchte, die in dem Geltungsbereich des dänischen Kirchenrechts noch jetzt bestende Einrichtung, nach welcher die Haustaufen nur ausnahmsweise zugelassen werden und der nachträglichen Puplication in der kirche bedürfen, zu beseitigen und die Haustaufen allgemein zu gestatten“ Det var tysk skik, men dertil svarede kirkeforstanderskabet: „Hjemmedåb eller husdåb, således som det høje konsistorium synes at tænke sig, er her aldeles ubekendt sc. med tilkaldte faddere, kun nøddåb (som under tiden bliver misbrugt) som præsten intet får for. Det synes nu kirkeforstanderskabet ikke ønskeligt, hverken at puplikationen af denne nøddåb afskaffes, eller at en fuldstændig hjemmedåb med faddere indføres, for ikke at give ukirkelige folk lejlighed til endnu mere at holde

Side 305

sig fjerne fra Guds hus, hvortil så mange netop med dåbshøjtideligheden nu er nødsaget til at komme og hvilket de måske ved denne lejlighed atter får kært”

Det var da et ret menighedsråd.

Hjemmedåb med faddere blev da heller ikke videre benyttet af den hjemmehørende befolkning, de tyske undtaget, men en uskik var det nu med barnedåb og fremstilling i kirken på hverdags eftermiddage ”for at undgå at skulle give gæsterne middag”. Der har dog nok været undtagelser. Endnu omkring 1910 var kirkedåb langt det almindeligste. Der skulle jo også betales for hjemmedåb. Det blev de finere og mere velhavende (foruden tyskerne) som havde råd til at holde store dåbsgilder, der kom til at føre an med det.

Ved præstelønningsloven af 1898 blev præstens fæstoffer afskaffet og alle såkaldte casualier givet fri, konfirmandundervisningen iberegnet, dog med undtagelse af hjemmedåb med faddere og ligprædiken ”for hvilke der hver gang skal opkræves 12 M” Ligprædiken har kunnet fås, hvis det ønskedes. 10.3.1922 ændredes det derhen, at ”de 12 kr., som tidligere betaltes for ligprædiken, for fremtiden erlægges for at få kisten ind i kirken, mens der intet betales for ligprædiken, der holdes i kirken ved alle voksne begravelser”. Nu kommer alle kister ind i kirken og hvornår betaling for det er bortfaldet er ikke blevet skrevet. Den gamle sønderjyske skik med klokkringning

Side 306

ved dødsfald – altid og overalt kl. 11.00 formiddag – har i ældre tid også kostet ekstra og vil derfor langt fra være almindelig. Det ses mest at være børn, man har ladet klokken gå for. I hele 1700 tallet havde kirken en ligbåre ”svart med sølverguld”, som vistnok stod i kapellet (side 215). Ved den tid er nogle dødsfald indført med den anmærkning, at de ”blev begravet med sang om kirken”, nogle gange endda ”med sang og klang om kirken”. Kisten er blevet båret rundt om kirken med salmesang, inden den blev sat ned i graven. Endnu 1910 holdt barselskonerne ”næsten uden undtagelse deres kirkegang”, men blev dog ikke mere som tidligere af præsten indledt i kirken fra våbenhuset (e Skrævs). Præsten holdt ved navns nævnelse på stolen en takkebøn for den lykkelige nedkomst. Sådan husker jeg det også fra andre kirker i min barndom og første ungdom. Skriftemålet vedblev også efter reformationen at være privat skriftemål med en privat syndsbeholdelse og derefter privat absolution. Men efterhånden som flere, undertiden hele familier, mødte i skriftestolen på én gang, blev syndsbeholdelsen mere og mere holdt i almindelighed som en

i kor fremsagt skriftebøn og absolution givet under et. Den skulle meddeleles i ubetinget form: ”efterdi I af hjertet angrer...” Det kunne de pietistiske præster ikke være med til. Flere ansøgte om fritagelse for at sidde i skriftestolen,

Side 307

idet deres samvittighed forbød dem at absolvere uden forudgået individuel syndsbekendelse. Der kunne jo være en ubodfærdig i blandt og så blev det misbrug af nådens hellige midler. Det var mærkelig nok pietisterne, der fik afskaffet den sidste rest af privat skriftemål i kirkerne. Fra da af er den nu brugelige praksis trængt igennem med en skriftetale i stedet for et skriftemål med efterfølgende betinget absolution enten: ”Såfremt” eller: ”Så sandt I af hjertet angrer...” og nu mange steder med tilsigelse af syndernes forladelse under et. Jeg har i hele min præstetid med meget få undtagelser altid gjort det under håndspåleggelse af hver enkelt. Det har Hans Pedersen i Myrthue ved Varde ås udløb i Ho bugt fået mig til. Han var den første jeg tog til alters hjemme. Jeg kendte ham som en bodfærdig mand og nu var han så svag, at jeg for ikke at gøre det for langt for ham undlod absolutionen og gik lige til nadveren. Han døde kort efter og da jeg efter begravelsen besøgte hans enke, sagde hun, at han havde været glad for sin sidste hellige nadverstund ”men”, havde han så spurgt, ”mon præsten ikke også ved hjemmealtergang tilsiger syndernes forladelse ved håndspåleggelse, som han plejede i kirken. Det havde jeg sådan længtes efter.” Det har jeg aldrig undladt siden ved en syg eller døende og kun meget sjældent i kirken. Man kan aldrig vide, om der ikke blandt nadvergæsterne er nogen

Side 308

som trænger til det og har længtes efter det.

Da Niels Brorson, den 3. af det rare kløverblad fra Randerup var præst i Bedsted Lø og oplevede en dybtgående vækkelse i sit sogn, kunne folk selv i den travleste høsttid i stort tal forlade deres arbejde og komme til skriftemål om lørdagen. I pastor Schumachers tid var skriftemålet her søndag morgen før gudstjenestens begyndelse. Der burde det egentlig også være. Da Weber var præst her, var der endnu kun altergangsgudstjenester forår og efterår. Søndagene fra påske til pinse og fra den 15. oktober til advent.

Kingos salmebog må have været brugt her. Jeg har da af Anders Bjerre i Stenderup fået et eksemplar (nu i embedsarkivet), som 1816 har tilhørt Marie Brøns i Stenderup, hans bedstemor eller oldemor. 1821 indførtes Evangelisk-Christelig psalmebog i Toftlund kirke. Det var pastor Simonsens tid; han har vel været rationalist. Den salmebog har der været sunget og taget ved lære af her i over 70 år! dog ikke hele tiden i skolerne, idet konsistoriet 1869 anbefalede indførelse af ”Vor kirkes yndigste og lifligste kernesalmer”, et mindre udvalg samlet og udgivet af provst Valentiner i Tyrstrup, som her vides at have været brugt i al fald i Stenderup skole. Det var en tilbagevendende til den uforfalskede salmeskat fra før den rationalistiske periode og dertil enkelte nye sange.

Side 309

Det er i denne lille gode Kernesalmebog, ”Fortæl det gamle budskab” første gang er kommet på dansk. I Schumachers tid læste degnen ud- og indgangsbønnen efter Meyer og Boesens salmebog, men der blev sunget af den evangelisk-kristelige og hver gudstjeneste begyndte med nr. 3: Aleneste Gud i himmerig og sluttede med nr. 193.

Midt i 80érne blev der nedsat en kommission, som skulle udarbejde forslag til en ny salmebog for den dansktalende menighed i Slesvig. Kommissionens medlemmer var gårdejer P. Skau, Bukshave for Haderslev, Pastor Claussen, Dybbøl for Sønderborg, Grev Schack, Schackenborg for Tønder og Pastor Nickolaj C. Nielsen, Højrup for Tørninglen provsti. Sidstnævnte fik overladt at bearbejde pinsefestsalmerne og visse afsnit i Trinitatis tiden om bod og tro, åndelig frimodighed, fred og glæde i Gud, årvågenhed og bøn, åndelig kamp og sejr; ved de sidste fik han brug for sin elskede Brorsons salmer, som der kom så mange med af, og det er uden tvivl ikke mindst hans fortjeneste at også nyere dansk salmestof, speciel Grundtvigs salmer blev så forholdsvis rigeligt repræsenteret i den nye slesvigske salmebog, til en vis grad bedre end i ”Kirke og hjem” (Jens Holdt i sønderjyske

årbøger 1958) Ikke alle kommissionsmedlemmer syntes om Grundtvigs ”blomstersprog og fuglekvidder”, men Nielsen, selv digter, holdt på at en salme skulle være poesi og ikke en rimet prædiken. Ved fællessynodens

Side 310

beslutning i Rheinsborg i 1889 autoriseredes ”Evangelisk-luthersk psalmebog for de dansktalende menigheder i Nordslesvig” til brug. Den 4.2.1891 besluttede Toftlund kirkeforstanderskab, at der søndag den 15.2. og 22.2. skulle bekendtgøres fra prædikestolen, at der skulle tages beslutning i denne sag, og at det stod hvert stemmeberettiget medlem frit, i løbet af 6 uger fra sidste bekendtgørelse regnet, at fremlægge sine ønsker mundtligt eller skriftligt for kirkeforstanderne. Så at sige alle må have villet have den salmebog, den har udfyldt et savn. Den 15.4.1891 besluttede kollegiet enstemmigt at indføre den. Og samtidig indsende ansøgning til den kgl. regering om også at indføre den i skolerne i stedet for hidtil brugte kernesalmebog. Et par måneder senere blev der også indsendt ansøgning om 75 frieksemplarer, den blev taget i brug i kirken 1. søndag i august samme år. Efter genforeningen blev der foretaget en revision af denne salmebog, ca. 100 salmer som var gået af brug blev udskudt og ca. 150 nye (mest fra ”kirke og hjem”, men også andre salmer og sange som f.eks. ”At tro det er at lægge”) tilføjet i et tillæg. Det var den sønderjyske salmebog, som vi har haft den og været såre vel tjent med indtil den danske salmebog kom. (Side 313)
I den kommission, som udarbejdede forslag til den Evangelisk- lutherske salmebog for de dansktalende menigheder

Side 311

i Nordslesvig” havde også Hans Schlaikier Prahll, dengang sognepræst i Møgeltønder, været medlem. Han var en betydelig hymnolog, og selvom han var tysk alle dage, en god mand for de danske menigheder. Efter at salmebogsarbejdet var afsluttet, tog Prahll (nu sognepræst i Egen og fra 1893 sognepræst i Gl. Haderslev og leder af det danske præsteseminarium i Haderslev) sammen med organist C. Heinebuch, Flensborg, fat på en melodisamling til salmebogen. Den blev trykt i Flensborg 1895. Nu ledes der af organister og salmekomponister med lygte efter denne Prahll og Heinebuchs koralbog. I det danske forord til den skrev Prahll: ”Melodierne er ligesom salmerne (i den nye danske salmebog) så vidt muligt givne i deres original form og rytme, for at genvinde de ædle former i deres fulde skønhed og herlighed og bane vej til at også de herlige gamle toner begynder at klinge på ny i deres oprindelige skønhed og herlighed, efter at forbigange tiders drevne og slæbende syngemåde haver givet dem det aldeles ufortjente præg af søvnighed og kjedsomhed.” Det er den første koralbog som har optaget noget af Thomas Laub, nemlig hans melodier til ”Hil dig frelser” og ”Maria hun var en jomfru ren”, 23 år før ”Dansk kirkesang” udkom. 1892 den 2. august forelå ”Liturgi til brug i den evangeliske- lutherske kirke i provinsen Slesvig-Holsten,” en dansk bearbejdelse af den tyske

Side 312

med særlig hensyntagen til kirkelig skikke i Nordslesvig og i hvert enkelt provsti. Et ypperligt værk med alle de gammelkirkelige liturgiske led redigeret af generalsuperintendent for Slesvig, Theodor Kaftan og Clausen, Orht og Prahll (igen) med værdifulde bidrag af Lensgreve Schack af Schackenborg.

Inden denne liturgi udkom i bogform, må der have været forhandlet om det mellem konsistoriet og menighederne, for 1884 fandt kirkeforstanderskabet i Toftlund ”ikke nogen forandring ønsket med hensyn til liturgien”. Men pastor Weber arbejdede hen på det og anvendte en vinter sine bibellæsninger til liturgiske øvelser, som også blev foretaget med skolerne. Han håbede at kunne få begyndt med liturgien i kirken ret snart. Det varede imidlertid helt til 6.3.1896 førend K.F. anbefalede indførsel af den og da endnu foreløbig kun på prøve. Men den blev indtil den efter genforeningen i misforstået reformiver blev kasseret. Først nu er en kommission i arbejde med at give den danske folkekirke en liturgi i lighed med den, de her i Sønderjylland allerede havde ved århundredeskiftet. Den liturgi har i min ungdom forkyndt evangeliet for mig som ingen prædiken

som dengang eller siden, når præsten efter syndsbekendelsen med Kyrie elesion rejste sig fra knæleskamlen og vendte sig om imod os med det glade budskab:

Side 313

”Herren har forbarmet sig, thi således elskede Gud verden... Han vil ikke en synders død...” og vi så alle altid istemte: ”Aleneste Gud i himmerig, 1. vers.”

Det bedste ved en gudstjeneste er de faste led. Det var også så gribende, når præsten havde bedt Fadervor og hele menigheden så sang doxologien på en melodi så yndig, at jeg mange nynner den for mig selv endnu.

Selv har jeg i hele min præstetid messet den aronitiske velsignelse. Jeg vidste længe ikke selv, hvor jeg havde de toner fra, indtil jeg engang igen var i kirke i diakonisseanstalten i Flensborg, hvor jeg havde gået til præst og var blevet konfirmeret af Carl Mathiesen. Der var det sunget uforglemmeligt ind i mig, sammen med alt det gode, jeg fik der den vinter.

Ved et menighedsmøde den 24.8.1954 blev det vedtaget at gå over til den danske salmebog og den blev taget i brug samme år.

Til de kirkelige forhold i sognet hører også, at der til kirkeforstanderskabets møde den 23.2.1892 fra nogle i sognet var indkommet petition om tyske gudstjenester. Under forhandlingen blev flere resolutionsforslag prøvet. Adolf Christian Lau foreslog at svare: ”Da det for det kirkelige liv ville have den mest indgribende betydning, foreslår K.F., at menigheden først måtte

Side 314

blive hørt forinden der gøres nogen forandring i den bestående orden.”

Det fik to stemmer. Refslunds forslag: ”K.F. erklærer, at det ville for det kirkelige liv være gavnligt og ønskeligt”. Det fik kun én stemme. Så kom pastor Jessen med sit: ”At det ikke ville være ubilligt dersom den i petitionen anførte orden måtte finde sted.” Det fik tre stemmer (stemmeflerhed) og blev vedtaget. Jacob Bjorholm ønskede dog at få tilføjet til protokollen, at der ikke følte nogen trang på de ønskede gudstjenester, da der efter hans mening ikke fandtes mere end 12 personer, som ikke forstod en dansk prædiken. Således vedtaget er petitionen blevet indsendt til konsistoriet og allerede ved det næste møde den 16.3.1892 forelå konsistoriets afgørelse, at der skulle være tysk gudstjeneste en gang om måneden, og på de tre højtider den anden festdag. Pastor Jessen erklærede sig villig til at holde en dansk gudstjeneste i søn- og helligdagene om eftermiddagen kl. 2. Der blev så tysk gudstjeneste den første søndag om måneden om formiddagen og sådan har det været indtil genforeningen. Derfra stammer det, at det indtil nu er blevet bibeholdt med gudstjeneste om eftermiddagen den søndag. Den 28.12.1920 siger forhandlingsprotokollen: ”Da der i det sidste halve år ikke har været fremsat ønske om at få gudstjenester afholdt i det tyske sprog, og disse faktisk er hørt op, så er kirkekollegiet af den mening, at der ikke findes noget mindretal af tysk-

Side 315

talende i sognet, som der bør tages hensyn til, og beslutter derfor, at kirkesproget skal være dansk. Om tysk og dansk i kirkekollegiet (se videre om det side 317) har Weber leveret denne krigsberetning. ”Dagen for et kirkeligt valg har med det tyske partis vækst i ca. 20 år altid været en dag med hed politisk kamp. Indtil 1901 blev der kun valgt mænd af dansk sindelag ind i de kirkelige kollegier. Ved valget af menighedsrepræsentanter i 1901 sejrede for første gang de tyske. 1903 opnåedes tysk majoritet i kirkekollegiet, som derefter til provstisynoden kunne sende de to første tyske læge medlemmer siden dennes bestående. 1905 blev de sidste 4 dansksindede menighedsrepræsentanter erstattet med tysksindede mænd. De danske havde ikke deltaget i valget”. Det har været de tysksindedes dominans i kollegiet og deres fortyskningsbestrebelse med pastor Jessen i spidsen, som fik A.C. Lau til allerede den 2.6.1892 at indsende petition til det kongelige konsistorium om fritagelse for sin stilling som kirkeældste, da det var ham så hårdt imod at beklæde dette embede. I 1895 gik også Christian Knudsen.

Forinden det med tyske gudstjenester kom op, havde der været strid om dansk og tysk i skolerne. I 1880 blev religionsundervisningen endnu overalt givet i det danske sprog, men kirkeældsterne Lau,

Hübschmann og Hoffmann andrager om, at der også må blive anvendt 2 timer ugentlig til læseundervisning i dansk for at de bøger, der bruges til religionsundervisningen kan være tilgængelig for skolebørnene.

Side 316

Det tiltrædes også af P. Refslund og Pastor Schumacher. I Toftlund synes der at have været indført tysk skolesprog, endnu før det blev lov i 1888 at al undervisning skulle foregå på tysk med undtagelse af religionsundervisning. I 1888 var Jessen blevet præst og da K.F. skulle ytre sig til et andragende fra 24 skoleinteresserede i Toftlund om, at religionsundervisningen måtte være på tysk og den danske fakultativ, stemte Jessen og Refslund for. Sådant blev det mange steder også for mig og mine søskende, den tyske religionsundervisning skulle vi alle deltage i, den danske fik vi så sammen med nogle få andre efter almindelig skoletid. Samme år 1888 kom der også et andragende om tysk religionsundervisning i Stenderup skole. Det var umuligt at opnå enighed om det i K.F. Lau og Bjørholm var af den mening, at det ville virke skadeligt på det religiøse og kirkelige liv. Refslund erklærede, at han anså det for både gavnligt og ønskeligt, og formanden Pastor Jessen var ikke overbevist om, at det ville skade det kirkelige og religiøse liv. ”E glaser”-Peder Lindholm har fortalt mig, at da Kaftan var på visitats, ville han ved overhøring af børnene på kirkegulvet have at vide, hvem der kunne svare på dansk. Fra Allerup og Ørderup skoler var de bedst til det. Af Toftlund og Stenderup børnene kunne kun få. Det var biskoppen vred over, og talte skarpt om det fra alteret. Han holdt da hånden over vort

Side 317

modersmål, født som han var i Løjt. Min far, som har hørt ham katekisere med børnene i Rise kirke, sagde, at det var helt enestående så dygtig han var til det, og så godt som han gjorde det. Konfirmationssøndagen var i gammel dansk tid, også i Toftlund, altid søndag efter påske, som det har været fra kirkens ældste tider, på Hvide søndag, da de, der var blevet døbt påskelørdag, kom i kirke endnu iført deres lange hvide dåbskjortler. I tysk tid vandt den i nogle tyske landskirker, bl.a. i Slesvig-Holsten brugte skik, indpås med konfirmation palmesøndag og konfirmandaltergang skærtorsdag. Den tyske skik må have tiltalt også den dansksindede befolkning, for 1903 blev palmesøndag fastsat som den danske konfirmationssøndag og søndagen før til den tyske. Pigerne var alle i sort. Under 1. verdenskrig var der noget, der hed ”Siegens Läuten” klokkeringning ved særligt store sejersmeldinger. Provsten i Tørninglen forhører sig hos konsistoriet, om det skal gøres obligatorisk, men konsistoriet svarer, at det ikke kan gennemtvinges og at det er bedst ikke at påbyde det, for de vil nødig udsætte sig for at et påbud om det, bliver mødt med nægtelse. Om der har været ”Siegens Läuten” i Toftlund ved jeg ikke. Efter genforeningen (som Pastor Poort har skrevet om her side 255), indkom den 2.11.1923, gennem gårdejer Hans Hansen, Stenderup, andragende fra 59 navn-

Side 318

givne beboere i Toftlund sogn, om menighedsrådets medvirken til at opnå en månedlig tysk gudstjeneste samt på anden helligdagene ved en nærboende præst, som er sproget mægtigt (hvad pastor Jacobsen ikke var). I en følgeskrivelse erklærer H. Hansen, at af de 59 kan de 19 ikke forstå en dansk prædiken og 6 andre har ikke noget ud af at høre en dansk prædiken. Menighedsrådet gennemgik de 59 navne og vedtog enstemmigt, at oplyse de kirkelige myndigheder om følgende kendsgerninger. Af de 19 er de to katolikker og to andre taler rigtig godt dansk. Af de øvrige 15 er kun de 7 optaget på den kirkelige valgliste. De 40 medunderskrivere kan alle forstå danske prædikener. De 20 har dansk til modersmål, og vil bedre kunne forstå en dansk end en tysk prædiken. Da der således kun er 15, som ikke kan forstå dansk og af disse igen kun 7 står på den kirkelige valgliste, mangler forudsætningerne for at andragendet kan nyde fremme i den foreliggende skikkelse. Samtidig var af 5 kirkelige vælgere i Toftlund indgivet andragende om afholdelse af tysk gudstjeneste 1. søndag i advent med pastor Prahl, Gundelsby og 2. juledag ved

Pastor Asmussen (Hans) diakonisse anstalten i Flensborg. Fremsendes til biskoppen, som svarer, at den ansøgte tilladelse til afholdelse af de to sidstnævnte gudstjenester meddeles, mens der indtil videre ikke kan meddeles tilladelse til afholdelse af de faste gudstjenester. Der må indsendes behørig andragende for hver gudstjeneste for sig.

Side 319

Om besættelsestiden vil jeg gerne have skrevet, at vi ingen stikkere havde i Toftlund. I præstegården havde vi en major med hustru, og derefter en ung løjtnant indkvarteret og til sidst konfirmandstuen fuld belagt. Da meget af skolen var beslaglagt, havde vi stillet konfirmandstuen til rådighed for skolerne. I (?) var der kommet en tysk skole i Toftlund og i (?) oprettet en tysk børnehave. De blev begge lukket efter kapitulationerne.

Om menighedsliv m.m.

Den tidligere tyske landbrugsskole, som under krigen 1914-18 blev benyttet til lazaret, blev i 1919 købt af "Nordslesvigs Asyl" til en meget fordelagtig pris til et børnehjem. Det var den tyske landråd Dryander i Haderslev, som var meget venligt indstillet overfor børnehjemmet i Erlev, der foranledigede det og fik det ordnet endnu inden genforeningen ligesom også med husholdningsskolen i Arnum, som Nordslesvigs Asyl fik overdraget til et børnehjem for drenge, mens Toftlund børnehjem i førstningen kun var til piger.

Den Indre mission begyndte i 1874 i pastor Schumachers tid, han var nok med til møderne sagde P. Lindholm, men havde ellers ikke noget med det at gøre. Poul Refslund spurgte ham:

Side 320

"Hvad synes præsten om møderne i Stenderup skole?" "Godt," sagde Schumacher, "hvis de ikke vil komme i kirke, er det godt at kunne høre Guds ord."

"Men hvad skal vi så med Dem, hr. pastor? Vi vil ikke have det" Schumacher kom der siden ikke mere – lod dem selv om det. Pastor Weber skriver i 1895: "5-6 familier i menigheden hører til den forening for Indre Mission i Nordslesvig, som kalder sig selv for kirkelig". Og 1900: "Den Indre missions tilhængere har formeret sig med nogle få familier, så en 8-10 familier nu må regnes til dem. Deres indstilling over for kirken er ikke "besonders erfreulich". Og 1905: "Antaget af Indre Missions tilhængere er forblevet det samme. Heller ikke om deres stilling til kirken er der nyt at berette". De første IM's møder blev vist holdt hos Anton Malers forældre, Peder Maler og Ann Dorthe på den gård, som senere ejedes af Eskild Hansen. Malers døbenavn var: Petersen. Gamle Jørgen Hansen i Stenderup, Hans Hansens far holdt også mange møder. Der kom mange mennesker til dem. I 1893 kom Chresten Christensen til Porsplet fra Faugderup, og begyndte straks at holde møder. (Han blev P. Lindholms svigerfar). Han blev kaldt "æ Porsplet præst". Der har også været mange møder hos købmand Hans Obbekjær og Marie i Stenderup. De holdt også søndagsskole. (Ja de var gode folk) Der kom bl.a pastor Carstensen. Den første indremissionær som kom der til var vist Lund fra Haderslev. Ehlers på

side 321

Musvang sluttede sig til IM. Der blev holdt store sommermøder på hans gård (alt efter P. Lindholm) Det sagde også Thomas Hübschmann, Allerup. Blandt talerne på Musvang, også ved møder i hans eget barndomshjem, nævnte han særlig Søren Skjold fra Gøtterup, gift med en datter fra Korsbjerg. A Porsplet Præst kom tit til Hübschmann; "han var en alvorlig kristen, som ikke skammede sig ved at gå rundt og snakke med folk om Jesus". Fru Marie Lau fødte dertil: "Han rakkede ned på pastor Weber". Anne Madsen havde som barn været med til møder i Stenderup og som voksen på Korsbjerg. Af talere nævnte hun Andreas Hansen fra Emmerske og pastor Grove Rasmussen, Fole senere også Søren Skjold. Op mod 1. verdenskrig var det mest Anders Clausen, der indbød til møder på sin gård ved Ørderup Gamle Skole. Bedst huskes de store høstmøder i laden. Det fortsatte han med efter at være flyttet til Løbækgård. Der talte bl.a. præsterne, Christiansen, Tyrstrup og Nielsen, Sommersted. Samme Nic. Nielsen, digter, forfatter medlem af salmebogskommisionen,

kunstkender, blomsterelsker, en kulturpersonlighed af rang, og prædikant langt ud over det almindelige, nidkær i sin Herres tjeneste indtil det sidste, som kun få, havde i sine unge år været præst i Højrup og haft ”et grov kirkebesøg”. Fra Porsplet og Allerup gik mange dengang til kirke i Højrup

Side 322

også nogle fra Toftlund. Jeg må lægge bånd på mig for ikke her at skrive mere om denne usædvanlige præst. Der var sandelig præster i Nordslevig dengang. Jeg har arvet et af hans billeder. Æret og velsignet være hans minde. Efter Anders Clausens tid har Hans Hansen på Knoldkjærgård i Stenderup i mange år indbudt til sommermøde i sin smukke have.

Det har undret mig, at mine hjemmelmænd fra forrige slægtled ikke har omtalt udsendinge fra Brødremenigheden i Christiansfeld, som da ellers kom overalt i de vakte kredse.

I tysk tid var der en ynglinge- og en pigeforening under Nordslesvigs IM. Det blev efter genforeningen til KFUM og K under Pastor Jakobsen og hans hustrus ledelse. I det forrige arresthus, som lå foran børnehjemmet og ligeledes var købt af Nordslesvigs asyl, lejede IM og KFUM og K i fællesskab ca. 1/3 af lokalerne 1. oktober 1924. Ved indvielsesfesten fik det navnet De unges Hjem. Siden det hus i (?) blev nedbrudt, holder IM sine møder i biblioteket.

Forstander Anders Larsen, børnehjemmet, var ulønnet fritidsmissionær og juni 1946 kom Alfred Jespersen hertil som ndremissionær. De sidste 10 år har han været udlånt af IM til rejsesekretær for Felix film.

Side 323

Peder Lindholm mente, at bortset fra enkelte mormonstrejfer, havde de første lægprædikanter, der kom til sognet, været ”bornholmere” som var fra Fyn og tog ind hos gårdejer Niels Nielsen i Allerup, der også var fynbo og som flere af de fynboere, der havde været herover i 1864 og havde syntes godt om det her, var vendt tilbage hertil og havde slået sig ned her. T.H. Hübschmann mente dog ikke, at de, der kom hos Niels Nielsen var ”bornholmere”. ”Luthersk Missionsforening” her på egnen er nok blevet til på den måde, at de, der ved splittelsen i den Nordslevigske IM i 1912 blev ”gamle budskabs” folk, efter genforeningen sluttede sig til Luthersk Mission. Sådant også med Søren Skjold, som blev LM’s prædikant. Indtil i Pastor Lehrfeldts tid gik LM sammen med IM. I 1948 købte LMs forening Martin Westergårds hus i Østergade og indrettede det til missionshuset Bethania med tilslutning også udefrak mest fra Tirslund sogn. Mødelokalerne er fornylig blevet udvidet.

LM og IM holder hver sin søndagsskole, for LM har politiassistent Iversen gjort det i mange år.

I 1919 søgte ”medlemmerne tilhørende frimenigheden i Bovlund om at få kirken overladt til nogle gudstjenester”, hvad der blev bevilget.

For tiden slutter sig ca. 9 familier til frimenigheden i Bovlund. 3-4 familier er Jehovas vidner.

Side 324

Et ungdomsarbejde i tilknytning til ” de danske ungdomsforeninger” blev taget op lige efter genforeningen med boghandler Niels Hansen som den drivende kraft.

En missionsforening blev grundlagt i pastor Webers tid eller kort før 1905 med ca. 80 medlemmer. Hvad der kom ind blev ligeligt fordelt mellem Breklum og Tirupatimissonen. Kvindeforeningen blev stiftet sommeren 1922 af pastor Jakobsen og hustru og ført videre støt og roligt af Axel Holdt og hans hustru. Kredsen samles en gang om måneden og arbejder for DMS med en basar ca. hvert andet år. Møderne er for det meste blevet holdt i præstegården med præstefruen som formand. Efter at min hustru ikke kunne det mere, har fru Marie Knudsen, Østergade, enke efter fuldmægtig Hans Knudsen, mangeårig formand for IMs samfund, stået for det og haft møderne i sit hjem. Nu holdes de igen under fru Pastor Madsens ledelse. LM forening støtter især Brødremenighedens hedningemission. Sygeplejerske Nicoline Hansen, datter af Hans Hansen i Stenderup, blev i 1951 udsendt i Østerlandsmissionens tjeneste og har været oversygeplejerske og leder af hospitalet i Nepk, indtil de danske missionærer måtte forlade det. I 1964 kom hun endelig hjem og er nu

oversygeplejerske på amtssygehuset i Odense. Sygeplejerske Elise Clausen, datter af Anders Clausen, Løbækgård, gik i 1955 ud på missionsmarken i

Side 325

Etiopien og virker der endnu som sygeplejerske og missionær.

Før genforeningen var her to diakonisser fra moderhuset i Flensborg, som betjente Toftlund, Branderup og Agerskov sogne. Efter genforeningen var der først ansat skiftende sygeplejersker. Så henvendte stationsforstander Oluf Bonde sig til pastor Jacobsen, som sad i bestyrelsen for Lukasstiftelsen om at få en lukassøster hertil. Det blev søster Sinna Ravn, som i 34 år har passet de syge og bl.a. også haft en børnemissions kreds fra 1.10.1925 indtil hun i 1.10.1959 måtte vende hjem til sit moderhus.

Et drengekorps af gule spejdere fik sagfører P.A. Madvig startet 17.5.1925 med sagfører Haastrup og lærer Jepsen, Ørderup, som førere. Samme år begyndtes der også med pigespejdere af samme farve under ledelse af fru lærer Jepsen. En afdeling FDF drenge blev 1935 oprettet af pastor Lerfeldt og forstander Larsen, Børnehjemmet, støttet trofast af sparekasse direktør Wiuff og boghandler Christian Pedersen indtil FDF i 1963 måtte opløses, mest på grund af mangel på tropsførere.

Huset ”Dansk Forening” blev rejst i november 1937 af den danske forening, som i Hitlertidens begyndelse var blevet stiftet med samme sigte som det unge grænseværn. Nu er det biblioteks bygning.

Den danske børnehave i Toftlund blev oprettet af læge Lauesgaard til minde om hans mor

Side 326

Laura Thalia Lauesgaard, født Bay og indviet søndag den 19.2.1942, på hendes 103 års fødselsdag. Huset har børnehavens styrelse nu købt af foreningen ”Danske børns vel” (også en af Lauesgaards skabelser) og efter en ombygning og grundig istandsættelse blev det genindviet søndag den 10.11.1953. Ved den lejlighed blev der afsløret et billede af fru Lauesgaard og opsat en mindeplade med henvisning på til Mk. ev. 10, vers 14. ”Lad de små børn komme til mig”, som var Lauesgaards motto for den børnehave, at de små skulle ledes hen til Vor Herre Jesus, som de var døbt til at tilhøre og hjælpes til at blive troende mennesker, som han sagde.

Skoleinspektør Colns hustru Johanne og fru Petra Schwartz, gift med landmåler Schwartz, blev stærkt grebet af Oxford bevægelsen. Johanne Coln gik med ildhu ind for det. Hun ordnede i hver bededagsferie et stort stævne i Toftlund med mange tilrejsende. Det begyndte med gudstjeneste og altergang i kirken St. bededag og samme dags eftermiddag og aften var der offentligt vidnemøde på Frosch hotel. Den store sal var helt fuld. De følgende var helliget mere interne møder. Sammen med fru Schwartz begyndte Johanne Coln på månedlige husmoder aftenener. Efter at Coln flyttede til Thurø, har fru Schwartz selv holdt disse møder med nogle medhjælpere.

Et sammentræk af historien om Toftlund kirkes orgel.

(Februar 2008- Gerda Melchiorson)

Følgende er afskrift af Liber Daticus- en kronik om menigheden i Toftlund. Først skriver formentlig pastor Weber (præst ved kirken fra 1893 til 1909) og derefter pastor Lassen (præst ved kirken fra 1943-1964).

Pastor Weber: (oversat fra gotisk tysk håndskrift af pastor Madsen, præst ved kirken 1964-1988)

Orgel. Det er for tiden (omkr. 1900) endnu i en ”orgelkommissions” eje, men bliver vel snart overtaget af kirkekollegiet.

Orglet blev etableret i efteråret 1895 og indviet den 15. dec. 1895. Det består af dele fra det hidtidige orgel i Wandsbeck kirke, som blev ombygget i Flensborg af orgelbygger Emil Hansen. Værket har nu to manualer med 5 henholdsvis 3 stemmer; deriblandt i det første manual Bordun 16” og Principal 8”; det øvre værk står på en forhøjning; manualkobling; tilknyttet pedal; bælge i bue(?). Udover transport og etableringsomkostninger androg købsprisen ca 2080 M (mark) af hvilke hidtil kun 1000 M er tilvejebragt, således at der endnu hviler 1000 M i gæld på orglet. De tilvejebragte penge stammer fra givne fonds fra tidligere indsamlinger (ca. 100 M), ved indsamlinger ved damer i Toftlund i 1893 (ca 600 M) og ved gaver fra overskud fra dilettantopførelser i Toftlund.

Oprindelig på grund af ukendskab til sagen og mangel på musikalsk sindelag var der ringe stemning i menigheden for projektet; man fandt eller tænkte sig kirkemusik som ”upassende”, ”sangoforstyrrende” nerveangribende”, ”katolsk” og ”tysk”. Kirkeforstanderskabet = kirkekollegiet afviste nogle tilbudssummer med det formål at anskaffe et lille orgel eller harmonium, men tillod imidlertid etableringen af et orgel i kirken med 9 henholdsvis 8 stemmer. En ”orgelkommission” konstituerede sig og købte det beskrevne værk. Orgelsagen fryder nu år for år en stigende hengivenhed, således at den snarlige anskaffelse af det ved kirkekollegiet er sandsynlig.

Pastor Lassen:

Orgelsagen begyndte med, at der indgik en skrivelse ”fra en del adresser, hvori der tilbydes 500 M. (indsamlet i menigheden af Toftlund damer) til anskaffelse af et orgel.”

Det var i 1893. Kirkekollegiet afslog at modtage pengene, men tillod dog med 8 stemmer mod 6, at ”der opstilledes et orgel i kirken og at dette spillede i gudstjenesterne på den betingelse, at alle udgifter både nu og i fremtiden opbragtes ad privat vej og således, at det opstilledes foran tårnrummet, og at emporen skæres igennem og bælgene lægges ind i tårnet.”

Pastor Weber (præst ved kirken 1893-1909) skriver, at ”ursprünglich war wenig Stimmung dafür in der Gemeinde. Man fand oder dachte Kirkemusik unpassend, den Gesang störend, nervenangreifend, katholisch, deutsch.”

Det orgel, som orgelkommissionen så fik installeret i 1895 var købt af orgelbygger Hansen i Flensborg, det havde stået i Wandsbeck ved Altona og må der have spillet for Mathias Claudius. Det var dog ikke alle stemmer i det, der nåede hertil, men det havde da 2 manualer med 5- resp. 3 stemmer. Prisen med transport og opstillingskoster beløb sig til ca 2080 M. Det blev indviet 15. december 1895. Indtil videre var det orgelkommissionens ejendom, men ”for at gøre en ende på den provisoriske tilstand” lod pastor Weber ved en gudstjeneste i 1901 den forsamlede menighed votere, om de ville overtage orglet med den derpå hvilende gæld 1150 M. , eller om det skulle fjernes igen. Samtlige kvinder og mændene på 2 nær stemte for at overtage det. Så besluttede kirkekollegiet sig også til det, dog mod 2 stemmer. Der blev optaget et lån på 1200 M.

Under 1. verdenskrig blev ”prospektets” orgelpiber beslaglagt. Dem fik de 793,60 M. for . I 1923 stillede ”Nationalfonden til anskaffelse af kirkeklokker til sønderjydske kirker” i udsigt, også at bekoste facadepiber til de kirker, der i krigens tid havde mistet deres zinkpiber i orglet. Marcussen & søn, Åbenrå, ville gøre det for 425 kr. Det tilbud tog man gerne imod. Det er disse nye piber – af principalen – der sidder der endnu.

I 1928 var træfløjterne ødelagt af orm * (de ligger på loftet). I 1929 tænkte der på hele 4 nye stemmer og en ny kassebælg, ”hvorved orglet ville komme i en udmæket stand. ”

Det har nok været pastor Jacobsen, (præst ved kirken 1921-29) der stod bag ved det. Marcussen & søn ville levere det for en samlet pris af 1880 kr, det blev også af menighedsrådet ”antaget til udførelse snarest”. Men da Jacobsen var rejst, blev det dog ikke til noget. I 1936 var det svundet ind til , at der påtænkte en udvidelse ”med dybe toner” til en udgift af ca 250 kr. ”for så vidt der kunne skaffes midler til det.”

Inden 1954 stor orglet på pulpituret bygget op i tårnrummet.

Pulpituret blev sat op i 1731 i skibets vestende ”med 5 stole til Mandspersoner på den søndre side og 5 stole til Kvindepersoner på den nordre”. Da orglet kom i 1895 har man savet det midt over og sat de to halvdele på hver sin side af orglet langs med syd- og nordmuren.

Nu er det sat sammen igen og er kommet over i sideskibet.

Efter reoveringen 1954.

Orglet er ny flyttet over i sideskibet mellem vinduerne. Det er nyt med to manualer og pedal som før, men facaden er den gamle med mindre ændringer på den underste del. Der er 12 stemmer i alt. Til 4 á 5 stemmer er piberne taget med fra det gamle orgel. Pilastrenes farver er fremdraget og bevaret og en ny forgyldning er lagt, hvor det tidligere har været.

Såvidt pastor Weber og pastor Lassen.

Orglet blev ombygget og udvidet under den omfattende kirkerenovering i efteråret 1999. Arbejdet blev foretaget af Bruno Christensen og sønner, Terkildsbøl.

Ved samme lejlighed blev der bygget et panel foran orglet og det blev malet i grå/hvide farver i stedet for den tidligere grønne farve.